

ตำนาน

เมืองสวรรค์โลก

รวบรวมและเรียบเรียง

โดย

พระมุนีนารานุวัตต์

59,301
พ 628๓

รายนามผู้มีศรัทธาร่วมพิมพ์หนังสือ

๑. นางสาวฉลวย บึงตระกูล บ้านเลขที่ ๓/๒ ซอยเซนต์หลุยส์ ๒ ถนน
สาทรใต้ พระนคร ๑,๐๐๐ บาท

๒. คุณนายอนงค์ แม่นมาศ ร้านขายผ้าจันทรมาศ ท้องสำเพ็ง หน้าวัดจักร
วรรค พระนคร ๕๐๐ บาท

๓. คุณนายลำไย (กิมเฮง) อ่อนอารี ร้านผลไม้ไทย ตลาดในวังกรมหลวง
นครชัยศรี พระนคร ๕๐๐ บาท

ขอให้ท่านผู้ชื้อออกนามมานี้และผู้ที่ไม่ได้ชื้อออกนามมา ก็จงได้ประสบแต่ความ
สุขสวัสดิภาพพฒนมังคลอิฏฐิวิบูลผลสมประสงค์จงทุกประการ ตลอดกาลนาน เทอญ ฯ

ตำนาน

หอสมุดแห่งชาติ
ชั้นหนังสือ

เมืองสุวรรณโลก

รวบรวมและเรียบเรียง

โดย

พระมุนินทร์านวัฑฒ์

อุทิศให้หอสมุดแห่งชาติ

นายอากาศ กรมบุตร

ભાગ્યવતી
ભાગ્યવતી
ભાગ્યવતી
ભાગ્યવતી

૧૧

૧૬૧.૩૦૧

૪૫ ૬૨૪ ૧૧

૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧

ભાગ્યવતી
ભાગ્યવતી

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก.
ชาติไทย	๘
สร้างเมืองสวรรค์โลกจากพงศาวดารเหนือ	๑๒
เรื่องพระร่วงอรุณ कुमारเมืองสวรรค์โลก	๑๕
เรื่องพระเจดีย์ศรีธรรมไตรปิฎก	๒๐
เรื่องทักขปนา	๒๒
ทำเนียบคณะสงฆ์	๒๓
ตำนานเมืองสวรรค์โลก	๒๖
ของโบราณที่เมืองสวรรค์โลก	๓๑
เมืองชะเลียง	๓๑
เมืองศรีสังขนาถ	๓๒
เมืองชะเลียง	๓๕
เมืองสวรรค์โลก—ศรีสังขนาถ	๔๕
เมืองสวรรค์โลก	๔๖
วัดช้างล้อม	๔๖
วัดเจดีย์เจ็ดแถว	๔๘
วัดนางพระยา	๕๒
พระราชวัง	๕๓
หลักเมือง	๕๔
วัดสระประทุม	๕๕
วัดเขารังแร้ง	๕๕
วัดเขาใหญ่	๕๖
เตาทุเรียง	๕๖
ถนนพระร่วง	๖๒

	หน้า
วัดเขานินทร์	๖๓
วัดโคกสิงคาราม	๖๕
วัดเจ้าจันทร์	๖๕
แก่งหลวง	๖๖
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร	๖๘
สภาพของวัด	๖๘
ศาลเจ้าพ่อพระร่วงพระลือ	๗๔
พระอุโบสถ	๗๖
พระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุหรือพระปรางค์ชะเลียง	๗๗
การบูรณะ	๘๓
แก้ความเข้าใจผิด	๘๕
การโฆษณา	๘๖
พระธาตุมูเตาหรือพระเจดีย์มอญ	๘๘
พระอิฐารศ	๘๙
พระหลวงพ่อสองพี่น้อง	๘๓
หลวงพ่อธรรมจักร	๘๓
ความเสื่อมและความเจริญของวัด	๘๕
หนังสือยื่นขอเปลี่ยนชื่อวัด	๘๗
กติกากของวัด	๘๘
งานเทศกาลประจำปี	๑๐๒
การบูรณะและก่อสร้างเสนาสนะ	๑๐๓
เรื่องพระร่วง	๑๐๗
พระเครื่องพระร่วง	๑๑๐
เรื่องพระร่วงเก็บตก	๑๑๒
อำเภอกศรีสุขานาลัย	๑๑๗

พระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองชะเลียง เป็นพระเจดีย์องค์แรกทีไทยมาสร้างขึ้นในแดนสยาม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จทอดพระศรรัตนมหาธาตุ
 เมอวณท ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๑

พระภิกษุ ๖๘๕ องค์ บวชเมื่อฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ
ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร

ช. ๑๕๖ คน บวชเมืองลยง ๒๕ พุทธศตวรรษ ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร

คำนำพิมพ์ครั้งที่ ๒

เมื่อพ.ศ. ๒๔๕๓ ข้าพเจ้าได้รวบรวมและเรียบเรียงหนังสือชาติไทยและตำนานเมืองสวรรคโลก พิมพ์จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม เป็นการสมนาคุณแก่ท่านผู้มสรุทธาร่วมการบุญกุศลของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร และเพื่อเป็นการนำเที่ยวเมืองสวรรคโลกโบราณด้วย หนังสือชุดนั้นได้หมดไปภายใน ๒ ปี ได้มีผู้ติดตามทวงถามถึงหนังสืออยู่น้อยเสมอมา จึงเป็นเหตุให้ข้าพเจ้ารวบรวมและเรียบเรียงจัดการพิมพ์ขึ้นในคราวนอก เป็นจำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม ในคราวนี้ เรื่องชาติไทยนั้นได้ขอให้สั่งพิมพ์มาเพื่อเป็นการนำมาให้ถึงเมืองไทยในปัจจุบันนี้ เพื่อให้คนไทยได้เกิด ชาติานุสสติและกตัญญูกตเวทิตา สวมกับผู้นับถือพระพุทธศาสนา ส่วนเรื่องเมืองสวรรคโลกนั้น ได้แก้ไขและเพิ่มเติมบ้างตามสมควร และได้แสดงประวัติของวัดไว้ด้วย เพื่อจะได้เป็นทางได้แก้ไขให้ดีขึ้นในภายหน้าต่อไป

ความรู้สึกนึกคิดใฝ่ฝันอันฝังอยู่ในจิตใจส่วนลึกของข้าพเจ้ามาแต่แรก เพื่ออยากให้วัดให้เมืองสวรรคโลก เป็นสวรรคโลกของสวรรคโลกเพื่อสวรรคโลกจริง ๆ นั้น ก็ยังไม่เคยเสื่อมคลายจดจำ แต่กลับมีทวีคูณแผ่ขยายกว้างขวางยิ่งขึ้น ตามสะพานถาวรข้ามลำน้ำแม่ยมตรงบริเวณแก่ง เพื่อเชื่อมถนนพระร่วงโบราณกับถนนปัจจุบันให้ติดต่อกันได้สะดวกดี พระราชวังโบราณเป็นสถานที่ทำงานของทางราชการ มีตลาดซื้อขาย มีโรงมหรสพ มีพิพิธภัณฑ์สวรรคโลก เป็นที่ชุมนุมอยู่ด้วยกันอย่างสันติทุกคนต่างก้มเทวธรรม เป็นคนสวรรคคจริง ๆ จึงขอบอกบุญกุศลไว้ในทันทีด้วย

การพิมพ์คราวนี้ได้อาศัยหลักฐานจากหนังสือต่าง ๆ ที่อ้างถึงไว้ในคราวพิมพ์ครั้งแรกแล้วนั้น และได้จากหนังสือพงศาวดารชาติไทยของพระบริหารเทพธานีและหนังสืออื่น ๆ อีก จึงขอขอบคุณและขออนุโมทนาบุญท่านเจ้าของหนังสือเหล่านั้น ๆ ไว้ในทันทีด้วย การพิมพ์คราวนี้คงมีผิดพลาดขาดตกบกพร่องไม่มากนักน้อย อันเป็นความผิดพลาดของข้าพเจ้าเอง จึงขออภัยไว้ในทันทีด้วย

(๑)

บุญกุศลอันเกิดจากหนังสือเล่มนี้ที่ได้ทำไว้ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร ในวัดหาดสูงหรือวัดหาดเสี้ยว และในท้องถิ่นอย่างอื่นอย่างใดก็ตาม ข้าพเจ้าขออุทิศให้แก่บรรพบุรุษปุชนิยะบุคคลและพระร่วงพระลือตลอดสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า พระราชามหากษัตริย์ รัฐบาล อาณาประชาราษฎร์ และผู้ร่วมการบุญกุศลทุกคนและขอให้ชาติศาสนาจงเจริญถาวร เพื่อहितานุหิตะประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์สันกาลนาน.

อิทธิ โน ญาตีนิ โทสุ สุขิตวา โทนุสุ ญาตโย.
สพเพ สตุตา มยฺหิ ปุณฺณภาลิน โทนุสุ สพฺพทา.

พระมุนินทรานุวัตต์

อัครศึกษาจังหวัดชโยชัย

เจ้าคณะอำเภอศรีราชธานี

เจ้าอาวาสวัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ราชวรวิหาร

วันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๗

ชาติไทย

ตามตำนานว่า ชาติสุวรรณภูมิ ภายหลังเรียกว่า มงคล แบ่งออกเป็น ๔ พวก คือ ๑. ชาติไทย ๒. ชาติจีน ๓. ชาติละว้า ๔. ชาติขอม เมื่อก่อนประมาณ ๖,๐๐๐ ปี ไทยที่อยู่ในประเทศจีนได้กระจายออกเป็น ไทยสยาม ไทยใหญ่ ไทยน่านเจ้า ไทยอาหม ผู้ไทย ไทยญวน และไทยพวน

เดิมอยู่ลุ่มแม่น้ำแยงซีเกียง ตะวันออกภูเขาหิมาลัยไนแดนธิเบต หรือบริเวณภูเขา อัลไต ภายหลังจึงแยกลงมาทางใต้ มาอยู่ในลุ่มแม่น้ำเหลือง (ฮวงโห) กับแม่น้ำยังซี (แยงซีเกียง) ทั้งเป็น ๒ นคร นครเหนืออยู่ที่ต้นแม่น้ำเหลือง เรียกว่า "เมืองสูง" นครใต้อยู่ตอนเหนือเสฉวนทุกวันนี้เรียกว่า "เมืองป่า" มีนครใหญ่ ๓ นคร คือ นครสูง นครป่า นครเงี้ยว รวมเรียกว่าชาติ "อ้ายลาว" หรือ "มุง" แต่จีนเรียกว่า ลุงเจิน หรือ ปายี ยังมีเชื้อสายอยู่ในประเทศจีนภาคใต้จนบัดนี้ เมื่อก่อนพุทธกาลประมาณ ๕๐ ปี ไทยอ้ายลาวได้มาตั้งเมือง "มาว" ขึ้นที่เมืองแสนหวี ในประเทศไทยใหญ่ (เงี้ยว) ทุกวันนี้

เมื่อ พ.ศ. ๕ จีนบกรกช่วงชิงเอาเมืองหลวงของไทยอ้ายลาวได้ จึงต้องตั้งถิ่นฐานเป็นการใหญ่ เป็น ๔ ครั้งดังนี้

ครั้งที่ ๑ ลงมาทางตะวันตกเฉียงใต้ แล้วแยกย้ายกันอยู่ ต่างก็ตั้งเป็นอิสระมี ประมุขปกครองตนเองเป็นพวก ๆ ตอนนั้นจีนถูกเรียกว่า "ฮวน" แปลว่า คนป่าเถื่อน ไทยจึงได้รวบรวมกันสร้างเมืองขึ้นหลายเมือง มีเมืองแรม เมืองเชียงรุ่ง (ในยูนาน) เมืองเชียงตุง และเมืองเชียงแสน บางพวกก็อพยพข้ามแม่น้ำคง (สาละวิน) ไปทาง ตะวันตกแล้วตั้งเมือง "หนาย" ขึ้น และสร้างเมือง "แสนหวี" ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๐๒ สร้าง เมือง "สืบ้อ" ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๒๐.

ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๑๐๕ ถูกจีนรุกรานอีกจึงต้องหนีลงมาทางใต้ ตั้งเมืองขึ้น ในสิบสองปันนา (ในยูนานของจีน) มีเมืองยู้ เมืองหลอย เมืองเลน (ในเชียงตุง) และเมืองสิงหะเขต (ลาวตะวันออก) นอกนั้นเลยลงมาอยู่ในลำพูน เชียงใหม่ ลำปาง เชียงราย แพร่และน่านเป็นต้น

ครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๖๒๑ หลังจากครั้งที่สอง ๕๑๖ ปี ชุนโลลาว ประมุขของ
ไทยอีสาน แข็งเมืองแก่สู้ไม่ได้ ต้องหนีลงมาอยู่กับไทยเมืองม่าวบ้าง ในสิบสอง
ปันนาบ้าง

ครั้งที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๘๘๘ หลังจากครั้งที่สาม ๕๖๗ ปี ไทยแม่อำนาจไปทาง
ตะวันตก มีอาณาเขตแต่เมืองอันฮย, เมืองเชียงสี ไปจนถึงอัสสัม อินทียตะวันออก
และป่าลงมาทางใต้ในดินแดนลาว กังเกีย อินโตะจัน และสุวรรณภูมิด้วย

พงศาวดารจีนเรื่องสามก๊กว่า ราว พ.ศ. ๘๐๐ เล่าว่าได้เมืองเสฉวนแล้วให้ขงเบ้ง
ยกทัพมาตีเมืองฮวน เบ้งเฮก คือเจ้าของไทยสู้ไม่ได้ จึงได้อพยพแยกย้ายกันลงมาทางใต้
แบ่งเป็น ๕ พวก แยกเป็น ๒ ทางดังนี้

๑. ทางตะวันตกเฉียงใต้ เดินทางลุ่มแม่น้ำคง (สาละวิน) ลงไปแล้วแยกเป็น
๒ พวก คือ

ก. พวกหนึ่งคือไทยอาหม ไปตั้งชายแดนอินทียตะวันออกแล้วตั้ง "แคว้นอัสสัม"
ขึ้น มีเมืองหลวงชื่อ "มณีปุระ"

ข. อีกพวกหนึ่ง ไปตั้งลุ่มแม่น้ำคงตอนกลาง แล้วตั้งเมืองขึ้นที่เมืองพง, โป่ง,
และโกสัมพี เมื่อ พ.ศ. ๕๐๐ พวกนี้มีคนมากมีประมาณ ๑๕ องค์กร จึงได้รับนามว่า "ไทย
ใหญ่" (เงี้ยว) พม่าเรียกว่า "ฉาน" ดินแดนนี้จึงเรียกว่า "สิบเก้าเจ้าฟ้า" หรือ "สิบเก้า
เจ้าไทย"

๒. ทางใต้ ลงมาลุ่มแม่น้ำโขงแล้วแยกออกเป็น ๓ พวก คือ

ก. พวก "แคว" อยู่ในกัณฑ์ ชายแดนตะวันออกเฉียงเหนือของชอม ชอมเรียก
ไทยพวกนี้ว่า "ญวน"

ข. พวก "ยางแดง" อยู่ในสิบสองปันนา ตรงลุ่มแม่น้ำแคว ผสมกับพวกลื้อเขิน

ค. พวก "ผู้ไทย" มีประมาณ ๑๒ องค์กร อยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงกับลุ่มแม่น้ำแคว
จึงได้นามว่า "สิบสองเจ้าไทย" หรือ "สิบสองจุไทย" ผู้ไทยก็คือคนไทย

พวกไทยที่อพยพลงมาทางใต้ทั้ง ๓ พวกนี้มีคนหรือเจ้าจำนวนน้อย จึงได้นามว่า
"ไทยน้อย" ที่เป็นบรรพบุรุษของพวกไทยในปัจจุบันนี้

เมื่อไทยหนีลงมาใต้แบ่งออกเป็น ๒ ภาค คือ ภาคตะวันตกทางลุ่มแม่น้ำคง มี
เมืองม่าวเป็นเมืองหลวง ส่วนภาคตะวันออกเฉียงใต้ ทางลุ่มแม่น้ำโขง คือพวกสิบสอง

จุไทย สิบสองปันนา ก็มีเมืองแกลงเป็นเมืองหลวง ส่วนพวกที่อพยพลงมาทางใต้ใต้ตั้งเมืองเซ้า (หลวงพระบาง) ขึ้น ต่อมาพวกสิบสองจุไทยได้สร้าง "เมืองเวียงจันทน์" ขึ้นเมื่อก่อน พ.ศ. ๑๑๑๗

ส่วนพวกไทยอ้ายลาวที่ยังอยู่ต้นเดิมตอนใต้ประเทศจีนนั้น ต่อมาพันกว่าปี ก็ถึง พ.ศ. ๑๑๐๐ พระเจ้าสินโลเจ้าของพวกไทย ได้กู้อิสระภาพจากจีนได้ ตั้งราชธานีขึ้นที่หนองแส จึงเรียกว่า เมืองแสหลวง (ทาลิฟู) ในยุหนานของจีน ครอบครองอยู่จนถึงรัชกาลที่ ๓ พระเจ้าขุนหลวง (สินโล) เป็นวีระกษัตริย์รวบรวมพวกไทยไว้ในปกครองทั้งหมด จึงเรียกว่า "ไทย" ไม่เรียกว่า "อ้ายลาว" อย่างแต่ก่อน เมื่อ พ.ศ. ๑๑๘๒ ถึง พ.ศ. ๑๒๗๓ ขุนบรม (พิล่อโก๊ะ) ได้เป็นกษัตริย์ ทรงสามารถยิงยกทัพไปตีจีนและธิเบตได้ จนเจ้ากรุงจีนยอมเป็นไมตรีและยกราชธิดาให้ และยกทัพลงมาตีได้ถึงแคว้นสิบสองปันนา สิบสองเจ้าไทย และตั้งเกีย แล้วได้เมืองแกลงด้วย ให้ขุนชัยพงศ์ราชบุตรเป็นผู้ปกครองเมืองไทย ทั้ง ๓ นั้น ส่วนเมืองลานซ้าง (เมืองไทยพวน) ทรงตั้งขุนตอเป็นพ่อเมืองลานซ้าง (หลวงพระบาง)

พ.ศ. ๑๘๘๗ (บางแห่งว่า พ.ศ. ๓๗๗๗) ยานาจักรไทยนานเจ้าก็เสียแก่ก๊วยไบลชานแม่ทัพจีน เป็นเมืองขึ้นของจีนมาจนตราบทุกวันนี้

ไทย เป็นชาติใหญ่เคยเจริญรุ่งเรืองมีอำนาจมากมาแล้ว เมื่อประมาณ ๖,๐๐๐ ปี มีภูมิลาเนาอยู่ที่แถบลุ่มแม่น้ำไทกริสจึงได้นามว่า ไทย ภายหลังเพราะน้ำท่วมและที่ไม่พอทำมาหากิน จึงได้แยกย้ายกันมาอยู่ตอนกลางของประเทศจีนในปัจจุบัน เมื่อประมาณ ๔,๐๐๐ ปีมานี้ ในแถบทิวเขาอ้ายลาว จึงเรียกตนเองว่า อ้ายลาว แต่ชนชาติอื่นเรียกว่า มุง จีนเรียกว่า "ไต" เพราะอยู่แถบภูเขาอัลไต คำว่าไตหรือไทย แปลว่า ใหญ่ แต่เรามาแปลกันว่า เป็นอิสระไม่ขึ้นอยู่ในอำนาจของใคร เป็นชนชาติใหญ่ที่กล้าบรพกว่า ๖,๐๐๐ ปี มาอยู่ในประเทศจีนก่อนจีนแล้ว แต่ต่อมาก็ต้องอพยพหลบภัยแยกย้ายลงมาทางใต้โดยลำดับ ๆ จนได้มาอยู่ในดินแดนของไทยในปัจจุบันนี้ เมื่อจะประมาณจำนวนคนไทยในปัจจุบันนี้ มีดังนี้

๑. ในดินเดิมในประเทศจีนภาคใต้	ประมาณ	๖,๗๕๐,๐๐๐ คน
๒. ในประเทศอินโดจีน	ประมาณ	๒,๐๐๐,๐๐๐ คน
๓. ในประเทศไทยใหญ่	ประมาณ	๑,๕๐๐,๐๐๐ คน

๔. ในประเทศอินเดีย	ประมาณ	๔๐,๐๐๐ คน
๕. ในประเทศไทย	ประมาณ	๓๐,๐๐๐,๐๐๐ คน
รวมชนชาติไทยในโลกเวลานี้	ประมาณ	๓๙,๐๔๐,๐๐๐ คน

สมัยปัจจุบันนี้ไทยก็ยังอยู่ในใจกลางทวีปเอเชีย ในเนื้อที่มากกว่า ๘๘๑,๕๐๐,๐๐๐ ไร่ หรือประมาณ ๑, ๒๕๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร

ชนชาติไทยเป็นชาติที่รบบกล้าหาญ รักสงบ ชอบอิสระ เป็นชาวสุภิกวรม มีชื่อเรียกต่าง ๆ กันประมาณ ๑๐๐ ชื่อ (จากหนังสือไทยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) และในหนังสือพงศาวดารชาติไทย ของพระบริหารเทพธานี ได้รวบรวมชื่อของชนชาติไทยไว้มาก

ดินแดนที่ไทยอยู่เดี๋ยวนี้ เมื่อก่อนพุทธกาลประมาณ ๕,๐๐๐ ปี พวกละว้าคือไทยพวกหนึ่งซึ่งแยกมาแต่ชนชาติกูเรเนียน แบ่งออกเป็น ๔ พวก คือ ละว้า, จก, ลัวะ และลื้อเขิน ได้ยกลงมาอยู่ในดินแดนนี้ก่อน แบ่งออกเป็น ๓ พวก คือ

๑. แก้วนโยนก มีอาณาเขตตั้งแต่เมืองระเสียงขึ้นไปจนถึงลานนา ลานช้าง ราชธานีตั้งอยู่ที่เมืองเงินยาง (เชียงแสน)

๒. แก้วนทวารวดี อยู่ตอนกลาง นับตั้งแต่จังหวัดพิษณุโลกลงไปจนตลอดแหลมมลายู ราชธานีตั้งอยู่ที่นครปฐม

๓. แก้วนโคตรบูร อยู่ตะวันออก คือภาคอีสานเดี๋ยวนี้ ราชธานีตั้งอยู่ที่สกลนคร หนองคาย บางแห่งว่าตั้งอยู่ที่นครพนม

พงศาวดารชาติไทยของพระบริหารเทพธานีแสดงไว้ว่า ประเทศไทยนี้เดิมเป็นที่อยู่ของคน ๔ ชาติ คือ

๑. ขาม เดิมเป็นพวกมะลายู ภายหลังมีเชื้ออินเดียผสม อยู่ทางตะวันออกชายฝั่งทะเลจีน ตะวันตกจรดภูเขาแทนลาว.

๒. ฟูนัน ภายหลังเรียกว่า จินละ ต่อมาเรียกว่า เขมร อยู่ทางปากแม่น้ำโขง ถึงแก่งสี่ผี และภูเขาหงาว

๓. มอญ อยู่ทะเลตะวันออกปากใต้ ขึ้นมาถึงแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำท่าจีน ถึงอ่าวเบงกอล

๔. ไทย อยู่ลุ่มแม่น้ำโขง แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำอิรวดี แม่น้ำสะโตง แม่น้ำ

สาละวิน แม่น้ำท่า แม่น้ำแคงและแคงตั้งเกี่ยซึ่งพวกกะเหรี่ยงละว้าและชาวป่าอื่น ๆ อยู่
มาก่อน ชนชาติไทยได้เข้าอยู่ในแหลมทองนี้แต่ก่อนพุทธกาล

ไทยที่เข้าอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้ ที่สำคัญ ๆ มี ๔ พวก คือ

๑. จากแคว้นลาวจกในมณฑลเสฉวนของจีนลงมาตามแม่น้ำโขงเข้าตั้งเมืองเชียงลาว
(เชียงแสน) เป็นราชธานี เมื่อต้นพุทธศตวรรษ ต่อมาขยายเขตเป็นแคว้นแคว้นยวนเชียง.

ต่อมาไทยพวกนี้กลงมาตามแม่น้ำงาวและแม่น้ำยม ตั้งเมืองสุโขทัยเมื่อภายหลัง
พ.ศ. ๕๐ เป็นใหญ่ขึ้นในแคว้นแคว้นชะเลียง ต่อมาก็ได้ลงมาอยู่ร่วมกับมอญในสุวรรณภูมิ
แล้วลงไปอยู่แหลมมะลายู.

๒. จากเมืองหลวงเนา เมื่อก่อนพุทธศตวรรษที่ ๓ ลงมาทางแม่น้ำสาละวิน(กง)
แล้วลงมาตั้งอยู่ที่เมืองตาก (ทักษิลา) สิบราชวงศ์ลงมาจนถึงพระยาภาพรรณคิศแล้วลง
มาครองเมืองละโว้ ที่พระองค์ให้พราหมณ์ลงมาสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๐๑๑ เมืองละโว้มีอำนาจ
ปกครองเมืองสุโขทัยจนถึงเมืองหลวงเนา.

๓. จากเมืองพวกอ้ายลาวหรือจะอ้ายลาวอยู่ลงมาตามลำแม่น้ำแคงและแม่น้ำท่าแม่
น้ำอูสู่แม่น้ำโขงตอนกลางตั้งเมืองโคกบรูขึ้นครองทั้ง ๒ ผังแม่น้ำโขง แล้วบางพวกลงสู่
แม่น้ำบางปะกงตั้งอยู่ที่เมืองอินทปัตถนคร ภายหลังขอมเมืองโพธิสารหลวงยกทัพขึ้นไปตีได้
เมืองเชียงลาวแล้วสร้างเมืองสุวรรณโคมคำขึ้น ต่อมายกเมืองอุมังกเสลา (ฝาง) ขึ้นเป็น
ราชธานี ขอมมีอำนาจปกครองถึงแคว้นชะเลียงของไทยพวกที่ ๒ ไทยทั้ง ๓ พวกนี้ได้
เข้ามาอยู่ในแหลมทองนี้ตั้งแต่สมัยที่ไทยมีชื่อว่าอ้ายลาวและ ง. อ้ายลาว (อ่านว่า ะหรืออ
อ้ายลาว)

๔. จากเมืองหนองแ่ คือนครไทยเทศและเมืองหลวงเนา เมื่อ พ.ศ. ๑๓๑๖
ในสมัยนี้ไทยที่มีชื่อต่าง ๆ มาแต่ก่อนนั้น ก็ได้ชื่อว่า ไทย มาจนบัดนี้ พระเจ้าสิงหนวัติ
เป็นผู้นำไทยลงมาสร้างเมืองสิงหนวัตินคร (เชียงแสน) ได้ชนะแก่ขอม ต่อมาราว พ.ศ.
๑๗๐๒ ขุนเสียวัญญูฟ้าเจ้าไทยในอาณาจักรเมืองหลวงเนายกทัพลงมาตีแตก ไทยโยนก
เชียงแสนจึงหนีลงมาตามลำแม่น้ำงาวและแม่น้ำยม มาตั้งตัวเป็นอิสระครองแคว้นชะเลียง

เมื่อเมืองสุโขทัยแพ้ขอมต้องเป็นเมืองร้าง จึงรวมเข้ากับเมืองทริภุญชัย จึงได้นาม
ว่าสามเทศ เป็นเหตุให้โคซื่อว่า สยามต่อมา

เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ไทยชนะขอมจึงกลับตั้งเมืองสุโขทัยขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ อีก
แต่ไม่ได้ตั้งเป็นราชธานี ไปตั้งเมืองศรีสขณาไลย์เป็นราชธานี จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗
เมืองสุโขทัยจึงกลับเป็นราชธานีอีก ราชธานีของไทยทางเหนือ ตามลำดับมีดังนี้

๑. เมืองสุโขทัย (ครั้งที่ ๑)	๕. เมืองทริภุญชัย (ลำพูน)
๒. เมืองตาก (ตากศิลา)	๕. เมืองชะเลียง (สวรรคโลก)
๓. เมืองสุโขทัย (ครั้งที่ ๒)	๖. เมืองศรีสขณาไลย์
	๗. เมืองสุโขทัย (ครั้งที่ ๓)

ราชธานีของไทยพวกแคว้นใต้ภาคกลาง มีชื่อตามลำดับดังนี้

๑. เมืองละโว้ (ลพบุรี)	๖. เมืองศรีวิชัย (นครปฐม)
๒. เมืองทวารวดี (นครปฐม)	๗. เมืองพันธุมบุรี (สุพรรณบุรี)
๓. เมืองสุวรรณภูมิ (กาญจนบุรีเก่า)	๘. เมืองอู่ทอง (สุพรรณบุรี)
๔. เมืองอู่ทอง (ศรีอยุธยา)	๙. เมืองเทพนครไชยศิริ
๕. เมืองละโว้	๑๐. เมืองศรีอยุธยา

ตั้งแต่บางสะพานลงไปจนสุดแหลมมะลายู ทะเลหน้านอกหน้าในและเกาะต่าง ๆ
มีตั้งไปเป็นต้นเป็นที่อยู่ของไทยพวกใต้สุด มีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นราชธานี
ต่อมาไทยทั้ง ๓ พวกก็รวมกัน ได้ในสมัยสุโขทัย ศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์มาจนบัดนี้
เมื่อกล่อม (ขอม) ยกทัพขึ้นไปได้เมืองเชียงลาวของไทยแล้วก็ขยายอาณาเขต
ลงมาทางใต้ ให้นิยามวัฒนธรรมขอมใช้หนังสือขอมจนถึงรัชกาลพระร่วงอรุณราชกุมาร
เมืองสวรรคโลกได้กู้อิสระภาพได้จากขอม จึงเป็นเหตุให้พ่อขุนรามคำแหงประดิษฐ์
หนังสือไทยขึ้นใช้เอง เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖.

เมื่อพระเจ้าพรหมมหาราชทรงกู้อิสระภาพจากขอมเมืองอุมังคเสลาได้แล้ว จึงตั้ง
เวียงชัยปราการขึ้นเรียกว่า เวียงชัยบุรี นับตั้งแต่พระเจ้าสิงหนวัติลงมาจึงเป็นต้นพระ-
ราชวงศ์เวียงชัยบุรี ที่พระราชพงศาวดารเรียกว่า ราชวงศ์พระร่วง ราชวงศ์สุโขทัย และ
ราชวงศ์ปราสาททอง.

เมื่อ พ.ศ. ๑๗๐๒ อาณาจักรโยนกเชียงแสนเสียอิสระภาพแล้ว เจ้าไทยก็พากัน
อพยพลงมาตั้งภูเขานิสระอยู่ที่เมืองชะเลียง และเจ้าไทยองค์หนึ่งคือขุนบางกลางท่าว
ในราชวงศ์เวียงชัยบุรี ได้มาขึ้นครองเมืองบางยาง (อ. นครไทย) เมื่อ พ.ศ. ๑๗๓๐

แล้วร่วมกับพระสหายคือขุนผาเมืองเจ้าเมืองวาค (อยู่ในอำเภอลำคั้งค์ แต่บางแห่งว่า เมืองศรีเทพ หนังสืออธิบายเรื่องพระร่วงว่า เห็นจะอยู่ในประเทศลานนา) กู้อิสรภาพ จากขอมได้ขึ้นครองเมืองสุโขทัย ทรงพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๐ ราชวงศ์เวียงชัยปรากฏนับตั้งแต่พระเจ้าพรหมมหาราชจนถึงเจ้าพระยาธรรมมาโกกราช- เจ้าเมืองกำแพงเพชรในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยาที่สิ้นสุดลง.

พระเจ้าพรหมมหาราชทรงกู้อิสรภาพจาก ขอม ได้แล้ว รุกไล่ขอมลงมาจนได้เมือง ชะเลียงและได้พระนางปทุมเทวีราชธิดาของพระเจ้าสุทวาราชเจ้าเมืองศรีสัชนาลัยเป็นพระ ชายา ทรงโปรดให้เจ้าไกรสรราชโอรสอุปภิเศกกับพระนางเจ้าสุทเทวีราชธิดาของพระยา ศรีสัชนาลัยแล้วโปรดให้ไปครองเมืองลพบุรี.

เมื่อพระยาพาลีราชขึ้นไปจากเมืองละโว้ได้เป็นเจ้าครองเมืองสุโขทัย ครั้งที่ ๑ (โกสวัชเชตุพน) ต่อมาก็ถูกขอมทำลายกลายเป็นเมืองร้างพร้อม ๆ กับเมืองชะเลียงด้วย เขตสุโขทัยจึงรวมอยู่ในปกครองของเมืองหริภุญชัยต่อมา เป็นเหตุให้ได้นามว่า สามรัฐ (สยามรัฐ) ต่อมาชื่อนี้ได้เป็นชื่อเรียกแคว้นแคว้น ชะเลียงทั้งหมด.

เมื่อราว พ.ศ. ๑๕๔๕ พระยาอภัยคามินี เจ้าเมืองหริภุญชัย ได้ลงมาสร้างเมือง สุโขทัยขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ เมืองชะเลียงยังอยู่ในปกครองของขอมเมืองอุมังคเสลา (ฝาง) พระยาอภัยคามินีได้หญิงไทยพวกนาค คือไทยพวก งาม่ายลาว (ไม่ใช่สัตว์ เกร์จฉาน) ซึ่งลงมาอยู่ในสุโขทัยก่อนแล้วนั้นเป็นพระชายา แล้วประสูติพระราชโอรส พระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า "พระร่วงอรุณราชกุมาร" ต่อมาก็ได้เป็นกษัตริย์ครอง เมืองสุวรรณโลก ก็คงเรียกกันว่า "พระร่วง" ตลอดมา เป็นพระร่วงองค์แรกที่ปรากฏ พระนามในโลก

มนุษย์นาค มีมนุษย์เผ่าหนึ่งอยู่ในประเทศอินเดียตอนใต้ มีจำนวนหลายแสนคน ถ้ามีผู้ไปถามเขา ๆ ก็จะตอบทันทีว่า เขาเป็นนาคหรือชาตินาค อย่างที่ไทยเราว่า เราเป็น ไทยหรือชาติไทยนี้เอง มนุษย์พวกนี้ ชาวอินเดียรังเกียจมากไม่ยอมสังคัมด้วย เพราะมี นิสสัยใจคอและความเป็นอยู่ต่างกัน ไม่ใช่สัตว์เกร์จฉาน แต่ชาวอินเดียสมัยนั้น เหยียด ลงต่ำถึงขั้นสัตว์เกร์จฉาน คำตอบของผู้บวชที่ว่า อหัง ภันเต นาโค นาม นั้น อาจจะเป็น มนุษย์นาคพวกนั้นก็ได้อีก ไม่ใช่สัตว์เกร์จฉานแน่ และบางทีพระมารดาของพระร่วงอรุณ ราชกุมาร ก็อาจจะเป็นหญิงนาคพวกนี้ก็ได้เคลื่อนย้ายลงมาอยู่ในสุโขทัยก่อนแล้วก็ได้

แล้ววันทวาราวดีตอนใต้ ปรากฏว่ามีหัวเมืองไทยเป็นประเทศราชขึ้นแก่ขอมอยู่

๔ เมือง คือ

๑. เมืองไตรศรี มีราชธานีตั้งอยู่ที่นครปฐม
๒. เมืองราด อยู่ริมน้ำป่าสัก ระหว่างอำเภอหล่มสักกับเพชรบูรณ์ ขุนผาเมืองเป็นเจ้าผู้ครอง
๓. เมืองบางยาง คืออำเภอนครไทย ขุนบางกลางท่าวเป็นเจ้าผู้ครอง
๔. เมืองลวด คืออำเภอแม่สอด

เพราะเหตุที่ไทยต้องอพยพจากถิ่นเดิมในภาคใต้ของประเทศจีน ลงมาหลายพวก และหลายคราว จึงได้มีนามเรียกตามประเภทเป็นต่าง ๆ กัน เพราะการผสมพันธ์บ้าง เพราะท้องที่บ้าง แบ่งเป็นพวกว่า ไทยเหนือ ไทยกลาง ไทยใต้บ้าง ว่าไทยหลวง ไทยใหญ่ ไทยน้อยบ้าง ไทยทั้งหมดนี้สืบเชื้อชาติมาจากไทยชาติ "อ้ายลาว" เดิมทั้งนั้น อันเป็นพันธ์เผ่าไทยในปัจจุบันนี้

ลวหรือลวะหรือทหรือทเรียกกันว่าลาวนั้น คือไทยเผ่าหนึ่งสืบเชื้อสายมาจากไทยเดิม ได้มาเป็นใหญ่ครอบครองแผ่นดินตั้งแต่เมืองชะเลียงเมืองตากขึ้นไปตลอดภาคพายัพ ครอบครองอยู่มาหลายร้อยปี

เมืองสุวรรณโลก เดิมเรียกว่า เมืองชะเลียงบ้าง เมืองศรีสังฆาลย์บ้าง เมืองทพิทวัลลนครบ้าง พงศาวดารโยนกเรียกว่า เจลียง ก็เป็นชื่อของแคว้น รวมเมืองศรีสังฆาลย์ สุโขทัย พิษณุโลก เพชรบูรณ์ ตาก และกำแพงเพชร ในตำนานว่าสร้างเมืองสุวรรณโลก ที่เมืองชะเลียงร้าง เมื่อ พ.ศ. ๓๔๖

พงศาวดารเหนือว่า ยังมีกษัตริย์ ๕ คน แต่ในคำภีร์จามเทวีวงศ์ว่า ๔ คน เป็นชาวเมืองต่างกัน ออกบวชเป็นฤๅษีเจริญญาณสมบัติได้สำเร็จแล้วไปอยู่ตำบลต่าง ๆ กันดังนี้

๑. พระสุวเทวฤๅษี อยู่สูงสุดบรรพตริมแม่น้ำโรหิตี คือแม่น้ำขาม ดอยสุเทพ เชียงใหม่
๒. พระสุกทันตฤๅษี อยู่เขาธรรมนิมบรรพต เมืองละโว้ คือเขาสมอคอน ลพบุรี
๓. พระอนุสฤๅษี อยู่ทพิทวัลลนคร คือเขาพระศรี (ฤๅษี) ศรีสังฆาลย์
๔. พระพุทธชลิตฤๅษี อยู่เขาขุทบรรพต ใกล้แม่น้ำสาหรณ์ คือดอยบา เชียงราย
๕. พระสุพรหมฤๅษี อยู่สุบรรพต คือดอยง่ามหรือดอยสองยอด ใกล้แม่น้ำวังกะนที (แม่วัง) ลำปาง

ในยามที่ว่างกว่า พระฤๅษีสัชนาลัยหรืออนุสิษฏฤๅษี อยู่เขาตะตังกัมภีร์
คือเขาหลวง สุโขทัย และว่า ได้สร้างเมืองหัตถ์ดิ้นนคร คือเมืองศรีสัชนาลัย วางรูป
เหมือนเกล็ดหอย

ตำนานว่า เมื่อขอมเสด็จ เดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ วันอังคาร พ.ศ. ๑๐๐๐ พระเจ้า
พนมศิริไชย หรือไชยศิริ เสียเมืองแก่พระเจ้าสุธรรมวาทิต กรุงสเทิม (รามัญ) จึงอพยพ
พลเมืองแสนครัวลงมาตั้งเป็นใหญ่อยู่ในแคว้นแกว้นเจียง สืบพระวงศ์ลงมาพระรามธิบดี
อยู่ทองไถ้มาครองเมืองพริบพลีก่อนแล้วจึงมาสร้างกรุงศรีอยุธยาที่ตำบลหนองโสน เมื่อ
พ.ศ. ๑๘๙๓ จ.ศ. ๗๑๒ ซึ่งเป็นเชื้อชาติไทยในปัจจุบันนี้

เมื่อขุนฝางเสียเมืองแก่ขอมแล้วนั้น ได้อพยพลงมาทางใต้ พระอนุชาองค์หนึ่ง
ได้ไปตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้นที่เมืองบางยาง (อำเภอนครไทย) อันเป็นประเทศราชของขอม
จึงได้นามว่า ขุนบางยางบ้าง ท้าวบางยางบ้าง ขุนบางกลางท่าวบ้าง ต่อมาได้สมคบกับ
ขุนผาเมือง เจ้าเมืองราช (อำเภอหล่มสัก) ซึ่งเป็นเมืองขึ้นแก่ขอมเมืองสุโขทัยเหมือนกัน
ได้ต่อสู้กับขอมเมืองสุโขทัยเพื่อกู้อิสรภาพของไทย จนได้ชัยชนะแก่ขอมแล้วได้เป็น
กษัตริย์ขึ้นครองราชสมบัติในเมืองสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. ๑๗๕๗ แต่บางแห่งว่า พ.ศ. ๑๘๐๐
สืบพระวงศ์ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ ๖ ก็รวมขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา

พงศาวดารเหนือว่า เมื่อ พ.ศ. ๕๐๐ พระยาอภัยคามินี เมืองทริภุญชัย ออกไป
จำศีลอยู่ที่เขาใหญ่เมืองสุโขทัย ได้ร่วมสมสู่กับนางนาคจนมีท้อง จึงพระราชทานผ้ากำพล
กับพระธำมรงค์ให้นางนาคไว้ ครั้นครบกำหนดแล้วนางนาคก็มากลอดลูกไว้ที่พระอาสนะแห่ง
พระยานั้น เอาผ้ากำพลห่มไว้และเอาแหวนนั้นไว้ให้ด้วย แล้วกลับไปสู่เมืองนาค ต่อมา
นายพรานผู้หนึ่งไปพบเข้าเอามาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม วันหนึ่งนายพรานถูกเกณฑ์ไป
สร้างปราสาทจึงพาเอาบุตรบุญธรรมนั้นไปด้วย ปราสาทโชนเอียงไปตามถ้อยคำของกุมาร
นั้น พระยาอภัยเห็นเป็นอัศจรรย์จึงเรียกมาดู ก็ได้เห็นผ้ากำพลกับแหวนธำมรงค์ก็จำได้ จึง
ขอไว้เป็นบุตรบุญธรรมแล้วตั้งนามให้ว่า "อรุณราชกุมาร" ต่อมานางนาคก็ประสูติพระ
โอรสอีก จึงให้นามว่า "เจ้าฤทธิกุมาร" (คือพระลือ) พระยาอภัยคิดหาเมืองให้ครอง เห็น
ว่าเมืองศรีสัชนาลัยมีแต่พระธิดา จึงเอาเจ้าอรุณราชกุมารไปครองเมืองนั้น จึงได้นาม
ว่า "พระร่วง" ปราภฏว่ามีอานภาพมากไม่มีใครสู้ แม้เจ้ากรุงจันทน์ยอมสามภักดิ์ยกธิดาให้
เป็นมเหสี แต่ภายหลังไปเสียที่พระยาของอู เพราะเป็นชู้กับลูกสาว ลูกสาวได้ออกไว้

ครั้งไปตามว่า ครั้นกลับมาถึงเมืองจะไปสรงน้ำที่แก่งหลวงหน้าเมือง ตรีศังเจ้าพสุจ
 อนุชาว่า ถ้าไม่เห็นกลับมากให้ขึ้นครองเมืองแทน แล้วก็จมน้ำหายไป เมื่อ พ.ศ. ๑๒๐๐
 อายุเมืองได้ ๑๕๗ ปี ครั้นความออเจ้าว่าพระยาจมน้ำหายไป พระยาพสุจพร้อมด้วย
 อำมาตย์ราชบริวารเที่ยวควานหา เอาไม้เท้าไล่สกัดค้นหาส่งไปทางไถ่น้ำ จนหินเป็นรอย
 เป็นรูไป จึงได้นามว่า แก่งสกัดนั้นมาจนบัดนี้

แก่งหลวงในสมัยพระร่วงนั้น น้ำในหน้าแล้งคงจะลึกกว่า ๑๐ วา มาเวลานี้กลก
 ราว ๗-๘ วา ส่วนหน้าฝนน้ำก็คงกลดฝั่ง น้ำตรงกันแก่งหลวงนั้น โหลเขี้ยวหมนเป็น
 เกดียวสว่าง ปลาและจระเข้และสัตว์อื่นชุกชุมมาก จระเข้เพียงหมกไปเมื่อประมาณ ๒๐ ปี
 มานี้พระร่วงคงจะไม่แก่งการว่ายนํ้า แต่ชอบสนุกกับพวกอย่างนักกีฬาทั่ว ๆ ไป เรือถูก
 กระแสน้ำเขี้ยวแรงหมนเป็นเกดียว เอาไม้ต้น เรือเลยล้ม ไคร ๆ ก็คงช่วยไว้ไม่ทันทั่วทั้ง
 หรือจระเข้อาจมาซุบเอาไปนอนกลบคานกัน พระร่วงจึงจมน้ำหายไปเลย ถึงปัจจุบันนี้ก็ยัง
 เคยมีคนมาจมน้ำตายที่แก่งหลวงนี้แทบทุกปี ในฤดูจับปลา

เรื่องอาจเป็นได้ พระนางสุนันทา ที่เรียกกันว่า พระนางเรือล่ม ในรัชกาลที่ ๕
 เรือตามเสด็จก็ ๆ ก็มีมาก แต่ก็ไม่อาจช่วยได้ทันทั่วทั้งที่ และรัชกาลที่ ๘ พระแสงปืนและ
 รถยนต์พระที่นั่งอยู่ในพระบรมมหาราชวังแท้ ๆ ยังหายได้ ในที่สุดเข้าถูกยิงบนพระแท่น
 บรรทมถึงสวรรคตเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๙ มิถุนายน ๒๔๘๙ เวลา ๙-๙.๓๐ น. และประ
 ธานาธิบดี กิติ นายกรัฐมนตรี คนสำคัญ ๆ กิติ ก็ยังถูกยิงตายก็มี ฉะนั้นพระร่วงจมน้ำ
 หายไปจึงอาจเป็นได้จริง ๆ

เรื่องพระมารดาของพระร่วงกิติ เรื่องพระร่วงจมน้ำกิติ เรื่องเล่นว่าวกิติ เรื่อง
 สาวไล่กิติ ข้าพเจ้าได้สันนิษฐานไว้ในเรื่องนั้นแล้ว ขออภัยท่านผู้รู้ทั้งหลายไว้ในที่นี้ด้วย
 เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ขึ้นครองราชสมบัติในเมืองสุโขทัยแล้ว ก็ต้องต่อสู้กับขอม
 มาอีกนาน ฉะนั้นต่อมาจึงเกิดสงครามกับเจ้าเมืองฉอด ชื่อขุนสามชน ได้ชัยชนะเพราะ
 พระราชโอรสองค์สุดท้าย ซึ่งมีพระชนม์เพียง ๑๙ ปี จึงทรงตั้งพระนามให้ว่า "รามคำ
 แหง" แล้วให้ไปครองเมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งเป็นราชธานีคู่กันกับเมืองสุโขทัย ต่อมาก็
 ได้เป็นกษัตริย์ครองเมืองสุโขทัย ได้ทรงทำประโยชน์ให้แก่ชาติและศาสนามากมายจึงทรง
 พระนามว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ของชาติไทย ในสมัยของพระองค์นั้นบ้านเมืองวัดวา
 อารามเจริญรุ่งเรืองมาก ยิ่งกว่าทุกสมัย

อาณาเขตของไทยสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทางใต้คือลพบุรี แลลพบุรี หมู่
เกาะสุมาตรา และเขมร ทิศเหนือคือเขตล้านนา ทิศตะวันออกคือเขตเมืองหงสาวดี ทิศ
ตะวันออกคือทะเลจีน.

อาณาเขตของไทยสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทิศเหนือคือแดนจีน ทิศตะวันออก
คือทะเลจีน ทิศใต้ถึงแหลมมลายูและเขมร ทิศตะวันตกคือพม่าประเทศรามัญ.

รัชกาลพระยาสุโขทัย ได้ทรงแต่งกำนันที่มีนามว่า "ไตรภูมิพระร่วง" ที่วัดป่าแก้ว
เมืองสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นหนังสือเก่าที่สุดในเมืองไทย

ในรัชกาลต่อมาสุโขทัยก็รวมเข้ากับกรุงศรีอยุธยา แล้วต่อมาที่ตั้งเมืองหลวงที่กรุง-
เทพฯ อยู่นั้น.

ขอแต่เพียงไทยเราอย่าผลาญญาติ

ร่วมชาติร่วมจิตต์เป็นข้อใหญ่

ไทยอย่ามุ่งร้ายทำลายไทย

จงพร้อมใจพร้อมกำลังระวังเมือง ร. ๖

สุโข พุทธานมูปาโท สุขา สกทมมเทศนา

สุขา สัมผัส สามคฺสิ สมนฺคฺลัน คโป สุโขฯ.

เรื่องสร้างเมืองสวรรคโลก

จากหนังสือพงศาวดารเหนือ

จึงเจ้าชายสี่ชนาถย์และเจ้าชายสี่ทริมงคลทั้งสองพี่น้อง มีอายุยืนได้ ๑๐๐ ปี แต่
พระชินสีห์ยังทำรงราชสมบัติจน ได้ตรัสแก่สัพพัญญุตญาณ เป็นพระพุทธเจ้าไปรคสัตว์ ทั้ง
หลาย กสกาเม มีบ้านอันชั้นแก่นางสารอันเป็นมารกาพระสารีบุตรเถรเจ้า และพราหมณ์
ทั้ง ๑๐ บ้านยอมเป็นลูกหลาน เจ้าชายทั้ง ๒ มีอายุยืนได้ ๓๐๐ ปี สูง ๓ วา อายุได้
๒๐๐ ปี สูง ๔ ศอก หมู่ชะพ่อช้พราหมณ์เกินบวชและทรงพรต บ่ห่อนจะฆ่าสัตว์ จึง
มีอายุยืน ผู้มีเวรจึงพลันตาย ผู้หาเวรมีได้อายุยืน เจ้าชายสี่ชนาถย์จึงว่าแก่เจ้าชาย
สี่ทริมงคลว่า เราจะเข้านฤพานแล้วเอ็นดูแก่ลูกหลานแห่งเราอันจะสืบไปในอนาคตกกาล
แล้วก็ให้โอวาทไว้ในพระพุทธศาสนา กำกับไสยศาสตร์ให้ไว้ด้วยกัน และเจ้าชายสี่ชนาถย์
จึงให้ทาลูกหลานอันเป็นผู้เผ่าผู้แก่กว่าชนทั้งหลาย จึงสั่งสอนว่าสุเจ้าทั้งหลายอันอยู่ทั้ง
๑๐ บ้านอย่าประมาทล้มตน ทั้งฝั่งน้ำสมทวก็หมกไปแล้ว เขาจะสร้างบ้านสร้างเมือง
จะมีภัยเป็นอันมาก สุท่านจงชวนกันทำกำแพงกันไว้ อย่าให้เมามัวแก่ทันหา ศัสตรา
เร่งตกแต่่งไว้ ผู้ใดทำเป็นใหญ่ให้ครอบครองกัน ชะพ่อช้พราหมณ์คายน่าจะเป็นกฤหัสถ์
ตกจากเกล้า ฆ่าสัตว์ นำพืชที่ขมูดขมพู่จะกลายเป็นเหล็ก ชะพ่อช้พราหมณ์จะเข้ามาทุกตำบล
จะละคำพระทศพล จะเอาคำโทโสใดใดมกไว้ให้ท่านฉิบหาย ปุระสั่งเจ้าไว้ สุเจ้าของเขา
พนมเพลิงเข้าไว้ในเมือง เป็นที่สร้างพระคบุชกุกุณท์ ผู้แต่จะสั่งสอนจงทำตามกำ กรัน
เจ้าชายสี่ชนาถย์สั่งสอนลูกหลานแล้วก็เหาะขึ้น ไปตั้งเขาใหญ่ชื่อภูเขาหลวง สร้างสมณธรรมภาวนา
ให้ศิษยานุมาบัติจากกัณฑ์เหาะด้วยปัญญาแห่งตน

จึงบารมราช ให้ทาชะพ่อช้พราหมณ์ทั้งหลาย นายบ้านมาพร้อมกันแล้ว จึง
บ่นหน้าทให้ชะพ่อช้พราหมณ์กำทมหกภูมายนหน้าท ให้ทำกำแพง ๔ ศอก สูง ๔ วา

กว้าง ๕๐ เส้น ยาว ๑๐๐ เส้น จึงบารจรรวมราชผู้ฤกษ์พานาที่ ไถ่ยืนในสำนักเจ้าฤกษ์
ผู้เป็นปู่ว่า ณ วันพฤหัสบดี เกือบอายุน ๖ ค่ำ ปีมะโรง โทศก ภายหน้าจะได้ลูกนาค
มาเป็นพระยาตั้งแก่พระพุทธรเจ้าหนีพพานได้ ๕๐๐ ปี พระฤกษ์เจ้าท่านทำนายไว้ ถ้า
อัครสาวกและสมณพราหมณ์เข้มีเป็นธรรมเมื่อใด ออกเมืองจะหัก ๗ ภาค หากผู้จะยามิได้
ฝ่ายกฤหัสถ์จะเป็นฝ่ายชี ๆ จะเป็นฝ่ายกฤหัสถ์ รั้นก็จะพลันตาย อย่าทมาใจต่างทาง
ปู้ราคาญแก่ท่านจะมีไปภายหน้า และมีบารจรรวมราชเป็นประธาน ให้ชะพ่อชืพราหมณ์
คักเอาแสงมาทำเป็นกำแพง มีบารจรรวมราชเป็นผู้ใหญ่ ว่าท่านทั้งหลายยอมบังคับบัญชากัน
ให้เอาแสงมาทำเป็นแผ่นก่อเป็นกำแพงถึง ๗ บั้งแล้ว บานประตูเป็นพนักงานเมืองใด
ทำประตูสกัด ๕๐ เส้น ยาว ๑๐๐ เส้น ทำด้วยปูนสร้างไว้ควาอารามกุฎีสถานให้เป็นทาน
แก่สงฆ์ทั้งหลายอันได้บรรลุลोकุตระธรรมเป็นพระโศกายนและสทิทาคามีอนาคามี แล้ว
จึงชะพ่อชืพราหมณ์ตั้งวิหารพระอิศวรและนารายณ์เป็นที่ตั้งพิธี ชวนกันออกอาศัร ๗ วัน
กินบวช ๗ วัน จึงสระเกล้า จึงขึ้นได้อัมพวายแก่พระอิศวรเป็นเจ้าอยู่ท่าพระคาบสอัน
จะมา

และเจ้าฤกษ์กำนังถึงตระกูล พอเข้าอาณาเขตอันเป็นบาทอภิญา แล้วเหาะ
มาในอากาศก็เข้าถึงพนมภูผา ยังชะพ่อชืพราหมณ์ทั้งหลายก็มาไหวบูชา และบารจรรวมราช
เป็นประธาน จึงถามว่าข้าแต่ปู่เจ้าทั้ง ๒ ข้าพเจ้าก่อสร้างเมืองคามคำเจ้ากูบริบรูณแล้ว
ขอพระนามกรเมืองแก่เจ้ากู แล้วฤกษ์สัชนาลัยว่า วันนี เราขึ้นไปเยือนพระอินทรถึง
เมืองสวรรค์เทวโลกเราจึงลงมาวันนี้ ก็ให้ชื่อว่า เมืองสวรรค์โลก มาจนถึงบัดนี้ แล้ว
เจ้าฤกษ์สัชนาลัยและเจ้าฤกษ์สัทธิมงคลให้ประชุมชืพราหมณ์ทั้งหลาย แล้วก็ว่าผู้ใดจะ
สมควรแก่เมืองนี้ พราหมณ์ก็ว่ามีแต่บารจรรวมราช เป็นผู้เฒ่าผู้แก่กว่าผู้อื่นทั้งหลาย และ
ฤกษ์ว่า ในแผ่นดินนี้จะเป็พระยามิ ๓ ตระกูล คือกระษัตริย์และเศรษฐีและพราหมณ์
ประเสริฐในแผ่นดินนี้ เจ้าฤกษ์จึงทงบารจรรวมราช ให้เป็นพระยา ชื่อพระยาธรรมราชา
จึงตั้งนางท้าวแก้ว อันเป็นหลานสาวแห่งนางโมคคัลลีนบุตรนายบ้านทริภุญชัยมาเป็นอัคร
มเหสีอยู่ในราชวังแล้ว และเจ้าฤกษ์จึงคิดได้ว่า ราชและตระกูลนี้ช่วยทุกข์หากไปเอามา
เมื่อพระเจ้านิพพาน ตักเอามากับพระธาตุ อันพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกแจกไว้ยังฝัง
อยู่ที่ใดที่นั้นไม่วัง มีแรงทวเมียหากอยู่เฝ้ารักษา และท่านจงเอามาประคิษฐานไว้เถิด กรัน
เจ้าฤกษ์สั่งสอนลูกหลานแล้วก็เหาะไปในอากาศเวหาถึงภูผาหลวงได้ ๗ วันก็หนีพพาน

และพระยารัชมหาราชเจ้าจึงให้หาชะพ้อชีพราหมณ์ ชุมนุมกันพิพากษาเอาพระธาตุ
 พระพุทธเจ้าขึ้นมาบรรจุไว้ในเมือง จึงให้ช่างก่อบรรจุพระธาตุ จึงให้บาฬิกคน ๑
 บาฬิกคน ๑ บาฤทธิรจนากน ๑ บาอินทร์คน ๑ บาพรหมคน ๑ บาทง ๕ คน
 ย่อมเป็นช่างกักช่างอ่านด้วยกันว่าเราจะทำให้ตุงาม ตูหลากกว่าช่างทั้งหลายในแผ่นดิน
 ครันก็กักด้วยกันแล้ว จึงให้ตัดเอาแสงมาทำเป็นแผ่น ยาว ๓ คอก กว้างคอก ๑ ยาว ๕
 คอก กว้าง ๒ คอก ทำเป็นบัวหงาย และหน้ากระดานและชานทรงมันให้งาม จึงชุก
 เป็นสระกรุก้วยแสงทำถ้วยปูน จึงตั้งฐานชั้น ๑ และสมเด็จพระเจ้าธรรมราชาธิราช
 เสด็จไปถวายชะพ้อชีพราหมณ์ทั้งหลาย ถึงต้นไม้วังซึ่งแรงทำรงนั้นแล้ว จึงชุกเอาผอบแก้ว
 ใหญ่ ๕ กำใส่พระธาตุขึ้นขึ้นมา จึงบูชานมัสการด้วยดอกไม้รูปเทียนแล้วเชิญพระธาตุ
 มาถึงเมือง แล้วพระยารัชมหาราชเจ้าจึงบ่าวร้องแก่คนทั้งหลายผู้ศรัทธา ก็เอาทองมา
 ประมวลกันได้ ๒,๕๐๐ ตำลึงทอง ให้ช่างตีเป็นสำเภากะตรา จึงใส่พระธาตุพระพุทธเจ้า
 อยู่ในน้ำบ่อ จึงก่อเป็นพระธาตุเจดีย์สวมชั้น ปีหนึ่งจึงแล้วแต่องค์ ยอดยังไม่มียอดและ
 พระสงฆ์เจ้าทั้งหลายจึงนมัสการ อันว่าชะพ้อชีพราหมณ์ทั้งหลายอันอยู่ในปัญจัมชฌคาม
 อันเป็นหลานเหลนแห่งนางโมกคัลลีสี่ อันเป็นพระมารดาพระโมกคัลลีสี่ และนางสารี
 เป็นพระมารดาพระสารีบุตรอันอยู่ในปัญจัมชฌคามก็กลายมาเป็นเมืองสวรรค์โลก และ
 พระธาตุพระสารีบุตรเจ้าบรรจุไว้ในเจดีย์พระธาตุข้างเหนือ และธาตุพระโมกคัลลีสี่เจ้า
 ก็บรรจุไว้ในบ้านนางโมกคัลลีสี่ และนางทั้ง ๒ นี้ก็เป็นญาติแก่กัน และบ้านอุทรวคามนี้
 เดิม แต่ล้วนชะพ้อชีพราหมณ์ไปค้าขายแก่กัน กินบวชถือศีลด้วยกัน และเจ้าธรรมกุมาร
 ลูกพระยารัชมหาราช และเจ้าอุโลกกุมารเป็นเจ้าภิกษุทรงไตรปิฎกและออกจากพระศาสนา
 พระบิณฑบาตและเผ่าพันธุ์ให้เป็นพระยอ จะได้ช่วยกันป้องกันอันตราย ศัตรูอันจะมา
 แต่ทิศต่าง ๆ ครันก็คแล้วจึงให้พระสาสน์นั้นไปแก่ชาวบ้านปัญจัมชฌคาม ให้ทำกำแพง
 ล้อมบ้านให้รอบคอบ แล้วให้ตั้งเรือนหลวงแล้วจึงให้มารับเอาเจ้าอุโลกกุมารราชาภิเษก
 ให้เป็นพระยาศรีธรรมมาไตรราช ในเมืองหริภุชชัยด้วยนางพราหมณี แล้วให้ชาวบ้าน
 อัครคามทำกำแพงล้อมบ้านให้มั่นคง แล้วจึงชะพ้อชีพราหมณ์ผู้ใหญ่มารับเอาเจ้าธรรม
 กุมารไปราชาภิเษกด้วยนางพราหมณี ก็ได้ชื่อว่ากัมไพชนครก็ตั้งยัง และให้สาสน์นั้น
 ไปถึงบ้านบุรพคามตกแห่งกำแพงและกุให้ทำพระราชวังให้บริบูรณ์แล้ว จึงให้ชะพ้อ
 ชีพราหมณ์ผู้ใหญ่มารับเอาเจ้าสีหกุมารไปราชาภิเษกด้วยนางพราหมณีนั้น จึงให้ชื่อเมือง

บริบูรณ์นคร อันว่าเมืองทั้ง ๔ เมืองนี้ ก็เป็นกระษัตริย์ชอตรงต่อกัน แล้วจะได้มีใจ
โลกแก่ราชสมบัติหามิได้ ต่างกันต่างก็อยู่ ครั้นถึงเทศกาลก็ถวายบังคมลาแล้วก็ไป และ
จะได้มีใจซึ่งและจิตริษยาแก่กันหามิได้ แต่กระษัตริย์สืบ ๆ กันมาได้ ๓ ชั่วตระกูล

เรื่องพระร่วงอรุณ कुमारเมืองสวรรค์โลก

พระพุทธเจ้าทรงได้ ๕๐๐ ปีมะโรง สมฤทธิศก จุลศักราช ๘๖ ปีกุน พระยา
อภัยคามินีศัลจารย์บริสุทธอยู่ในเมืองหริภุญชัยนคร ย่อมออกไปจำศีลอยู่ในเขาใหญ่ จึง
ร้อนถึงอาศน์นางนาคอยู่มิได้ ก็ขึ้นมาในภูเขาใหญ่นั้นก็มาพบพระยาอยู่จำศีล เธอมาเสพ
เมณฑก้วยนางนาค ๆ อยู่ได้ ๗ วัน -แล้วจะลาไป พระยาจึงให้ม้ารัตนวงษ์พลและพระ
ธำมรงค์ไปแก่นางนาคให้ชมต่างพระองค์ นางนาคก็กลับลงไป พระยาก็นำเข้าเมืองคังเก่า
และนางนาคก็มีครรภ์แก่ และนางนาคก็ว่าลูกตนมิใช่เป็นใช่ และจะเป็นมนุษย์ที่เดียว
และจะคลอดในเมืองนั้นได้ แล้วจึงขึ้นมาที่ภูเขาที่อาสนแห่งพระยานั้นก็ประสูติกุมาร ผู้
และแหวนนั้นนางก็ไว้แก่ลูกคนแล้วก็หนีลงไปเมืองนาค

และมีพรานพเนจรคน ๑ ออกไปหาเนื้อในป่า ได้ยินเสียงกุมารร้องไห้ และ
พรานเข้าไปก็เห็นกุมาร แล้วพรานก็สัญญาว่าลูกท้าวหลานพระยาแต่เห็นตุ้มมากแล้วตุ้มและ
ซัดลูกเสีย พรานจึงเอากุมารนั้นไปให้ภรรยาคนเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม

และสมเด็จพระเจ้าอภัยคามินีราช ใช้ให้เสนาอำมาตย์สร้างพระมหาปราสาท จึง
ให้เกณฑ์เอาชาวบ้านมาตากไม้ตั้งเสาพระมหาปราสาท และพรานนั้นก็ต้องเกณฑ์มาตาก
ไม้ จึงเอากุมารนั้นเข้ามาไว้ด้วย และร้อนด้วยรัศมีพระอาทิตย์ พรานนั้นจึงเอากุมาร
นั้นเข้ามาไว้ในร่มพระมหาปราสาท ๆ ก็โอนไปเป็นหลายที พระยาเห็นก็หลีกพระทัย
จึงให้เอาพรานนั้นเข้ามาตามดู และพรานจะพรางมิได้ก็บอกว่าลูกเขาซัดเสียในป่า และ
ข้าพเจ้าเอามาเลี้ยงไว้เป็นลูก พระยาจึงถามว่ามีอันใดอยู่ด้วยกุมารนั้นบ้าง จึงกราบทูล
ว่ามีแหวนและผ้าอยู่ด้วยกัน และพระยาจึงให้พรานเอามาดีกว่าเป็นราชบุตรแห่งคน
พระองค์จึงให้รางวัลแก่พรานนั้น แล้วพระองค์จึงให้หาชะแม่แม่รับเอากุมารนั้นมาเลี้ยง
ไว้แล้ว พระองค์ให้ชื่อกุมารนั้นว่า เจ้าอรุณราชกุมาร

แล้วยังมีกุมารผู้ ๑ อันเกิดร่วมชาติมนุษย์ด้วยนางอัครมเหสี ชื่อว่าเจ้าฤทธิกุมาร เป็นน้องเจ้าอรุณราชกุมาร และเจ้าพี่น้องทั้ง ๒ ร่วมใจกัน และเจ้าอรุณราชกุมารได้ พุทธทำนายพระพุทธเจ้าเมื่อไปฉันเพลนอกบ้านบุญจรรย์คาม และพระยาอภัยคามินีมาคิด แต่ในพระทัยว่า เมืองโคจรสมควรแก่ลูกแห่งกฐิน จึงเห็นแต่เมืองสัจฉนาลัยยังแต่พระราช ธิกา และพระราชบุตรหามีได้ และพระยาอภัยคามินีจึงเอาเจ้าอรุณราชกุมารเป็นพระยา ในเมืองสัจฉนาลัย ก็ได้นามชื่อว่าพระยาร่วง และพระองค์จึงให้สร้างพระวิหารทั้ง ๕ ทิศ สร้างพระจำลองไว้แทนพระองค์ ทิศพระมหาธาตุและพระระเบียงสองชั้นแล้วเอาแดงทำ เป็นค้ำยและเสาโคมรอบพระวิหาร และพระองค์ก็ให้หาช่างทองมาทุกบ้านทุกเมือง จึง ให้เอาทองแดงมาทำเป็นลำพระขรรค์ยาว ๘๘ ศอกถึง ๕ ศอกถึง ปลาย ๓ ศอก และแก้วใสยอก ๑๕ ใบ และบัลลังก์แท่นรองยอดใหญ่ ๕ กัล กระจุกทองดี ๑๐๐ ชิ้น และหุ้มทองแดง ขดบชนลงมาถึงตีนคูลา และสร้างอุโบสถให้เป็นทานแก่พระสงฆ์เจ้า และให้สร้างที่ค้ำวังพระธาตุเป็นวิหารและพระเจดีย์จึงให้ชื่อว่า วัดเขารังแรง และ พระเจ้าอรุณราชคือพระยาร่วงนั้น และทั่วพระยาประเทศเมืองโคจร จะทูลทูลอาณูภาพ พระองค์ก็หามีได้ มาถวายบังคมทูลสกลสมพุกวี่ป เพราะพระองค์ต้องพุทธทำนาย พระพุทธเจ้าและอายุพระองค์เจ้าได้ ๔๐ ปี พอกำรบ พระพุทธศักราชได้ ๑๐๐๐ ปี จุลศักราช ๑๑๙ ปีมะโรง นพศก จึงคนอันเป็นใหญ่กว่าทั้งหลายเอาช่างเผือกงาดำ กับเขี้ยวงูมาถวายแก่พระองค์ด้วยบุญที่พระองค์ทำหุ่นช่าง ใส่คอกไม้ถวายแก่พระพุทธเจ้า แต่ชาติก่อน และเมื่อพระองค์จะลบศักราช พระพุทธเจ้าจึงให้นิมนต์พระอชิตเถรและ พระอุปกุตเถร และพระมหาเถรโสดยคือพราหมณ์ เป็นเชื้อมาแต่พระรามเทศ และ พระอรหันต์เจ้าทั้ง ๕๐๐ พระองค์ ทั้งพระพุทธโฆษาจารย์วัดรังแรง และขุมนมพระสงฆ์ เจ้าทั้งหลาย ๗ วัดโลกสิงคารามกลางเมืองสัจฉนาลัยและทั่วพระยาในชมพูทวีปคือไทย และลาวมอญจีนพม่าลังกาพราหมณ์เทศเทพต่าง พระองค์เจ้าให้ทำหนังสือไทยเจียง มอญ พม่า และขอมเจียงขอมมีมาแต่บัดนี้

พระร่วงมีพระราชโองการครัดแก่เจ้าฤทธิกุมารว่า พระยากรุงจีนเทศไทจึงมีมาช่วย ลบศักราช มาเราพี่น้องจะไปเอาพระยากรุงจีนมาเป็นข้าเราให้ได้ ครั้นพระยาทั้ง ๒ พี่น้องคิดช่วยกันแล้ว จึงอาสาอำมาตย์ทั้งหลาย ให้แต่งเรือลำ ๑ ยาว ๘ วา ปากกว้าง ๔ ศอก ครั้นได้ฤกษ์วันอาทิตย์เสด็จออกไปทวยกำลังน้ำ และอันเป็นชาติแห่งนางข้าง

วลาหก เทวบุตรและนอกนั้นเทวบุตรไปด้วย พระองค์ทั้ง ๒ มีแต่พระชรรค์ธนูศิลป์
 ทั้งพระภูมิและพระพายเจ้าก็พัดพาไป และนางเมขลาเจ้าสมุทรก็ยื่นศรัทธาให้เป็น
 อันทวย และไปไต่เดือน ๑ จึงถึงกรุงจีน และเมื่อวันไปถึงนั้นบังเกิดเป็นอัศจรรย์ให้
 เป็นหมอกตกมิให้เห็นพระจันทร์พระอาทิตย์ และจีนทั้งหลายให้ชนลูกหนึ่งหัวฟองทั้งเมือง
 ต่ก้านสะเทือนหัวนโหวนักหนา และพระยากรุงจีนจึงให้หาเสนาอำมาตย์มาชุมนุมใน
 ท้องพระโรง และพิพากษาด้วยกันแล้วจึงใช้ให้ชนแก้วการจีนพิจารณาในท้องมหาสมุทร
 และชนแก้วการจีนไปข้างไต้ข้างเหนือ มิได้เห็นสำเภาลำโตลำหนึ่งในท้องทะเลมิได้
 แลเห็นแต่เรือน้อยลำ ๑ มีไทย ๒ คนขี่ลอยมา และชนแก้วการจีนได้เห็นแล้วจึงกลับ
 ไปทูลพระเจ้ากรุงจีน ๆ ก็รู้ในพระทัยแห่งพระองค์ ด้วยมีพระพุทธานายไว้แต่ก่อนอยู่
 ในเมืองแห่งกู ว่ามีไทยพี่น้อง ๒ คนจะข้ามทะเลมาแสวงหาเมีย และชายผู้ ๑ จะเป็น
 เจ้าแก่ชาวชมพูทวีป และลบกักราชพระพุทธรเจ้าแล้วและมาถึงกันเที่ยงแท้แล้ว ครั้น
 พระยากรุงจีนรู้ในพระทัยแล้ว จึงใช้พลจีนออกมารับพระองค์ขึ้นมาถึงเรือนหลวงแล้ว
 จึงให้นั่งบนแท่นแก้ว และพระยากรุงจีนจึงถวายบังคมแล้วจึงชวนเจรจา และพระยาร่วง
 ก็ทรงภาษาได้ทุกประการ และพระเจ้ากรุงจีนจึงนำเอาพระราชธิดามาถวายให้เป็นพระ-
 อัครมเหสี ด้วยเหตุว่านางนั้นได้ทำบุญไว้ด้วยพระองค์แต่ชาติก่อนมา ได้สร้างพระไตร-
 ปิฎกทั้ง ๓ ไว้ในพระพุทธานุภาพพระพุทธรเจ้ากกุศลร์ และเมื่อพระพุทธรเจ้าไปนั่งฉัน
 จันทน์ในบ้นบุญจมีชฌคาม เป็นนาคให้น้ำเป็นทานแก่พระพุทธรเจ้าเรา ๆ ทำนายไว้ว่า
 นาคนี้จะได้ลบกักราชพระตถาคตเมื่อถวัน ๑๐๐๐ ปี ได้แก่พระยาร่วงเจ้านี้ และพระยา
 กรุงจีนก็รู้ทุกประการ จึงตามพระทัยพระยาร่วงทุกประการอันจะช้านั้นมิได้ จึงให้นาง
 ราชกัลยาณีแก่พระองค์เจ้าและพระยากรุงจีนใช้ให้อำมาตย์แต่งสำเภากะตราลำ ๑ กับเครื่อง
 บรรณการ และพระยากรุงจีนจึงนำตรามังกรออกเป็น ๒ ภาค และข้างทางให้มาแก่
 พระราชธิดา ถ้าและเมื่อหน้าไปจะมีราชสาส์นถึงกันแล้วให้เอาตราประทับกันดู ถ้าแล
 เป็นดวงเดียวกันจึงสันทักว่าราชสาส์นพระราชธิดา พระยาร่วงเจ้าจึงมาสู่สำเภากับด้วยนาง
 พสุทเทวีและเจ้าฤทธิราชกุมาร และฝูงจีนทั้งหลาย ๕๐๐ เป็นบริวารใช้สำเภาไปไต่
 ๑ เดือนจึงถึงด้วยอานภาพแห่งเทพดา ครั้นถึงเมืองสัชฌาณาลัยแล้ว ชดะเนนนำทะเลขึ้นมา
 ถึงเมืองสัชฌาณาลัย จึงใช้สำเภาไปมาหากันได้ พระองค์เสด็จขึ้นถึงเรือนหลวงแห่งพระองค์
 เจ้าแล้วและท้าวพระยาทั้งหลายกราบถวายบังคม และจีนทั้งหลายก็ทำด้วยข้ามถวาย จึง

เกิดมีถ้วยชามแท่นนมท้าวไททั้งสองก็อยู่เย็นเป็นสุข ตั้งแต่ทำบุญให้ทานรักษาศีลและถือ
ความสัจย์อยู่มิได้พลาดพลั้ง จึงมีพระตะบะตะระว่าสิ่งโลกก็เป็นสิ่งนี้ทุกอันแล พระองค์
จึงให้เอาพสุภุมารผู้เป็นน้อง ทั้งพระราชวังอยู่นอกเมือง และเจ้าพสุภุมาร เจ้าฤทธิ-
กุมาร เป็นอันรักใคร่กันเป็นหนักหนามิได้ฉันทาโทษาแก่กัน ไปมาด้วยกัน เข้าไปถวาย
บังคมด้วยกันมิได้ขาดในพระราชวัง

และเมื่อพิชัยเชียงใหม่มีแต่พระราชธิดาและหาพระราชบุตรมิได้ แต่อำมาตย์เมือง
พิชัยเชียงใหม่จึงกราบทูลขอพระราชทานเจ้าฤทธิกุมาร จะให้เสวยราชสมบัติสืบตระกูล
มิให้ขาดเสียได้ และสมเด็จพระอรุณราชจึงพระราชทานเจ้าฤทธิกุมารผู้เป็นน้องเสด็จขึ้น
ไปด้วยกัน และให้พสุภุมารอยู่รักษาเมืองกับนางพสุเทวี พระองค์ทรงช้างเผือกงาค้า
มีฤทธิ์ยิ่งนักหนา กับด้วยอำมาตย์เสนาเสด็จประพาสขึ้นพนมใหญ่ถึงกลางหน และจึงเจ้า
ฤทธิกุมารผู้น้องผืนหน้าช้างเข้าคอกกันแล้ว พระองค์จึงจับเอาคนที่ทองเค็มไปถวายน้ำทรง
อธิษฐานให้เป็นแกน แว่นแก้วแห่งเจ้าแก้วนั้นไป พระองค์จึงทรงเทน้ำในแกนที่ทอง
ลงไปเป็นสัจย์ แล้วจึงเอาตะปูทองแดงใหญ่ ๓ กิ่ง ๓ วา ๓ ศอก ยักไว้เป็นประธาน
ครั้นพระองค์บดแกนไว้ให้แล้วก็เสด็จขึ้นถึงเมือง แล้วนางมลิกาถูกเจ้าเมืองเชียงใหม่มา
ต้อนรับเสด็จเข้าไปในเรือนหลวงแล้ว ท้าวพระยาอำมาตย์เสนาทั้งหลายก็กราบถวายบังคม
แก่พระองค์เจ้าแล้ว

และขณะนั้น พระอรหันต์เจ้านบโคเป็นหลายพระองค์ และพระมหากษัตริย์เจ้า
จึงให้ไปว่านางมลิกาเทวีผู้นี้เป็นโฉน อำมาตย์จึงให้ไปถาม พระอรหันต์เจ้า ๆ จึงแจ้ง
ด้วยที่พริกขี้หนูแล้วจึงบอกแก่อำมาตย์ว่าอุปาสิกาเขวได้ให้ทานข้าวบิณฑบาตวันอันรายไปด้วย
คอกมะลิและทานเชื้อเองแล้ว อำมาตย์จึงไปทูลแก่พระองค์ก็ชื่นชมยินดีนักหนา จึง
ราชาภิเษกเจ้าฤทธิกุมารให้เป็นพระยาลือกับด้วยนางมลิกาเทวี เมืองพิชัยเชียงใหม่จึงถือ
กตัญญูแก่นมมา และสรวผู้หญิงจึงสู่ขอเอาผู้เป็นจาวีรสืบมา และพระยาร่วงจึงกลับคืน
ลงมาเมืองพระองค์ตั้งเก่า

และพระร่วงขณะนั้นคะนองนัก มักเล่นเบี้ยและเล่นว่าวไม่ถือตัวว่าเป็นท้าวเป็น
พระยา เสด็จไปไหนก็ไปคนเดียว และพระองค์เจ้ากรุงหงษ์แห่งลือมรัฐจักไตรเพท
ทุกประการ ว่าให้ตายก็ตายเอง ว่าให้เป็นก็เป็นเอง อันหนึ่งขอมผู้ขึ้นมาแล้วก็กลายเป็น
เป็นหินแสง และขอมก็ขึ้นไม่ได้ด้วยวาจาสิ่งแห่งพระองค์ ๆ ได้ทำบุญแต่ชาติก่อนมา

และเคชะแก้วอุทกประสาท พระยากรุงจีนหากให้มาแก่พระองค์ ๆ จะไป ได้ ๗ วันน้ำมี
เสวยก็ได้

ในกาลวันหนึ่ง พระองค์ก็ทรงว่างกว่าลงมาทอดยงไปถึงเมืองทองอุ และพระยา
ทองอุ^๕ เป็นข้าพระร่วงเจ้า แต่ก่อนชื่อนายอุ ไปคล้องสิงเคือกให้แล้วจึงเอาบ้านเมือง
ด้วยเคชะกล้องสิงเคือกอันเป็นที่พญิงได้เป็นพระยานั้น และว่าวพระยาร่วงเจ้าชาตลอย
ไปตกอยู่ในปราสาท พระยาร่วงเจ้าตามไปถึงเมืองทองอุ และพระยาร่วงเจ้านั่งอยู่ใน
บรรณศาลานอกเมือง ครั้นที่พระองค์ก็ลอบเข้าไปทำชู้ด้วยธิดาพระยาทองอุอยู่ในปราสาท
อันแล้วไปด้วยเหล็กดาบลงมาทุกชั้น แต่เมื่อพระร่วงเจ้าจะขึ้นเอาว่าวนั้น พระองค์เจ้า
ให้พระยาทองอุขึ้นขึ้น พระองค์ก็เหยียบบ่าพระยาทองอุขึ้นเอาว่าว ครั้นเอ่อมหยิบมีดถึง
พระหัตถ์ พระองค์ก็เหยียบศีรษะขึ้นเอาว่าวด้วยพระองค์ก็คิดว่าเป็นข่ามิได้ถือความ และ
พระองค์เอาว่าวได้แล้วพระองค์ก็หนีมา และลูกสาวจึงบอกแก่พระยาทองอุผู้บิดา ๆ จึงรู้
จึงให้ไปตามเอาตัวพระองค์กันมาและสาวได้พระองค์ออกใส่พานทองไว้ จึงส่งตัวพระองค์
มาจากเมืองและพระองค์ก็ไม่รู้ว่าเขาเอาใส่ไว้ ด้วยกรรมที่พระองค์เป็นกา และพระยา
ทองอุเป็นปลาและกาลากได้ออกไว้จะกินกับมิกิน แต่หนีมาลวามักเป็นผิกินได้กินพุงคน
ทั้งหลาย ครั้นพระร่วงเจ้ามาถึงเมืองสัชชาลัยและมายังพระอัครมเหสีและพระสนมทั้งหลาย
ถวายบังคมแล้วก็เบ็ดล้องอาภรณ์ออกจากพระองค์ไว้แล้ว และเจ้าพสุชกุมารก็เข้าไปถวาย
บังคม จึงมีพระราชโองการตรัสสั่งเจ้าพสุชกุมารว่ากูจะไปอาบน้ำมิเห็นกูมา เจ้าเป็น
พระยาแทนพี่เด็ก และเจ้าพสุชกุมารก็ไม่รู้และสำคัญว่า ๆ เล่น ครั้นพระองค์ลงไปอาบ
น้ำที่กลางแก่งเมือง ก็อันตราชานหายไปไม่ปรากฏในพุทธศักราช ๑๒๐๐ พระยาร่วง
สิ้นที่วงศก จุลศักราช ๑๕๗ ปีชวด สัปตศก

เสนาอำมาตย์ทั่วพระยาทั้งหลายก็ร้องให้รำไรไปมา ทั้งพระสนมชาวแม่ทั้งหลาย
เป็นทุกชั้นนักหนา และเจ้าพสุชกุมารจึงให้ราชทูตถือข่าวสาสน์ขึ้น ไปทูลพระยาลือกุมาร
ราชนครเมืองพิชัยเชียงใหม่ผู้เป็นน้องพระองค์ พระยาลือรู้แล้วจึงส่งมาราชาภิเชกเจ้า
พสุชกุมาร ให้เป็นพระยาในเมืองสัชชาลัยแล้ว ครั้นพระร่วงเจ้าที่วงศกวันหนึ่งแล้วข้าง
อันเกิดร่วมชาติกันก็ตายคนละวัน และพระยาลือกุมารขึ้น ไปเมืองพิชัยเชียงใหม่ทั้งเก่า

และเมื่อเสนาคน ๑ ชื่อไตรภพนาถ คิดอ่านราชการณรงค์สงครามรอบคอบนัก
จึงทูลแก่พระยาพสุชราชว่า เมืองเรา^๕พระเจ้าข้าหาผู้มิบุญมิได้แล้ว และอันตราชจะ

บังเกิดมีไปเมื่อภายหลัง ขอพระองค์ให้แต่งตั้งกำแพงและหอรบไว้ให้มั่นคง แล้วจึงมีพระราชโองการตรัสสั่งให้ขุนไทรภพนาครรับพระราชโองการตรัสสั่งแล้ว จึงให้หาเสนาอำมาตย์ซ้ายขวา และตำรวจนอกในไพร่พลโยธาทั้งหลาย ให้ยกกำแพงเข้าไปเป็นบ่อนให้รอบเมือง และให้ยกซาลาถมไว้ และที่ตมนั้นให้ไว้เป็นใหญ่ทุกแห่งทุกตำบล และตั้งค่ายเชิงเวียงพนมแห่งหนึ่งพนมทิวช้างแห่งหนึ่ง พนมบ่อนเบี้ยแห่งหนึ่ง และให้แต่งตั้งพระนกราชธานี แล้วตั้งบ่อนและช่องปืนใหญ่ แล้วให้ทกแต่งหัวเมืองเอก ๕ หัวเมือง เมืองโท ๘ หัวเมือง แต่งสรรพยุทธทั้งปวงไว้สำหรับต่อสู้ข้าศึก แล้วให้แต่งคนเร็วมาใช้เล่นหากันงลับพลันทุกหน้ากาน

แล้วให้กำหนดกฎหมายไว้ทุกหน้ากาน แล้วให้กำหนดกฎหมายไปถึงเมืองกัมโพชนคร ให้กำหนดกฎหมายสืบ ๆ กันไปถึงเมืองศรี เมืองสว่างบุรี เมืองยางศรี นครศรี เมืองขอนแก่น และเมืองเหล็กเมืองสิงเทาเมืองทงนชนแก่เมืองกัมโพชนคร ท้าวพระยาตกแต่งบ้านเมืองทุกแห่ง และเมืองพิบูลย์นครอันขึ้นแก่เมืองทริภุชชัย คือเมืองลำพูน ทุกวันนี้ และเมือง ๘ หัวเมืองนั้นให้แต่งเครื่องศัสตราอาวุธและตรวจกำนทาง ให้แต่งคนเร็วมาใช้ไปฟังข่าวแก่กันให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวทุกเมือง และเจ้าพสุจราชให้พาพานิชพ่อค้าสำเภาลำ ๑ ให้ถือสาส์นไปถึงเมืองกรุงจีน ถึงพระเจ้ากรุงจีนผู้เป็นตา (เรียกตามพระร่วง คือพระเจ้ากรุงจีนเป็นพ่อตา) ทูลขอช่างหล่อปืน ๑๐ คน และพระเจ้าตากให้มาตามพระเจ้าหลานทูลขอ มาได้ ๗ เกือนก็ถึงเมืองสขนาลัย เจ้าพสุจราชจึงให้ช่างหล่อปืนใหญ่ ๑๒๐ ปอก ปืนนกสับ ๕๐๐ ปอก จึงมีช่างหล่อสัมฤทธิ์ถมบัตต์แต่นั้นมา พระองค์จึงให้ตั้งคนทั้งหลายรักษาไว้ตามช่องทั้งคืนและตูกเป็นอันมาก และตูกนั้นให้เอาหินบ้นแลเป็นเกลี้ยงให้เป็นตูกปืน

เรื่องพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก

ครั้นถึงเดือนอ้ายขึ้นค่ำ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก พระเจ้าเชียงใหม่ให้เสนาอำมาตย์และมหาอุปราชตรวจจัดไพร่พลโยธาเข้ามาเครื่องศัสตราอาวุธทุกท้าวพระยา ปืนทอกตาบไล้ธนูหน้าไม้ เกราะเหล็กเกราะเข่า แล้วจึงตั้งพระยาเชียงใหม่ พระยาเชียงลือเป็นแม่ทัพ

หน้า ทั้งพระยาเชียงใหม่ พระยาเชียงตุงเป็นบักขวา ทั้งพระยาเชียงน่าน พระยาเชียงฝาง เป็นบักซ้าย

เจ้าพสุจราชจึงให้อุปทูตขึ้นไปฟังข่าวให้รู้อาการทั้งปวงแล้วจึงกลับมาทูลแก่พระยาพสุจราช ๆ จึงให้กฎหมายไปแก่พระยาพิชัยเชียงใหม่ อันเป็นพระญาติแห่งพระองค์แล้ว พระยาลือธวัชถึงทิวงกต ยังแค่บุตรชายผู้เป็นหลานแห่งพระองค์ชื่อ พระพรทมวิธ จึงให้ขับพลเมืองนคร เมืองแพร่ เมืองน่าน เข้าเมืองเชียงใหม่สิ้นเชิง ท้าวพระพรทมวิธ จึงให้ทหารอาสาตั้งกำนทางให้รู้ว่ถึงท่าบลไต พระยาพสุจราชจึงให้ขับครัวเข้าเมือง สันนาลัยสิ้นเชิง แต่ครัวชายฉกรรจ์นั้นให้อยู่คงรบตอยหลังเข้ามาหากาย พระยาศรีธรรม ไทรบีฎกจึงให้ขับพลเข้าเมืองสันนาลัย ให้คงค่ายหลวงใกล้เมืองสันนาลัยทาง ๕๐ เส้น จึงให้พลทหารโยธาล้อมเมืองสันนาลัยเข้าไว้ จะเข้ามิได้ด้วยข้างในเป็นใหญ่เป็นน้อยมาก จะเข้าข้างหัวเมือง พลโยธาอาสาสุดท้ายลงเป็นอันมาก พระยาพสุจราชจึงให้พลโยธาให้ร้อง ตีกลองใหญ่ทุกประตุ ข้างทิศตะวันตกสะเทือน ภัยเสียงกลองและปืนใหญ่อาสา ข้างนอก กายเปลือง

พระพุทโธโฆษจารย์เจ้าวัดเขาริ่งแร้งรู้อาการแล้วจึงชุมนุมพระสงฆ์ทั้งหลาย ว่า เราทั้งหลายอย่าให้เขาทั้งหลายรบกัน โพร่พลทั้งปวง จะตายเป็นอันมาก ครัวนั้นก็ ภัยกันแล้ว พระพุทโธโฆษจารย์เจ้าจึงไปถวายพระพรแก่สมเด็จพระเจ้าศรีธรรม ไทรบีฎก พระเจ้าศรีธรรม ไทรบีฎกก็ฟังอำนาจพระอรหันต์เจ้า แล้วพระพุทโธโฆษจารย์เจ้าจึงเข้าไปทูลพระยาพสุจราช พระยาพสุจราชก็ฟังคำพระอรหันต์เจ้า ภัยพระยาศรีธรรม- ไทรบีฎกเป็นคู่กันกับนางประทุมเทวี แก่ชาติก่อนให้ทานมีร่วมใจกันจึงมาเกิดใกล้กัน จึงให้มารบกัน พระยาพสุจราชรู้แจ้งเพราะพระอรหันต์เจ้าแล้วจึงมายังชาวเจ้าชาวแม่ นางเข่านางแก่ทั้งหลายให้ประคับประคานนางประทุมเทวีแล้ว พระยาพสุจราชจึงให้ถวาย บังคมแล้วก็เวนพระราชธิดาให้แก่พระยาศรีธรรม ไทรบีฎก พระยาศรีธรรม ไทรบีฎกก็ ยินดีนักหนา แล้วอนุญาตแก่กันแล้ว พระยาศรีธรรม ไทรบีฎกก็ให้ยกทัพตั้งเมืองเชียงแสน แล้วท้าวพระยาก็ต่างคนต่างไปบ้านเมืองตน

พระยาศรีธรรม ไทรบีฎกก็ได้พระวาชกุมารในสำนักนางประทุมเทวี ๒ คน ผู้ ๑ ชื่อเจ้าไทรสรราช ผู้ ๑ ชื่อเจ้าชาติสาคร เจ้ากุมารทั้ง ๒ ปะกอบด้วยอานุภาพทรงรูปทรง กิ่งามทั้งใจก็เป็นกุศล

แต่ชาติก่อนพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเป็นภิกษุ ได้สร้างพระไตรปิฎกเมื่อศาสนา
พระกกุสนธ์เจ้า ^๕ ครั้นพระองค์เกิดมาตรัสรู้ใน ^๕ ไตรปิฎกทั้งสามพระองค์จึงรู้ในพระทัยว่า
พระพุทธเจ้าเสด็จไปบิณฑบาตรทางตะวันตกตะวันออก แล้วเสด็จไปอาศัยฉันขังหันได้
ทันสมอ และควรจะไปสร้างเมืองไว้ในสถานที่นั้น พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกคิดแล้วจึงมี
พระราชโองการตรัสสั่งจ่านกรร็อง จาการบรรณ ให้ทำเป็นพ่อค้าเกวียนไปค้าขายคนละ ๕๐๐
เล่มเต็ม ไปค้าขายทุนทรัพย์ทั้งหลาย

เรื่องทีกัลปนา

อนึ่ง พระยาร่วงพระราชทานที่ไร่และนาสักควัวอารามไว้เป็นพระกัลปนา อุทิศ
ไว้สำหรับวัดโคกสิงการามตำบลนา ๕๐๐ ไร่ ตำบลโธทานา ๒๕๐ ไร่ ตำบลกลอง
วัดกูปไปถึงบ้านปูน ๑๕๐ ไร่ ตำบลนาถนไค้ ๔๖๐ ไร่ อันนี้ขึ้นแก่วัดโคกสิงการาม
และที่ไร่และนาสักขึ้นแก่วัดแก้วราชประดิษฐานตำบลนาทะเลแดงไค้ ๒๕ ไร่ ตำบลทุ่งขาลา
ไค้ ๗๖๐ ไร่ ตำบลกิ่งชะกระบือไค้ ๗๕๐ ไร่ อันนี้ขึ้นแก่วัดแก้วราชประดิษฐาน และ
ที่ไร่และนาสักขึ้นแก่วัดคอกุทยานใหญ่ ตำบลบ้านป่าอ้อยเหลืองไค้ ๑๒๕๐ ไร่ ตำบล
ม่วงถวาย ตำบลระกานเป็นแทนไปถึงปู่เจ้าศาลกลองไค้ ๕๒๐ ไร่ ขึ้นแก่วัดเขาหลวง แต่
นาวัดเจ้าจันทร์มาถึงบ่อหิน มีกัณนาใหญ่กลางทุ่งเป็นแทนไค้ ๑๕๐ ไร่ ตำบลนาผาไค้
ไร่และนา ๓๕๐ ไร่ ตำบลบ้านหนองจรเข้ไค้ไร่และนา ๕๖๐ ไร่ อันนี้ขึ้นแก่วัดเขาหลวง
ที่ไร่และนาสักขึ้นแก่วัดเขาอินทร์อรัญวาสี จังหวัดพระธรรมไตรโลก แต่โพธิ์เถา
นอกวัดป่าแก้วมาถึงถนนหลวงไค้ไร่และนา ๕๐๐ ไร่ แต่เชิงพนมน้อยมาถึงบ่อแก้วไค้
ไร่และนา ๔๐ ไร่ ตำบลนามะกอก ปมไค้ไร่และนา ๕๖๐ ไร่ ตำบลศาลทันเคี้ยวทุ่งยัง
ไค้ไร่และนา ๒๕๐ ไร่ อันนี้ขึ้นแก่วัดเขาอินทร์ และที่ไร่และนาสักไว้สำหรับวัดโคกภูมิ
บ้านแก้ว ตำบลบ้านเชียงขวางคชไค้ไร่และนา ๒๔๐ ไร่ ตำบลบ้านหนองอินทร์ไค้ไร่และ
นา ๕๘ ไร่ ตำบลบ้านพระยานนทภักดีไค้ไร่และนา ๖๐๐ ไร่ ตำบลบ้านฝ้ายทันไค้ไร่
และนา ๘๘๐ ไร่ มีเข้าเคื่อนเป็นแทน.

ทำเนียบคณะสงฆ์

อันนี้ ชนแก้ววัดไตรภูมิป่าแก้ว และอันนี้คณะวัคมหาธาตุหนงษา ถ้าหาพระครู
 ธรรมไตรโลก วัดเขาอินทร์แก้วมิได้ให้พระครูยาโชควัดอุททยานใหญ่ขึ้นเป็นพระครู
 ธรรมไตรโลกวัดเขาอินทร์แก้ว ถ้าหาพระครูธรรมเสนามิได้ ให้เอาพระครูธรรมไตรโลก
 เป็นพระครูธรรมเสนา ถ้าหาพระสังฆราชมิได้ ให้เอาพระครูธรรมเสนาเป็นพระสังฆ
 ราชวัคมหาธาตุแต่คณะกามวาสี คณะฝ่ายซ้ายวัดไตรภูมิป่าแก้ว ถ้าหาพระครู
 ญาณไตรโลกมิได้ ให้เอาพระครูญาณเสถียรเป็นพระครูญาณไตรโลก ถ้าหาพระครู
 ธรรมราชามิได้ ให้เอาพระครูญาณไตรโลกเป็นพระครูธรรมราชา ถ้าหาพระสังฆราชา
 มิได้ ให้เอาพระครูธรรมราชาเป็นพระสังฆราชวัคมหาธาตุไตรภูมิป่าแก้ว อันนี้ฝ่ายเป็นพระเพตี
 แก่โบราณมา

นายกคงคราอยู่เมืองสระบัวเป็นนายกองค์ส่งส่วยน้ำแก่ขอมเมืองกัมพูชา ๓ ปีส่ง
 ครั้งหนึ่ง มีบุตรชายชื่อนายร่วง อายุได้ ๑๑ ปี สานชะลอมใส่สำรับส่งส่วย พระเจ้ากรุง
 กัมพูชาก็คิดฆ่า จึงใช้ให้ขอมไปกำจับ นายร่วงจึงหนีขึ้นไปอยู่เมืองสุโขทัยแล้วได้บวช
 เป็นพระ ขอมก็คิดไปผูกพันกลางวัด ถูกพระร่วงสาปให้เป็นหินอยู่คุ้มเก่าบัดนี้

พระพุทธศักราช ๑๕๐๒ ปี เจ้าเมืองสุโขทัยที่วงศ์กต ชาวเมืองจึงอัญเชิญพระร่วง
 ลาผนวช ขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่า พระยาศรีจันทร์ราชันย์ จึงยกพลขึ้นไป
 เมืองสาวัตถี จึงเอาอ่างแก้วที่วัดสุวรรณคันทารามไปผูก ๑ กับพระไตรปิฎก ครั้นไปถึง
 เมืองฉะเชิงเทรา (เมืองชะเลียง) จึงให้เอางาช้างเผือกงาค้างมาแกะเป็นรูปพระร่วงกับ
 เขี้ยวใหญ่ ทั้งพระไตรปิฎกกับพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าทั้งอ่างแก้วมาบรรจุไว้ที่
 หินปูนใช้ได้ ๑๒๐ ปี พระองค์สวรรคต.

พุทธศักราช ๑๗๖๗ จุลศักราช ๕๔๖ พระเจ้าศรีธรรมมาโศกราช เจ้าเมือง
 สุโขทัย อยู่มาวันหนึ่ง ออกไปรักษาอุโบสถศีลอยู่ที่เขาหลวง ได้ร่วมสังวาสด้วยกับ
 นางนาคแล้วประสูติพระร่วง ต่อมาพระร่วงได้บวชเป็นภิกษุ พระยาขอมก็คิดฆ่า จึงใช้
 ขอมผู้มีวิธาฤทธาผูกพันมาโผล่ที่วัคมหาธาตุ แล้วถูกสาปกลายเป็นหิน แล้วลาผนวช
 กิศสร้างเมืองอยู่ พระบิดาจึงรับสั่งว่า เมืองเก่าโบราณเชื่อว่า เมืองสัจฉนาลัย อยู่ใกล้ริม

แม่น้ำชื่อว่า ปาพอกยงเที โกลีครีบรพทชื่อว่า เขาสัชนาลัย เมืองนั้นประกอบไปด้วย พระบรมธาตุ พระฤาษีชื่อว่า พระสัชนาลัยคาบส เป็นพระอัยกาชวคแห่งเรา ท่านให้สร้างเมืองนั้นไว้ก่อน เราสร้างใหม่ให้ชื่อว่า เมืองสุวรรณโลก เดิม พระร่วงจึงได้พูนดินก่อถนน กว้าง ๔ วา แต่เมืองสุโขทัยถึงเมืองสัชนาลัย เป็นทางไกลประมาณ ๔ โยชน์ ปลูกต้นไม้ขามสองข้างถนนจนตลอดสาย ให้สร้างพระเจดีย์วิหารอุโบสถการเปรียญเสนาสนะสงฆ์ พระปรางค์ที่บรรจุพระบรมธาตุ เดิมอยู่ด้านตะวันตกก็ให้ย้ายมาไว้ข้างตะวันออก แล้วสร้างเมืองสำเร็จภายใน ๔ เดือนด้วยบุญฤทธิ์ เสวยราชสมบัติเป็นกษัตริย์สืบต่อมา

เมืองสุวรรณโลกแต่ก่อนชื่อเมืองสัชนาลัย เพราะทำรูปสัณฐาน เมืองตามสายลูกประคำแห่งพระฤาษีชื่อ สัชนาลัยคาบส ก็มีชื่อว่า เมืองสุวรรณโลก นั้น เพราะพระฤาษีเอาน้ำสุรามฤตมาแต่สุวรรณภูมิมาสร้าง

พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๐ จุลศักราช ๖๑๕ ปี

เรื่องราวพระร่วงในหนังสือต่าง ๆ ความต่างกันบ้าง เช่นว่าพระมารดาพระร่วง นางนาค (สัคว์เทรจฉาน) บ้าง เป็นนางเทพธิดาบ้าง เป็นมนุษย์บ้าง ชื่อพระร่วงก็มีหลายชื่อต่างกันว่า พระร่วงบ้าง อรุณราชกุมารบ้าง พระยาโรจราชบ้าง วารทราชบ้าง พระร่วงราชาธิราชบ้าง พระยาศรีธรรมมาโคกราชบ้าง พระยาสรังคราชบ้าง ^{๕๕๘} ทงนัทหมายเอาพระร่วงเมืองสุวรรณโลกองค์เดียวกันทั้งนั้น

พระร่วงเสวยราชสมบัติอยู่ ๖๐ ปี มีพระชนมายุได้ ๘๒ ปี สวรรคตที่กลางแก่งหลวงหน้าเมืองสุวรรณโลกนั้น

พระบิดาของพระร่วงก็มีชื่อต่างกันบ้างว่า พระยาอภัยคามินีศาสจารย์บริสุทธ์ เจ้าเมืองหริภุญชัย (ลำพูน) บ้าง ว่าพระยาศรีธรรมมาโคกราชบ้าง ว่าพระเจ้าจันทรราชบ้าง

ข่าวของทรงราชการว่า โจรโจบายักคเคี้ยวพระพุทธรูป ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๑ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๖ มีจำนวน ๕๑๔ องค์ คิดเป็นค่าเสียหาย ๓,๘๑๗,๘๖๒ บาท ในจำนวนตั้งที่กล่าวนี้ คงเป็นจำนวนที่ตามจับได้เท่านั้น แต่ที่ตามจับไม่ได้หรือที่ทางวัดไม่ได้แจ้งความนั้น ยังมีอีกเป็นจำนวนมาก บางทีอาจจะมากกว่านั้นก็ได้

ท่านสาธุชนทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงเบื่อหน่ายบ้านเมืองเรื่อนอยู่อย่างสิ้นอาลัย
 หายอยากแล้ว จึงออกทรงผนวช พระองค์ทรงพอพระทัยอยู่แต่ในวัดหรือในป่าหรือใน
 ถ้ำ (รุกขมูลเสนาสน์ นิสสัย ปัพพชา...) พระสถูปเจดีย์ก็คือถ้ำอย่างหนึ่ง ก็ถ้าเอา
 พระองค์ท่านแม้แต่เป็นรูปเปรียบก็ตาม ออกจากวัดจากพระเจดีย์ แล้วเอาไปไว้ใน
 บ้านเรื่อน ถ้ายังเป็นบ้านเรื่อนของคนต่างศาสนาหรือคนไม่มีศาสนาด้วยแล้ว คงเป็น
 การผิดพระพุทธประสงค์มาก ขาปมาก พระองค์ทรงพระตำราญอยู่ในพระสถูปเจดีย์ใน
 วัดนั้น ก็แล้ว นับว่าอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน อันถาวรของพระทางศาสนา ขอพระพุทธรู
 ภาจงคลใจให้ทุกคนมีบุญญาวิเครียงเห็นจริงในพระธรรมวินัย ถ้าวัดเป็นวัด และบ้าน
 เป็นบ้านแล้ว ก็จะมีแต่ความสุข มีแต่ความสบาย.

-
๑. คนเห็นคน ไม่ใช่คน ใช่มคนไม่ กำเนิดคน ต้องเป็นคน ทุกคนไป
 ๒. เป็นอะไรก็เป็นเด็ก แต่ไม่ประเสริฐเท่ากับเป็นตัวของตัวเอง.
 ๓. คนที่เอาใจใส่จดจำความผิดของคนอื่นไว้ ก็คือคนสร้างกรรมผิดใส่ตนเอง.
 ๔. จิตเกษมแท้ เป็นของว่าง สอากบริสุทธิ์ เมื่อ ว่าง ก็ ว่าง ก็ความสุข
 ที่แท้จริง.

ตำนานเมืองสวรรคโลก

เมืองสวรรคโลก เป็นเมืองโบราณ แต่ครั้งพวกตะวัเป็นใหญ่ เคยเรียกว่า “เมือง
ชะเลียง” ทั่วเมืองเดิมตั้งอยู่ที่ตำบลวัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร ครั้นเมื่อขอมมา
เป็นใหญ่ในประเทศนี้ พวกขอมแผ่อำนาจขึ้นไปจนถึงได้ปกครองเมืองชะเลียงยังมีเทว-
สถานที่ขอมสร้างไว้ปรากฏอยู่ที่วัดเจ้าจันทร์ แต่เป็นเทวสถานขนาดเล็กย่อยอกเกี่ยว ไม่
ใหญ่โตเหมือนที่วัดพระพายหลวง เมืองสุโขทัย จึงสันนิษฐานว่า เห็นจะเป็นแต่เมืองปลาย
แคว้นที่พวกขอมไปตั้งปกครอง มาเป็นเมืองใหญ่ต่อเมื่อไทยลงมาได้เมืองชะเลียงเป็นที่
มั่นที่แรก เมื่อ พ.ศ. ๑๔๐๐

เรื่องที่ไทยลงมาได้เมืองชะเลียงนั้น มีเค้าเงื่อนอยู่ในหนังสือพงศาวดารเหนือ เป็น
เนื้อความว่า เมื่อพ.ศ. ๑๗๐๐ ปีเศษ ไทยลงมาตั้งเป็นอิสระมีอำนาจขึ้นที่เมืองเชียงแสน
ในแคว้นลานนา พวกขอมที่เมืองชะเลียงหวั่นหวาดตกว่า ไทยคงจะแผ่อำนาจลงมาทางใต้
จึงพร้อมกันยก “บารมราช” ขึ้นเป็นหัวหน้าให้จัดการเมืองกันเมือง (พงศาวดารเหนือ
ว่า บารมราชสร้างเมืองศรีสัชนาลัย แต่เข้าใจว่า ไทยสร้างในชั้นต่อมา พิศาระที่
คูของโบราณที่ยังปรากฏอยู่เป็นของไทย) แต่ครั้งไทยลงมาจริง พวกขอมก็รักษาเมืองไว้
ไม่ได้ ไทยจึงได้เมืองชะเลียงเป็นที่มั่นก่อนเมืองอื่นในแคว้นสยาม (ที่เรียกแคว้นสยามครั้ง
นั้น คือเมืองชะเลียง สุโขทัย ภาค กำแพงเพชร พิษณุโลก เพ็ชรบูรณ์ นครสวรรค์)
เมืองชะเลียงเป็นที่ไชยภูมิของไทยครั้งแรกที่แผ่อำนาจลงมาทางใต้ กว้ยอยู่ที่เชิงเขาแคว้น
ลานนา ต่อที่ลุ่มอันเป็นแคว้นสยาม เหมือนหนึ่งเป็นช่องประตูของเมืองใต้ อีกสถานหนึ่ง
ที่เมืองชะเลียงนั้น มีลำน้ำเป็นทางสำหรับใช้เรือลงไปเมืองใต้ถึง ๒ สาย คือลำน้ำแม่ยม
ผ่านเมืองลงมาทางตะวันตกสาย ๑ ลำน้ำแม่ท่าแพ (ห้วยแม่ท่าแพ) ผ่านเมืองลงมาทาง
ตะวันตกเฉียงใต้สาย ๑ ไทยตั้งอยู่ที่เมืองชะเลียงจะ ไปมาติดต่อกับแคว้นลานนาหรือแคว้น-
สยามใต้สะดวกทั้ง ๒ ทาง กว้ยเหตุนี้จึงเอาเมืองชะเลียงเป็นที่มั่นเป็นขั้นแรก ต่อมาเห็น

ว่าทั่วเมืองชะเลียงเดิมยังไม่เป็นที่มั่นคงที่เดียว จึงเลือกที่อีกแห่งหนึ่ง ทางด้านตะวันตก เมืองชะเลียงเดิมห่างไปประมาณ ๒ ก.ม. สร้างเมืองขึ้นใหม่ให้มีบ้อมปราการมั่นคงอีก เมืองหนึ่ง ให้ชื่อว่า เมืองศรีสัชชนาลัย ใช้เป็นราชธานีสืบต่อมา

เมื่อยืนอยู่ที่เมืองชะเลียงหรือทั่วคพระศรีรัตนมหาธาตุ ทางด้านทิศเหนือ จะเห็น น้ำยมไหลมาจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออก แต่ถ้าไปยืนอยู่ด้านทิศใต้ของวัดก็จะเห็น น้ำยมไหลมาจากทิศด้านตะวันออกไปทางทิศตะวันตก เขตวัดที่ตรงองค์พระปรางค์จาก เหนือถึงใต้ก็เพียง ๖๐ วาเศษเท่านั้น จึงมีคนหลงทิศเสมอ นำอักษรย่ออยู่ข้าง

เมื่อ ไทยสร้างเมืองศรีสัชชนาลัยเป็นราชธานีแล้ว กว่าไทยจะได้แทนสยามทั้งหมด ยังต้องทำสงครามกับขอมเมืองสุโขทัยมาอีกนาน ก่อขยายเขตลงมาโดยลำดับ ยังมีเค้าเมือง น้อย ๆ เป็นเมืองปลายแทนที่พวกไทยตั้งในสมัยเมื่อรุกแทนขอมปรากฏอยู่ตามแนวลำน้ำ ยมเก่าข้างฝั่งตะวันตก และทางตอนข้างใต้เมืองศรีสัชชนาลัยเป็นหลายเมืองมาจนราวพ.ศ. ๑๘๐๐ ไทยจึงได้เมืองสุโขทัยจากขอม พระเจ้าศรีอินทราทิตย์ ซึ่งเรียกกันสามัญว่า "พระร่วง" จึงมาเสวยราชย์อยู่เมืองสุโขทัย แต่ยังคงถือว่าเมืองศรีสัชชนาลัยเป็นราชธานี คู่กันกับเมืองสุโขทัย ดังปรากฏในศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหง ราชโอรสของ พระเจ้าศรีอินทราทิตย์ ซึ่งเสวยราชย์เป็นรัชกาลที่ ๓ ในราชวงศ์พระร่วงว่า "พ่อขุนราม คำแหงเจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย" ดังนั้นทุกแห่ง แต่ส่วนการปกครองนั้น เห็นจะให้ พระมหาอุปราชผู้รัชทายาทไปครองตามประเพณี การรักษาอาณาเขตในสมัยนั้น จึงปรากฏ ในจารึกของพระมหาธรรมราชาลิไทยว่าเมื่อพระเจ้าลิไทยราชโอรสของพระเจ้ารามคำแหง เสวยราชย์เป็นรัชกาลที่ ๕ ได้ให้พระมหาธรรมราชาลิไทยเมื่อยังเป็นราชโอรส ตำแหน่ง มหาอุปราช ไปครองเมืองศรีสัชชนาลัย แต่คงนับว่าเมืองศรีสัชชนาลัยเป็นราชธานีคู่กับ เมืองสุโขทัยมาจนตลอดสมัย เมื่อราชวงศ์พระร่วงครองอาณาจักรเป็นอิสระอยู่ในแทน สยาม

ชื่อที่เรียกว่าเมืองศรีสัชชนาลัยนั้น ขรอยจะเรียกกันแต่ในแทนสยามเท่านั้น จึง ปรากฏแต่ในศิลาจารึกสุโขทัยเป็นพื้น แต่พวกข้างฝ่ายใต้เรียกว่าเมืองชะเลียงตามชื่อเมือง เดิม ดังปรากฏในกฎหมายลักษณะลักพา ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดี (อยู่ตอนที่ ๑) เรียกว่าเมืองชะเลียงสุโขทัยควบกันดังนี้ ในกฎหมายเหตุเก่าก็เรียกว่าเมืองชะเลียง เช่น กล่าวในคอนแผ่นหินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า "พระยาชะเลียงท้าวไปออกแก่

ทิโลกมหाराช" (เมืองเชียงใหม่) เป็นต้น จารึกสุโขทัยที่ออกชื่อเมืองชะเลียง มีปรากฏ
แต่จารึกของพระเจ้ารามคำแหง ในจารึกนั้นแห่งหนึ่งว่า พระเจ้ารามคำแหงได้ทำศิลาจารึก
อันหนึ่งไว้ ณ พระศรีรัตนมหาธาตุที่เมืองชะเลียง ก่อมาอีกแห่งหนึ่งว่า ได้ขุดพระธาตุ
(พระขัตติยพงษ์พงศาการเห็นว่าขุดได้ที่เขารังแร้ง) ขึ้นให้คนทั้งหลายบูชาแล้วสร้างพระเจดีย์
สวมไว้ที่กลางเมืองศรีสัชชนาลัยอาศัยความในจารึกนี้ประกอบกับหลักฐานที่พระศรีรัตน-
มหาธาตุและพระเจดีย์กลางเมืองยังปรากฏอยู่ จึงรู้แน่ๆ ว่า เมืองชะเลียงกับเมืองศรีสัชชนาลัย
เป็น ๒ เมืองอยู่ใกล้ ๆ กัน จึงเป็นเหตุให้ชาวเมืองเหนือกับเมืองใต้เรียกชื่อต่างกัน ชื่อที่
เรียกว่าเมืองสุวรรณโลกนั้น ก็เห็นจะเกิดแต่ปรารภว่า ชาวเมืองเหนือกับชาวเมืองใต้
เรียกชื่อเมืองสับสนกัน จึงให้รวมเป็นเมืองเดียว เรียกว่าเมืองสุวรรณโลก ชื่อนี้แรก
ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิว่า ทรงตั้งนัก
พระสุทันบุตรเจ้ากรุงกัมพูชาซึ่งทรงเลียงเป็นพระราชบุตรบุญธรรม ไปครองเมืองสุวรรณ-
โลกดังนี้ แต่พิเคราะห์เหตุเหตุการณ์เห็นว่าน่าจะบัญญัติเรียกมาแต่แผ่นดินสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถ คือเมื่อพระยาชะเลียงเป็นกบฏเอาเมืองไปขึ้นแก่พระเจ้าทิโลกมหाराชเมือง
เชียงใหม่ ครั้นทำสงครามได้เมืองคืนมาจึงให้ตั้งนามเมืองใหม่ด้วยเหตุดังกล่าวแล้ว

เมื่อกรุงศรีอยุธยาได้หัวเมืองเหนือทั้งปวงและตั้งเมืองพิษณุโลกเป็นราชธานีฝ่าย
เหนือแล้วก็ยังถือว่าเมืองสุวรรณโลกเป็นเมืองสำคัญ เพราะอยู่หน้าด่านต่อแดนประเทศ
ล้านนาเชียงใหม่ซึ่งยังเป็นอิสสระอยู่ จึงกำหนดเมืองสุวรรณโลกเป็นเมืองชั้นโท เจ้าเมือง
ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ เสมอกับเมืองสุโขทัย กำแพงเพชร นครราชสีมา และตะนาวศรี แต่
เรื่องพงศาวดารสมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมืองสุวรรณโลกเป็นเมืองเกราะที่ร้าย
ได้ก่อกบฏเป็นเจ้าเมืองถึง ๓ ครั้ง ครั้งแรกเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
พระยาพุทธสิริระเป็นเจ้าเมือง เอาใจออกห่างไปเข้ากับพระเจ้าทิโลกราชเมื่อพ.ศ. ๒๐๐๕
นำกองทัพชาวเมืองเชียงใหม่มาตีหัวเมืองเหนือ ครั้งที่ ๒ ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักร-
พรรดิคราวพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองยกกองทัพมาตีหัวเมืองเหนือ เมื่อพ.ศ. ๒๑๐๕ เมือง
สุโขทัยเมืองพิษณุโลกต่อสู้ข้าศึก แต่พระยาสุวรรณโลกยอมเข้ากับข้าศึกหาต่อสู้ไม่ ครั้งที่ ๓
เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชประกาศกู้อิสสระภาพ เมื่อพ.ศ. ๒๑๒๗ พระยาสุวรรณโลก
เข้าใจว่าสมเด็จพระนเรศวรจะสู้พระเจ้าหงสาวดีไม่ได้จึงตั้งแข็งเมืองเอาไทยช่วยกันเอง
ต้องเสกขยยกกองทัพไปตีเมืองสุวรรณโลกและตีได้โดยยาก เพราะเป็นเมืองมีบ่อนปราการ

มันคง แต่ที่สูกก็ไ้เมืองและจับพระยาสุวรรณโลกคนนั้นประหารชีวิตเสียตามสมควร
แก่โทษ

เมื่อแผ่นดินของสมเด็จพระมหาธรรมราชา เมื่อปีฉลู สัปตศกพ.ศ. ๒๑๐๘ พระยา
พิชัยข้าหลวงเดิม ถัดการกบฏไ้อพยพครอบครัวไปซ่อนอยู่ ณ เมืองสุวรรณโลกชักชวน
เกลี้ยกล่อมจนพระยาสุวรรณโลกเข้าด้วย สมเด็จพระนเรศวรทรงแจ้งว่าพระยาทั้ง ๒ เป็น
กบฏก็ยกทัพหลวงจากเชียงใหม่ ในคราวปราบนั้นทศกัณฐ์กับราชสังคราแม่ทัพหงสาวดีที่มา
อยู่เมืองกำแพงเพชรนั้นไปเมืองสุวรรณโลกโดยทางเขาคับ ถึงเมืองสุวรรณโลก ณ วันศุกร์
ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๘ ถึงทัพหลวงอยู่ที่ตำบลไ้งาม ครั้นเวลาพลบค่ำก็ตรัสให้ยกพลเข้าปล้น
เมืองทางตำบลประตูสามเกือก ๑ ประตูหม้อ ๑ ประตูสะพานจันทร์ ๑ จนเที่ยงคืนก็เข้ามไ้
จึงมีพระบรมราชโองการตรัสตามโหราจารย์ ๆ ทูลแนะนำให้ตีเข้าทางทิศตอนแสดมเพราะ
ทิศนั้นเป็นอริแก่เมือง ครั้น ณ วันจันทร์แรม ๓ ค่ำ เดือน ๘ เวลารุ่งแล้ว ๒ นาฬิกา ๕ บาท
จึงเข้าเมืองไ้ (รวม ๑๔ วัน) ถึงวันพฤหัสบดีแรม ๖ ค่ำ เดือน ๘ เวลา ๑๑ ทุ่ม ๘ บาท
จะยกทัพกลับไปเมืองพิษณุโลก

เวลานั้นไ้ทอกพระเนตร์เห็นพระบรมสารีริกธาตุเสด็จปาฎิหารย์โตเท่าผลมะพร้าว
ปกอกออกจากพระธาตุ (พระปรารักษ์) แล้วและไ้เชิญรูปพระยาร่วงพระยาลืออันรจนาค้วย
งาช้างเผือกงาคำนไ้ไปด้วย

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทำสงครามกับพระเจ้าหงสาวดีที่ต่อมาในครั้งนั้น ทรงเห็นว่า
กำลังไทยในหัวเมืองเหนือไม่พอจะต่อสู้ข้าศึกไ้ จึงไ้กวาดผู้คนลงมารวมทั้งต่อสู้ข้าศึกที่
พระนครศรีอยุธยาแห่งเดียว เมืองสุวรรณโลกกับหัวเมืองเหนือทั้งปวงเป็นเมืองร้าง ๘ ปี
จนสมเด็จพระนเรศวรมิชัยชนะคราวชนช้างกับมหาอุปราชหงสาวดี แล้วจึงกลับทั้งเมือง
สุวรรณโลกขึ้นอีก พร้อมกับทั้งหัวเมืองเหนืออื่น ๆ แต่ั้นแม้เมืองสุวรรณโลกยังคงนับว่า
เป็นเมืองโท ก็มีไ้เป็นเมืองสำคัญอีกต่อมา เมื่อคราวพม่ามาตีกรุงศรีอยุธยาครั้งหลัง
เนเมียวสีหบดีแม่ทัพพม่าทางเหนือ ยกลงมาทางเมืองสุวรรณโลกก็ไม่มีกำลังจะต่อสู้ ผู้ว่า
ราชการกรมการต้องอพยพผู้คนหนีเข้าป่าไปหมด

เมื่อครั้งกรุงธนบุรี เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรี (พระบรมราชาที่ ๔ ทากสิน) เมื่อปราบ
กบฏเจ้าพระฝาง (เรือน) ไ้ชัยชนะแล้ว เดือน ๑๑ แรมไ้เสด็จพระราชดำเนินไปเมือง
สุวรรณโลก กระทำการสมโภชพระบรมธาตุ (พระปรารักษ์) ๓ วัน ๓ คืน ครั้งนั้นไ้

หัวเมืองเหนือเป็นอาณาเขตหมดแล้ว กลับตั้งเมืองสวรรคโลกอีก เมื่อพ.ศ. ๒๓๑๓ ใน
 ปีนั้นไปมย่ง่วนได้กองทัพเมืองเชียงใหม่มาตีเมืองสวรรคโลกอีก เจ้าพระยาพิชัยราชาเป็น
 เจ้าเมืองสวรรคโลกนั้น รักษาเมืองไว้ได้จนกองทัพหัวเมืองใกล้เคียงไปช่วย พม่าจึง
 ต้องเลิกทัพกลับไป เมื่อพ.ศ. ๒๓๑๘ กองทัพอะแซห่วยันก็ยกมาก็ตองตั้งเมืองอีก ตั้งแต่
 นั้นมาเหมือนเมืองสวรรคโลกแทบจะเป็นเมืองร้าง เพราะฉะนั้นครั้งพม่ายกกองทัพใหญ่
 มาในรัชกาลที่ ๑ เมื่อพ.ศ. ๒๓๒๘ กองทัพพม่ายกลงมาทางเมืองสวรรคโลกจึงไม่ปรากฏ
 ว่าพวกเมืองสวรรคโลกต่อสู้หรือหลบหนีแต่อย่างใด เมืองสวรรคโลกก็เป็นเมืองร้างแต่
 นั้นมา

เมื่อไทยมีชัยชนะแก่พม่าแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรด
 ให้กลับตั้งเมืองสวรรคโลกและเมืองสุโขทัยขึ้นอีก แต่บ้านเมืองถูกศัตรูย่ำยีเสียหายหลาย
 ครั้งหลายหน จนไพร่บ้านพลเมืองร่อยหรอไม่พอจะรักษาเมืองเดิมได้ ด้วยเหตุนี้จึงลงมา
 ตั้งที่ว่าการเมืองสวรรคโลก ที่ตำบลวังไม้ขอน อันเป็นที่ทำไร่นาได้สะดวก จึงเรียกว่า
 เมืองสวรรคโลกใหม่มาจนทุกวันนี้ ส่วนเมืองสุโขทัยนั้น ก็ลงมาตั้งที่ว่าการเมืองที่ตำบล
 บ้านธารมล้ำน้ำยม ห่างเมืองเดิมขึ้นมาทางตะวันออกประมาณ ๘ ก.ม. และเรียกว่าเมือง
 สุโขทัยใหม่มาจนทุกวันนี้

เมืองสวรรคโลกเมืองสุโขทัยครั้งรัตนโกสินทร์ เมื่อก่อนยังไม่มีทางรถไฟและถนน
 นั้น อยู่สุดหล้าฟ้าเขียวเพราะห่างจากกรุงเทพฯ ไปมาลำบากมากกินเวลาเกือบเดือนจึงจะ
 ถึง เพราะฉะนั้นจึงไม่มีใครมีใครได้ไป ที่ปรากฏว่าเจ้านายเสด็จมาถึงก็คือ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปรูดงศ์เมื่อครั้งทรงผนวชนั้นเป็นครั้งแรก เป็นเหตุให้ได้
 ความรู้เรื่องเมืองทั้ง ๒ นั้นจากศิลาจารึกเป็นที่แรก มาในรัชกาลที่ ๕ มีเจ้านายเสด็จไป
 หลายพระองค์ และเริ่มมีการตรวจตราของโบราณขึ้นทั้งที่เมืองสวรรคโลกสุโขทัยและ
 กำแพงเพชร แต่ได้ตรวจกันถ้วนถี่คราวรัชกาลที่ ๖ เมื่อดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยุพราช
 เสด็จขึ้นไปประพาสหัวเมืองเหนือเมื่อพ.ศ. ๒๔๕๐ แล้วทรงนิพนธ์หนังสือ "เรื่องเที่ยว
 เมืองพระร่วง" ขึ้นไว้ จึงได้มีใครรู้เรื่องเมืองโบราณข้างฝ่ายเหนือแจ่มแจ้งมาแต่บัดนั้น ผู้
 ใคร่ทราบจงอ่านพระนิพนธ์นั้นเถิด

ของโบราณที่เมืองสวรรค์โลก

เมืองสวรรค์โลกมีของโบราณที่น่าดูมาก และมีเรื่องพงศาวดารหลายอย่าง ของที่ก่อสร้าง ถ้าเป็นของชั้นเก่ามักก่อสร้างด้วยศิลาแดงเป็นพื้น ด้วยว่าในพื้นที่เมืองสวรรค์โลกมีเทือกศิลาแดงมาก คล้ายกับเมืองกำแพงเพชร อาจหาศิลาแดงมาตากทำเป็นรูปต่าง ๆ สำหรับก่อสร้างได้ง่าย เป็นแต่ต้องใช้คนมากด้วยกัน เพราะศิลาแดงเป็นของหนักมาก มาถึงชั้นหลังเมื่ออำนาจเสื่อมลง ผู้คนที่จะใช้ทำงานไม่มีมากเหมือนแต่ก่อน จะขุดชนศิลาแดงยากเข้า จึงต้องเปลี่ยนมาทำอิฐเผาไฟใช้การก่อสร้าง เพราะฉะนั้นของโบราณในเมืองสวรรค์โลกที่ก่อสร้างด้วยอิฐดินเผา จึงเป็นเค้าให้รู้ว่าเป็นของสร้างขึ้นในชั้นหลัง

เมืองชะเลียง

เมืองสวรรค์โลกเก่าตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำยม เดิมเป็นเมืองชะเลียงอยู่ข้างใต้หน้า เมืองศรีสุชนาลัยอยู่ข้างเหนือหน้า ห่างกันประมาณ ๒ ก.ม. ทุกวันนี้บริเวณเมืองชะเลียงหักพังลงน้ำไปเสียเป็นอันมาก มีเนินกำแพงเมืองเหลือบ้างเล็กน้อย เช่นตอนเหนือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุแถบริมน้ำ เพราะที่เมืองสวรรค์โลกแต่เดิมมีลำน้ำผ่านใกล้ ๆ เมือง ๒ สาย คือลำน้ำยม ซึ่งมาจากเมืองแพร่ผ่านลงมาทางด้านตะวันตกของเมืองสาย ๑ และลำน้ำแม่ท่าแพ ซึ่งมาจากแขวงเมืองเกินผ่านลงมาทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองสาย ๑ (นี้ว่าตามทีคนยืนอยู่ที่ทิศด้านเหนือของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ แต่ถ้าไปยืนอยู่ที่ทิศด้านใต้ของวัด ถ้าวัดความยาวจากริมตลิ่งด้านเหนือถึงริมตลิ่งด้านใต้ ตรงองค์พระปรางค์ก็เพียง ๖๐ วาเศษเท่านั้น ถ้าไปยืนอยู่ริมตลิ่งทิศด้านใต้ ก็จะเห็นว่า น้ำยมไหลมาจากด้านตะวันออกไปทางตะวันตก) แแนวลำน้ำทั้ง ๒ นั้นโอบเข้ามาใกล้กันที่เมืองสวรรค์โลก แล้วกลับห่างกันออกไป ท่างไหลลงไปทางทิศใต้ด้วยกัน มาร่วมเป็นลำน้ำเดียวกันที่บ้านกงป่าแฝก (ลำน้ำแม่ท่าแพกับน้ำยมไหลไปไม่ถึงบ้านกงแล้ว) ซึ่งยกขึ้นเป็นอำเภอองไกรลาสชั้นสุโขทัย ในรัชกาลที่ ๔ ตรงที่ลำน้ำร่วมอยู่ห่างเมืองสวรรค์โลกลงมา เป็นระยะทางเรือพายล่องถึง ๒ วัน อยู่มาจะเป็นในปลายสมัยเมื่อเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี หรือในสมัยเมื่อเป็นเมืองชั้นแก่กรุงศรีอยุธยา ช่อนียงไม่ทราบชชช มีผู้คัดคลองลัดเชื่อมลำน้ำทั้ง ๒ ที่เมืองสวรรค์โลก

ให้เป็นทางไปมาหากันตั้งแต่มีกคลองลัดแล้ว สายน้ำทางลำน้ำยมก็แปรมาไหลลงทางคลอง
ลัด เพราะเป็นทางตรง เป็นเหตุให้ลำน้ำยมตอนใต้เมืองสวรรคโลกลงมาจนถึงอำเภอ
กงไกรลาสขึ้นเขินขึ้นโดยลำต๊อบ จนบ้นกกลายเป็นที่ดอน ยังมีแนวพอสังเกต และมีซาก
เมืองเก่าปรากฏอยู่บางแห่ง เรียกกันว่า "ลำน้ำยมเก่า" ส่วนลำน้ำท่าแพ เมื่อสายน้ำ
ทางลำน้ำยมไหลไปสมทบลงทางนั้นมากขึ้น สายน้ำแรงก็กัดเซาะตลิ่งพังกลายเป็นลำน้ำ
ใหญ่ขึ้น เรียกกันว่า "ลำน้ำยมใหม่" อยู่จนทุกวันนี้ เพราะต้นลำน้ำยมใหม่อยู่ที่คลองลัด
ซึ่งขุดใกล้ชิดกับเมืองสวรรคโลก สายน้ำก็เลยกัดตลิ่งตอนที่ตั้งเมืองชะเลียงเดิมพังไปทุกที่
จนกลายเป็นปลายแหลมค้อมอย่างข้อศอกอยู่จนบัดนี้ (ปัจจุบันนี้ได้หาวิธีป้องกันตลิ่งพังกันแล้ว)
เพราะฉะนั้น โบราณวัตถุที่เมืองชะเลียงเดิมจึงพังลงน้ำไปเสียแล้วเป็นอันมาก ที่ยังเหลือ
อยู่บ้นกมีสิ่งสำคัญแก่ ๓ แห่งคือ ๑. วัคพระศรีรัตนมหาธาตุ (พระปรางค์) ๒. วัคเจ้าจันทร์
หลังหมู่บ้านเหนือวัคพระศรีรัตนมหาธาตุ และ ๓. กำแพงเมือง เป็นแนวเนินดินริมน้ำ
เหนือวัคพระศรีรัตนมหาธาตุไปวัคน้อย ทั้งจะได้กล่าวต่อไปโดยลำดับข้างหน้า

เมืองศรีสัชชาลัย

แนวลำน้ำยมตรงที่ตั้งเมืองสวรรคโลกเก่า (ชะเลียง) ไหลแต่ทิศตะวันตกไปทาง
ทิศตะวันออก เพราะฉะนั้นเมืองศรีสัชชาลัยเป็นที่ชายเขาแนวกำแพงเมืองด้านตะวันตก
เฉียงใต้ ผ่านไปบนคอเขากันเอาเขาสูงๆ ไร่ในกำแพงเมือง ๒ ลูก เรียกว่าเขา
สุวรรณคีรีลูก ๑ เขาพนมเพลิงลูก ๑ กำแพงเมืองสูง ๖ ม. หน้า ๓ ม. ก่อด้วยศิลาแลง
มีบ้อมประจำตามที่สำคัญหลายแห่ง นอกกำแพงเมืองมีคูและเนินดินกันทางบ้นก้วยอีก
ชั้นหนึ่ง - เนินดินนั้นเข้าใจว่า เห็นจะสร้างเพิ่มเติม เมื่อครั้งเตรียมสู้ศึกหงษาชาติใน
แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เมืองศรีสัชชาลัยจึงเป็นเมืองที่มั่นคงแข็งแรงตั้ง
ปรากฏในพงศาวดารครั้งสมเด็จพระนเรศวรเสด็จ ไปตีเมื่อพระยาสวรรคโลกเป็นกบฏนั้น
ก็แรกให้ทหารเข้าตั้งประชิดทางด้านประตูสะพานจันทร์กับประตูสามเกิด แต่ให้เข้าระดมตี
ตรงประตูสามเกิดแห่งเดียว (เข้าใจว่าประตูสะพานจันทร์อยู่ด้านตะวันตกเฉียงใต้และประตู
สามเกิดอยู่ด้านตะวันออกเฉียงใต้ทางที่ราบต่อกับเมืองชะเลียง) พยายามตีเท่าใด ๆ ก็เข้า
เมืองไม่ได้ จึงคิดกลอุบายให้ทำประหนึ่งจะเข้าตีทางด้านประตูสามเกิดกับประตูบ้านหม้อ

(เข้าใจว่าอยู่ที่ทศเหนือ ที่เป็นทางไปสู่เตาทำหม้อไหด้วยขามสังกะโลก) แต่ที่จริงให้ทหาร
เข้าเมืองทางประตูคอนแหลม (เข้าใจว่าประตูที่คอเขาอยู่ด้านตะวันตกเฉียงใต้) พวกใน
เมืองมัวรักษา ๒ ทางที่ตกลง ทหารสมเด็จพระนเรศวรจึงเข้าเมืองใต้ทางประตูคอนแหลม
นั้น จึงได้เรียกประตูชนะสงครามต่อมา ดังปรากฏอยู่ในแผนที่เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง
ของรัชกาลที่ ๖

เมืองศรีสัชนาลัยจะสร้างเมื่อครั้งใดไม่ปรากฏชัด สันนิษฐานตามประวัติศาสตร์
เมื่อไทยใต้เมืองชะเลียงแล้ว จึงได้ย้ายไปสร้างเมืองใหม่ ราวพ.ศ. ๑๕๐๐ แต่พงศาวดาร
เหนือว่า เมื่อพุทธศักราช ๓๐๖ พระฤๅษีสัชนาลัยกับพระฤๅษีสัทธิมงคลสร้างเมือง
สุวรรณโลก ให้บรรทมราชเป็นพระมหาธรรมราชาครองเมืองสัชนาลัย พระมหา
ธรรมราชามีบุตร ๒ องค์ ชื่อโลกกุมารกับธรรมกุมาร จึงยกบ้านบุญจัมชคามตั้งขึ้นเป็น
เมืองสุโขทัย แล้วยกบ้านอุตรคามตั้งขึ้นเป็นเมืองกำแพงนคร คือเมืองทุ่งยั้ง ให้เจ้าธรรม
กุมารไปครองสืบตระกูลมาได้ ๓ ชั่วบุรุษ จนถึงพระยาอภัยคามินีออกไปจำศีลที่เขาใหญ่
(เขาหลวง) ให้นางนาคธิดาเป็นภรรยา เกิดบุตรชายชื่อ อรุณกุมาร และมีบุตรกับมเหสี
เคิมชื่อ ฤทธิกุมาร จึงแต่งเจ้าอรุณกุมารไปอภิเษกกับธิดาเจ้ากรุงสัชนาลัย ภายหลัง
เจ้าอรุณกุมารได้เป็นเจ้าเมืองสัชนาลัยมีนามว่า "พระร่วง" ให้เจ้าฤทธิกุมารไปครอง
เมืองพิชัยมีนามว่า "พระฤๅ" อยู่มาจนพุทธกาลได้ ๑๒๐๐ ปี พระร่วงลงน้ำสูญไปใน
แก่งหลวง พระฤๅมาจากเมืองพิชัยให้เอาไม้เท้าวสั๊กหาคพพระร่วง ลงมาจนได้แก่งหลวง
(จึงเรียกว่าแก่งสั๊กมาจนทุกวันนี้) แล้วพระฤๅตั้งทศสุกุมารให้ครองเมืองสัชนาลัย พระฤๅ
กลับไปเมืองพิชัย อายุเมืองศรีสัชนาลัยได้ ๑๕๗ ปี

ในลำน้ำยมทางหน้าเมืองศรีสัชนาลัยมีแก่ง ๒ แก่ง แก่งข้างเหนือเป็นแก่งหิน
คือหินไปแต่เทือกเขาที่อยู่ในเมืองนั่นเอง เป็นคันขวางตลอดลำน้ำ เรียกว่า แก่งหลวง
ข้างใต้ลงไปมีอีกแก่งหนึ่ง เรียกว่า แก่งสั๊ก และมีอีกแก่งหนึ่ง เรียกว่า แก่งคันนา เป็น
เทือกเขาคีลาแสงออกมาราวน้ำอยู่สองฟาก แต่ตรงกลางเป็นช่องน้ำลึก ทั้ง ๒ แก่งมีปลา
ชุมมากที่สุด มีปลาน้ำจืดทุกชนิด โบราณว่าเป็นที่เจ้าเงาะเรียกปลามาไว้เพื่อตัดจมูกเขย
ทั้งหก แค่มานับกัน เพราะคนมากเครื่องมือจับปลาก็มากชนิดชำลู่กระเบิดและยาเบื่ออีก
จึงทำให้ปลาลดน้อยลงและบางอย่างก็สูญหายไป แต่ก็ยังมีมากพอแก่ความต้องการ หน้า
ฤดูจับปลามีคนมามากอย่างสนุกสนาน

โบราณวัตถุที่เมืองศรีสัชนาลัยมีเหลือ อยู่มากกว่าที่เมืองชะเลียง ทั้งที่ในเมืองและนอกเมือง และข้ามฟากไปทางเหนือก็ยังมีความอารามของโบราณอีกหลายแห่ง ล้วนเป็นวัตถุในพุทธศาสนา เช่นพระเจดีย์และโบสถ์วิหารเป็นต้น จึงเป็นหลักฐานในทางสันนิษฐานว่า เมืองศรีสัชนาลัยเป็นเมืองไทยสร้าง เพราะขอมย่อมสร้างแต่วัตถุทางศาสนาพราหมณ์ที่ถนนับถือ คือเทวาลัยเป็นต้น ที่ในเมืองศรีสัชนาลัยหาไม่ แม้แต่ปราสาทเทพารักษ์หลักเมืองก็ผิดกับปราสาทที่วัดเจ้าจันทร์ เห็นได้ว่าเป็นฝีมือไทยไม่ใช่ขอม

ของโบราณที่เมืองศรีสัชนาลัยมีมากแก่ล้วนหน้าคุณ จะกล่าวแต่เฉพาะที่นับว่าสำคัญ ๆ ทุกวันนี้จะเที่ยวชมได้โดยสะดวกมากกว่าแต่ก่อน เพราะชาวไร่ช่วยถางป่าให้เตียนโล่งมองเห็นได้ไกล ๆ และทางกรมศิลปากรก็ส่งเจ้าหน้าที่มาเผ่าคอยดูแลรักษาอยู่แล้ว สิ่งที่น่าสลอกใจมากที่สุดก็ คือ หักพังและทำลาย ด้วยความโลภของคนหลงคนลืมชาติเดิมศาสนาคนที่ไม่มีหิริโอศิตปะปะ ไม่ละอายและไม่กลัวไม่เกรง ถ้าจะนึกอย่างง่าย ๆ เราไม่ได้สร้างเราก็ไม่ควรทำลายของเขา เราซึ่งเกี่ยวข้องเงิน เราหาเลี้ยงชีพในทางที่ผิดเราจึงได้รับทุกข์เราทำบาป บาปจึงเผาผลาญเรา เราลักเราขโมยเราฉ้อเราโกงเราจึงไม่มีสุขเราจึงเป็นอยู่อย่างแค้นแค้นยากจน เราเป็นคนไม่ดีเพราะทำไม่ดี เราเลิกทำไม่ดีแล้วทำแต่ดีเดี๋ย เราจะเอาของโบราณมาประดับเกียรติด้วยเรื่องอะไร เราจะต้มพระพุทธรูปพระธรรมยาพระสงฆ์ทำไม ถ้าทำอนันต์กรรมทำนว่าเป็นบาปหนักที่สุด สัตว์ทำลายชาติศาสนาของเราไปแล้ว เราก็จะเป็นศัตรูของชาติศาสนาร่วมกับเขาหรือ? เราจะทำลายสมบัติของชาติของศาสนาของญาติพี่น้องของลูกของหลานของเราเองทำไม คนที่ทำได้ก็ไม่เห็นใครจะดีสักคน มีแต่อันเป็นไปต่าง ๆ นา ๆ อย่างไม่น่าจะเป็น เราควรเป็นคนกตัญญูต่อชาติศาสนาพระมหากษัตริย์และบรรพบุรุษดีไหม? ถ้าเป็นอย่างนี้จะดีหรือไม่ดีอย่างไร ขออภัยเป็นอย่างมากด้วย

มนุสส์เศลลึ นาสีเท ยสมี นลฺลิต กตญฺญเตฯ ๑

ความกตัญญูไม่มีในคนใด ไม่ควรเข้าใกล้คนนั้น ซึ่งเป็นเพียงมนุษย์กะพ คือคนไม่มีแก่นเหมือนไม้ไม่มีแก่นจนนั้น

สพฺพญเญ ปฐฺวี หรฺปฺปา นากตญฺญนภีราธเย

ถึงให้ทรัพย์หมดทั้งแผ่นดิน ก็ยังคนอกตัญญูให้จงรักภักดีไม่ได้

เมืองชะเลียง

เมืองชะเลียงนี้ แต่ก่อนยังเข้าใจกันอยู่สืบสน บางท่านก็ว่าอยู่ที่อำเภอคลอง จังหวัด
แพร่ บางท่านก็ว่า อยู่ที่จังหวัดกำแพงเพชร บางท่านก็ว่าน่าจะอยู่ริมน้ำยมเก่า

รัชกาลที่ ๖ และกรมพระยาคำรง ฯ ทรงสันนิษฐานว่า ทั้งเมืองชะเลียงตั้งอยู่
บริเวณใกล้วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร ยังมีแนวกำแพงดินริมน้ำที่คั่นเนื้อเหลือ
ให้เห็นอยู่คั่นหนึ่ง, เมืองชะเลียงเป็นเมืองเก่ามีมาก่อนตั้งกรุงสุโขทัย เป็นเมืองสำคัญ
ของไทย ๆ ได้เมืองชะเลียงเป็นที่มั่นก่อนแล้ว จึงชิงเอาเมืองสุโขทัยได้จากขอม และศิลา
จารึกว่า จารึกอันหนึ่งมีในเมืองชะเลียง สดบายไว้ด้วยพระศรีรัตนธาตุ (พระปรารักษ์)

หนังสือสุวรรณภูมิของหลวงวิจิตรวาทการว่า สร้างเมืองสุวรรณโลกขึ้นที่เมืองชะเลียง
หมายความว่าสร้างทับซากเมืองชะเลียงที่ร้างอยู่นั้น

หนังสือเรื่องเครื่องถ้วยไทยของพระยานครพระรามว่า ที่ตั้งเมืองชะเลียงก็คือบริเวณ
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองสุวรรณโลก

พงศาวดารโยนกว่า เมื่อ พ.ศ. ๙๑๙ พระเจ้าพรหมมหาราชยกเมืองชะเลียงได้จาก
ขอม อายุเมืองชะเลียง พงศาวดารโยนกว่า ได้สร้างเมืองศรีสังฆาลย์ปกครองอยู่ ๓ ชั่ว
แล้วถึงพระเจ้าอภัยคามินีมีพระราชโอรสชื่อ พระร่วง ๆ ทรงเมืองศรีสังฆาลย์อยู่แล้ว
ลงน้ำหายไปที่แก่งหลวงใน พ.ศ. ๑๒๐๐ เมื่ออายุเมืองได้ ๑๕๗ ปี (กษัตริย์ ๕ รัชกาล)
ถ้าเอาอายุเมืองหัตถลบ พ.ศ. ๑๒๐๐ ลบด้วย ๑๕๗ จะเหลือ ๑๐๔๓ ตกเป็นปีที่สร้างเมือง
ศักราชสร้างเมืองชะเลียงตรงกับจดหมายเหตุจีนและก่อนเขมรมีอำนาจ ประกอบกับตำนาน
สร้างเมืองทริภุญชัยอีกด้วย

พงศาวดารและบันทึกกรรมว่า เมืองชะเลียงเป็นเมืองโบราณเมื่ออยู่ก่อนพุทธศตวรรษ
ที่ ๑๐

ตำนานเมืองสุวรรณโลกว่า เมืองชะเลียงเป็นเมืองชั้นของขอมเมื่อมาเป็นใหญ่ใน
ประเทศนี้ มาเป็นเมืองใหญ่ต่อเมื่อไทยลงมาได้เมืองชะเลียงเป็นที่มั่นที่แรก พ.ศ. ๑๕๐๐

ไทยได้เมืองชะเลียงเป็นทมิฬก่อนเมืองอื่นในแคว้นสยาม ที่เรียกแคว้นสยามครั้งนั้น คือ นครสุวรรณภูมิ พิจิตร พิษณุโลก สุโขทัย ตาก กำแพงเพชร เพชรบูรณ์และชะเลียง เมืองชะเลียงเป็นที่ชัยภูมิของไทยเมื่อแรกแผ่อำนาจลงมาทางใต้ กว๊ายอยู่เชิงเขาแคนตานนาต่อทลุ่มอื่นเป็นแคว้นสยาม เหมือนหนึ่งเป็นช่องประตูของเมืองใต้ อีกสถานหนึ่ง เมืองชะเลียงมีลำน้ำเป็นทางสำหรับใช้เรือลงมาเมืองใต้ถึง ๒ ทาง คือลำน้ำยมผ่านเมืองลงมาทางตะวันตกสาย ๑ ลำน้ำแม่ท่าแพผ่านเมืองลงมาด้านตะวันออกเฉียงใต้สาย ๑ ไทยตั้งอยู่ที่เมืองชะเลียงจะไปมาติดต่อกับแคนตานนาหรือแคว้นสยามได้สะดวกทั้ง ๒ ทาง กว๊ายเหตุนี้ไทยจึงเอาเมืองชะเลียงเป็นทมิฬเป็นขั้นแรก แต่ต่อมาเห็นว่ายังไม่เป็นทมิฬคงที่ จึงเลือกสร้างเมืองศรีสัชชนาลัยขึ้นเป็นราชธานีใหม่ ห่างไปประมาณ ๒ ก.ม.

หนังสือพงศาวดารชาติไทยของพระบริหารเทพธานีว่า เมืองชะเลียง ไทยมาสร้างขึ้นเมื่อภายหลัง พ.ศ. ๕๐ และก่อน พ.ศ. ๓๐๖ เพราะพวกไทยสมัยเดียวกันในลุ่มแม่น้ำคงกโคกเมืองตากเป็นราชธานีมกษัตริย์ปกครอง มีอยู่ก่อน พ.ศ. ๓๐๖ แล้ว เมืองชะเลียงเป็นเมืองท่าเครื่องถ้วยชามเป็นแห่งแรก มีศิลปะเขียนเขียนจีนและญี่ปุ่นเอาแบบอย่างเรียกว่า เทาชะเลียง ต่อมาเป็นเมืองร้างคนชั้นหลังเรียกชื่อเพี้ยนไปว่า เทาทุเรียง

ฤาษี สัชชนาลัยกับฤาษี สิทธิ มงคลสร้างเมืองสุวรรณโลก ชั้นที่ซากเมืองชะเลียงร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๕๐๐ เพื่อให้บาตรวมราชครอง ต่อมากษัตริย์พระองค์แรกเห็นทรงเห็นว่า เมืองสุวรรณโลกถูกน้ำเซาะตลิ่งพังเพราะน้ำเปลี่ยนทางเดิน จึงทรงย้ายเมืองไปสร้างขึ้นใหม่เมื่อราว พ.ศ. ๑๕๓๘ เรียกว่า เมืองศรีสัชชนาลัย ห่างเมืองเดิมไป ๒ ก.ม. นามเมืองสุวรรณโลกก็หายไปตลอดสมัยสุโขทัยกลายมาเป็นชื่อเครื่องถ้วยชามว่า "สังกะโลก" หรือ "สังกะโลก" ชื่อเมืองก็กลับเรียกว่า เมืองชะเลียง ตามเดิมอีก เมืองศรีสัชชนาลัยสร้างภายหลังเมืองสุวรรณโลกประมาณ ๓๘ ปี ต่อมาภายหลังก็กลับเอาชื่อเมือง สุวรรณโลกมาใช้อีกสืบมาจนทุกวันนี้

คำว่า ชะเลียง หรือเฉลียง เป็นคำไทยที่พวกไทยล่านนาชาน้างเรียกพวกไทยที่ลงมาอยู่ตะวันตกเฉียงใต้ พงศาวดารเหนือเรียกว่า ฉะเชิงหลวง พงศาวดารโยนกว่า เฉลียงหลวง

เมืองชะเลียงต่อมาเมื่อเป็นเมืองร้างอยู่นั้น เรียกว่า เมืองบางจา บางแปลว่า รุ่งเรือง, สว่าง จา แปลว่า เมือง

ถ่ายด้านหลังให้เห็นสภาพเมืองยังรก

เมือง บางจา นี้ ข้าพเจ้าค้นศึกษามาจนยังไม่แน่ใจว่าเป็นที่ไหนแน่ เข้าใจว่า คงจะอยู่ในระหว่างแม่น้ำสาครระธานมาหาเมืองศรีสขนาลัย ในเส้นทางถนนพระร่วง คงจะเป็นเมืองไม่ใหญ่โตนัก คงจะเป็นเมืองคู่ ๆ กับ เมืองบางซ่ง เมืองบางยม เมืองนครเกตุ เมืองก้ง คล้ายพวกไทยใหญ่ในเชียงตุงเรียกเมืองสิงห์เมืองเลนนั้น ก็ คือหมู่บ้านใหญ่ ๆ หมู่หนึ่งเท่านั้นเอง

ตำนานเล่ากันว่า พระมหाराชเสกัจจมาจจากเมือง สักกะบาด มาชิงเอาเมืองทริภุชชัย ได้แล้วก็เข้าครองราชสมบัติที่นั่น เมืองสักกะบาดก็คือเมืองสวรรคโลกนั่นเอง ตรงตามวัตถุประสงค์นิทานการสร้างเมืองสวรรคโลกว่า พระอินทร์มาช่วยสร้างและช่วยรักษา

ขอมได้ปกครองแคว้นแคว้นชเวเสียงอยู่ราว ๕๐ ปี ต่อมาพระร่วงอรุณราชกู่อิสสระ-
ภาพได้ ไทยจึงใช้หนังสือมอญแทนหนังสือขอมที่เคยใช้มาก่อน ต่อเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖
พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นได้แล้วใช้สืบมาจนทุกวันนี้ แต่ยังคง
นับถือพุทธศาสนาลัทธิหินยานแบบลังกาวงศ์

เมื่อ พ.ศ. ๖๐๐ ขุนหลวงเมากษัตริย์ไทยในดินแดนเสฉวนพร้อมทั้งประชาชนได้
ประกาศตนเป็นพุทธมามกะนับถือพระพุทธรูปเป็นศาสนาประจำชาติสืบมาจนทุกวันนี้

เมืองชเวเสียงเคยเป็นราชธานีของไทยในแดนสยามมาแล้ว เป็นเมืองเจริญรุ่งเรือง
มาก เป็นเมืองสำคัญในทางประวัติศาสตร์ของไทย เมื่อย้ายเมืองไปสร้างขึ้นใหม่ เมือง
ศรีสขานาลัยเมืองใหม่ก็ยังคงยังเป็นเมืองสำคัญต่อมาอีก แล้วภายหลังจึงเรียกว่า เมืองสวรรค
โลก สืบมาจนทุกวันนี้

พระร่วงอรุณราชหรือพระร่วงกุมารหรือพระร่วงสุคนาหรือพระร่วงสวรรคโลก
เป็นองค์เดียวกัน พ.ศ. ๑๕๖๐ ถึง พ.ศ. ๑๕๘๕ อยู่ในราชสมบัติ ๓๕ ปี สวรรคต
เพราะเสด็จลงสร้างนาที่แก่งหลวงลำแม่น้ำยมหน้าเมืองศรีสขานาลัย แล้วจมน้ำหายไป

พระร่วงองค์ที่ ๑ คือพระร่วงอรุณกุมารพระองค์นี้ เป็นราชโอรสของพระยาอภัย
คามินีกับนางนาค คือหญิงไทยพวกนาค ไม่ใช่สัตว์เทวธิดาน

เมื่อราวพ.ศ. ๑๕๐๐ พระยาอภัยคามินี่ เจ้าเมืองศรีสุโขทัย กษัตริย์ของไทย เสด็จ
ลงมาสร้างเมืองสุโขทัยขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ ที่ใกล้วัดมหาธาตุ สร้างภายหลังเมืองสวรรคโลก
๓ ชั่วโมงครึ่ง ก่อนหน้าอีก ๓๐๐ ปี ก็ยังไม่มีกษัตริย์พระองค์ใดที่สามารถบรรดะบ้านเมือง
ให้ดีขึ้นได้ เพราะถูกยุทธรภัย (จาร์กวัคศรีชุม) นับตั้งแต่สมัยพระยาพาลีราชมากก็ต้องทิ้ง
ให้ทรุดโทรมตลอดเวลาไม่น้อยกว่า ๗๐๐ ปี นี้เป็นเรื่องย่อของเมืองสุโขทัยครั้งที่ ๒

ส่วนเมืองสุโขทัยครั้งแรกคือครั้งที่ ๑ นั้นตั้งอยู่ใกล้วัดพระเชตุพน สร้างเมื่อภาย
หลัง พ.ศ. ๕๐ เป็นเมืองมีอยู่ก่อนที่พระยาพาลีราชเสด็จจากเมืองละโว้ขึ้นไปครองช้านาน
ต่อมาก็เป็นเมืองร้าง เพราะขอมเมืองสุวรรณโคมคำ (เชียงแสน) เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๑
เป็นเมืองร้างอยู่นานถึง ๔๐๐ ปี จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ พระยาอภัยคามินี่จึงได้สร้าง
ขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ และเมืองศรีสขานาลัยได้เป็นราชธานีของแคว้นแคว้นชเวเสียง พระร่วง
อรุณราชกู่อิสสระภาพได้จากขอม ทรนพระร่วงสวรรคตแล้ว เมืองสุโขทัยเมืองศรีสขานาลัย
ก็เป็นเมืองขึ้นของขอมอีก เมืองสุโขทัยก็ร้างกษัตริย์อยู่นาน

เมื่อราว พ.ศ. ๑๖๕๐ ชุนนางและประชาชนจึงพร้อมใจกันนิมนต์พระร่วง บุตร
 นายคงเครา นายกองส่วยน้ำที่เมืองตะไคว้ที่หนีขอมขึ้นมาจำพรรษาที่วัดมหาธาตุให้ลาสิกขา
 เป็นกษัตริย์นครองเมืองสุโขทัย เสด็จพระนามว่า พระยาศรีจันทราธิบดี นี้อือ พระร่วง
 องค์ที่ ๒ เรียกว่า พระร่วงสุโขทัย ได้กู้อิสรภาพจากขอมได้ แต่เพื่อให้เป็นการปลุก
 ขวัญพลเมืองให้มีความตั้งใจเข้มแข็ง จึงทรงให้ช่างเอาช่างเผือกทองคำ (ช่างพระที่นั่งทรง
 ของพระร่วงองค์ที่ ๑) ซึ่งพระองค์ได้เชิญมาจากเมืองชะเลียงนั้น แะเป็นพระบรมรูป
 พระร่วงอรุณราชไว้เป็นที่สักการบูชา ประดิษฐานไว้ ณ ศาลพระร่วง วัดพระศรีรัตน
 มหาธาตุ ช่างเผือกทองคำกับเขี้ยวใหญ่เป็นของคู่บารมีพระร่วงอรุณราช จึงได้ชัยชนะขอม
 เมื่อพระร่วงส่วยน้ำสวรรคตแล้ว เมืองสุโขทัยก็ตกเป็นเมืองขึ้นของขอมอีก พ่อขุนศรี
 นาวนำดมพ่อของพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราก ได้เป็นเจ้าครองเมืองสุโขทัยแทน แต่ก็
 ต้องอยู่ในปกครองของขอมสมาท ไชยกุลำพงข้าหลวงของขอม จนถึง พ.ศ. ๑๘๐๐ พ่อ
 ขุนบางกลางท่าว เจ้าเมืองบางยาง (อำเภอนครไทย) ร่วมกับพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมือง
 ราก (ในอำเภอหล่มสัก) เข้าตีขอมได้เมืองศรีสัชานาลัยแล้วเข้าตีได้เมืองสุโขทัย พ่อ
 ขุนบางกลางท่าวได้เป็นกษัตริย์ครองเมืองสุโขทัย ทรงพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์
 แล้วมีกษัตริย์สืบพระวงศ์มาจนถึงสมัยเข้าร่วมอยู่ในอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา

บาธรรมราช (พระยาธรรมราช) ได้ให้เจ้าโลกกุมารเป็นพระยาศรีธรรมมาโคกวราช
 ขึ้นไปครองเมืองทวิภูษย์สืบต่อ ๆ กันมาจนถึงพระยาอภัยคามินีคิลจารยบริสุทธิตที่เสด็จ
 ลงมาจำศีลอยู่เขาใหญ่ (เขาหลวง) เมืองสุโขทัย ซึ่งขณะนั้นเป็นเมืองร้างอยู่ แล้วสร้าง
 เมืองสุโขทัยขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ ที่ใกล้วัดมหาธาตุ เมื่อราว พ.ศ. ๑๕๐๐ ภายหลังสร้างเมือง
 สวรรคโลก ๓ ชั่วกษัตริย์

พระยาอภัยคามินีได้เอาเจ้าอรุณกุมาร อุปภิเศกกับราชธิดากษัตริย์เมืองศรีสัชานาลัย
 ราชธานี ซึ่งเป็นเมืองหลวงของสุโขทัยในสมัยนั้น จึงได้เป็นกษัตริย์ในเมืองนั้น ทรง
 พระนามว่าพระยาร่วง (พระร่วงอรุณราช) เมื่อพระชนม์มายุได้ ๔๐ ปี

พระร่วงอรุณราชพระองค์นี้ พระยาอภัยคามินีเป็นพระชนก (บิดา) ส่วนพระชนนี
 (มารดา) นั้น คือนางนาค ได้แก่หญิงไทยพวกเงอ้ายลาว (เงอ้ายลาว) ซึ่งไทยพวก
 นี้ได้อพยพกันลงมาอยู่ในสุโขทัยก่อนนานแล้ว แม้จะเป็นเมืองร้างไปตามยุคตามสมัย ไทย
 พวกนี้ก็คงยังอยู่ในสุโขทัยต่อมา ผู้ชายไทยพวกเงอ้ายลาวนี้ชอบสักรูปนาค, รูปมังกรหรือ

งูใหญ่ที่ตามตัว เพราะนับถือพระยานากว่ามีฤทธิ์เศษมากกว่ามนุษย์มากนัก เราจะเห็นพวก
 ม่าน คือไทยพวก ง. อ้ายลาว ชอบสักรูปนาครูปงูและอย่างอื่นที่ตัวมาจากทุกวันนี้ ฝ่าย
 ผู้หญิงไทยพวกนี้ ไทยพวกอื่นหรือชนชาติอื่น จึงเรียกว่า หญิงนาค, นางนาค ซึ่งหมาย
 ความว่า หญิงไทยพวก ง. อ้ายลาว ที่ชอบสักรูปนาครูปงูที่ตัวนั้นเอง พระมารดาของ
 พระร่วงอรณคมารจึงไม่ใช่สัตว์เคี้ยวเอื้องที่เข้าใจผิดกันมานานนั้น ที่แท้ก็เป็นหญิง
 ไทยพวกหนึ่งนั่นเอง

พระร่วงองค์ที่ ๑ นี้ พระองค์มีบุญญาอภิไศหยมมาก มีช้างเผือกงูทำกับเขี้ยวงูใหญ่
 เป็นคู่บารมี มีวาจากศักดิ์สิทธิ์มฤตฐานภาพมาก พระองค์จึงทรงกู้อิสระภาพจากขอมเมือง
 อุมกเสถานนคร (เชียงแสน) ได้เมื่อ พ.ศ. ๑๕๖๐ ซึ่งแคว้นแคว้นชะเลียงเป็นเมืองของ
 ขอมอยู่ราว ๙๐ ปีมาแล้ว และในรัชกาลของพระองค์นี้ทรงโปรดให้ใช้หนังสือไทยเขียน
 แท่นขึ้นมา

เมืองพิชัยเชียงใหม่ทุกขอเจ้าฤทธิกุมาร พระอนุชาของพระร่วงขึ้น ไปอุปภิเศกด้วย
 พระนางมัลลิกา แล้วให้เป็นกษัตริย์ครองเมืองพิชัยเชียงใหม่ ทรงพระนามว่า พระลือ

พระร่วงพระองค์นี้ทรงบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองเป็นอันมาก มีอาณาเขต
 ปกครองกว้างขวางมาก ฝ่ายพระพุทธศาสนานี้ก็ทรงศรัทธาทนุบำรุงเป็นอย่างดี พระอัคร
 มเหสีทรงสร้างวัดโลกสิงคาราม ทรงบรรจุพระบรมธาตุไว้ที่พระเจดีย์ใหญ่องค์กลาง จึง
 เปลี่ยนนามว่า วัดมหาธาตุ และต่อมาเรียกว่า วัดกัลยาณวนาวาส เมื่อบ้านเมืองร้างไม่
 มีใครรู้จักชื่อเดิม จึงเรียกว่า วัดเจดีย์เจ็ดแถว เพราะมีเจดีย์มากรูปต่าง ๆ กัน

ทรงแบ่งคณะสงฆ์เป็นคณะชวาและคณะช้าย และทรงกำหนดไว้ว่า วัดมหาธาตุ
 (เจดีย์เจ็ดแถว) เป็นที่สถิตพระสังฆราชา ประมุขสงฆ์คณะคามวาสี ฝ่ายชวา วัดไตร
 กูมิบ่าแก้ว เป็นที่สถิตพระสังฆราชา ประมุขสงฆ์ คณะอรัญญวาสี ฝ่ายช้าย มีสมณศักดิ์
 เป็นพระสังฆราชเสมอกัน

การเลื่อนสมณศักดิ์ และถวายที่ไว้ที่นาเป็นกัลปนาสงฆ์ ดังที่ปรากฏในพงศาวดาร
 เห็นนั้นแล้ว

ฝ่ายอาณาจักรพระองค์เสด็จ ไปถึงเมืองจีนเพื่อเจริญพระราชไมตรี และพระองค์
 สร้างถนนที่ชื่อว่า "ถนนพระร่วง" มาจนทุกวันนี้ เพื่อจะได้เสด็จไปมาหาสู่กับเมืองสุโขทัย
 ได้สะดวกและรวดเร็ว เพราะเป็นที่ประสูติและประทับอยู่ของพระชนกชนนี การกมุนาคม

จะไ้สะดวกทั้งยามปกติและยามฉุกเฉิน แล้วสร้างถนนลงไปจนถึงเมืองกำแพงเพชร
เป็นด่านสำคัญทางใต้ เมื่อ พ.ศ. ๑๕๕๘ พระเจ้าพรหมรুকได้ขอมจนถึงเมืองกำแพงเพชร
ไ้สะดวกและรวดเร็ว และเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๑ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ยกทัพไปสกัดกันขุน
สามชนที่เมืองตากใต้ทันทีเพราะไ้อาศัยถนนสายนี้

พระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วงว่า ถนนพระร่วงนี้กว้างประมาณ ๖ วา แต่จก
หมายเหตุประพาสกันว่า กว้างประมาณ ๘ วา พ่อขุนรามคำแหงมหาราชหรือพระยาสิทธิไทย
(พระมหาธรรมราชาที่ ๒) เป็นแต่เพียงซ่อมแซมให้ดีขึ้นเท่านั้น เพราะพระร่วงอรุณ
ราชทรงสร้างไว้แต่เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๕ แล้ว

ในรัชกาลพระร่วงอรุณราชนี้ มีว่าเข้ามาพร้อมกับศาสนาพราหมณ์เป็นครั้งแรก
เพื่อเป็นการเสียดายชะตาของบ้านเมือง. เลยเป็นกีฬาเล่นกันอย่างสนุกสนานมาจนทุกวันนี้
นี้ ในยามสงครามยังใช้หม้อดินทำลูกสายบ้านว่าวเผาเมืองนครราชสีมาได้ประ โยชน์ด้วย

ว่าว เป็นกีฬาแรกตกมาใหม่ใคร ๆ ก็คงชอบเล่น พระร่วงก็ทรงโปรดมาก พงศาว
ดารเห็นว่า ทรงเล่นว่าว ๆ ชาศลวยไปติดอยู่ยอดปราสาทของพระยาทองอุรัสสั่งให้พระ
ยาทองอุมาขึ้นแล้วทรงเหยียบบ่าเมื่อเอื้อมไม่ถึงก็เหยียบศีรษะพระยาทองอุเอาว่าวไ้ ไ้
ทรงเห็นลูกสาวสวยของพระยาทองอุ พอดกกลางคืนก็ขึ้นหาลูกสาวพระยาทองอุ ๆ ไ้ทราบ
เรื่องจึงสาวไ้ไ้พานทองคำไว้ พระร่วงกลับมาถึงเมืองลงสร่งน้ำที่แก่งหลวงแล้วก็จมน้ำ
หายไปนั้น เรื่องเก่าเล่ากันมานาน ก็คงจะมีอิทธิพลเข้าสอกแซกบ้างเป็นธรรมดา แต่ความ
จริงคงมีว่า เมืองทองอุเป็นเมืองขึ้นของพระร่วง ในเทศกาลเล่นว่าว พระยาทองอุคงจะ
มาเฝ้าและดูการเล่นว่าวและคงจะพาลูกสาวมาด้วยพร้อมทั้งบริวารมาที่เมืองสวรรค์โลก มา
พักที่บ้านรับแขกของหลวงทางท้ายสนามเล่นว่าว ว่าวพระร่วงชาศลวยไปติดยอดปราสาท
ที่พระยาทองอุมาพักนั้น เสด็จตามไปเขาก็ไ้ทอดพระเนตรเห็นลูกสาวแล้วเกิดความ
พอพระทัย ถกกลางคืนก็เลยแอบไปหา เมื่อพระยาทองอุทราบก็คงไม่พอใจ จึงรับพา
ลูกสาวกลับเมือง แต่ก่อนที่จะกลับนั้น พระยาทองอุคงจะไ้เขียนคำกล่าวโทษพระร่วง
ไ้พานทองคำไว้ เพื่อให้ใคร ๆ ไ้อ่านแล้วนำความขึ้นกราบบังคมทูล ความก็คงจะตั้ง
ฉาวไ้ขึ้นทั่วไปทั้งเมือง

พระร่วงล่วงเกินลูกเมียพระยาทองอุนั้น ก็คือเป็นการเหยียบบ่าเหยียบศีรษะพระยา
ทองอุนั่นเอง ที่เราเรียกว่าเหยียบปากเหยียบจมูกกันไ้ และที่พระยาทองอุสาวไ้พระร่วง

นั้น ก็คือพระยาทองอุเบิกเผยความผิดของพระร่วงให้ชาวเมืองไทรบุรีทั่วทั้ง ที่เราเรียกกันว่า ชาวไต้บ้าง แหกอกบ้าง ฉีกหน้ากันบ้างนั่นเอง

อาณาเขตของเมืองชะเลียงในสมัยพระร่วงองค์ที่ ๑ นั้น ทิศตะวันออกจดฝั่งแม่น้ำโขง ทิศใต้ถึงปากน้ำโพค้อแกนละโว้ ทิศตะวันตกถึงเมืองทองอุ ทิศเหนือถึงเมืองหริภุญชัยต่อเขตขอมเมืองอุมงกเสลา

เมื่อพระร่วงสวรรคต เมื่อ พ.ศ. ๑๕๙๕ แล้ว พระยาลือพระอนชาธิราช เมืองพิชัยเชียงใหม่ จึงได้เสด็จลงมาราชาภิเษกเจ้าพสุภุมาร ราชันโศกา ให้เป็นกษัตริย์ครองเมืองศรีสขนาลัย แล้วให้ลกแต่งกำแพง ก่ายคู ประตูหอรบให้มั่นคงยิ่งขึ้น มีเมืองขึ้นหัวเมืองเอก ๕ หัวเมืองโท ๘ ดังนี้

หัวเมืองเอก ๕ เมือง คือ ๑. เมืองสุโขทัย ๒. เมืองหริภุญชัย ๓. เมืองพิชัย ๔. เมืองกัมโฆจนคร (เมืองทุ่งยั้ง) ๕. เมืองทองอุ (สาวักดิ์)

หัวเมืองโท ๘ เมือง คือ ๑. เมืองพิบูลย์นครและมีเมืองขึ้นอีก ๗ เมืองด้วย และเมืองขึ้นของเมืองกัมโฆจนคร ๗ เมืองคือ ๑. เมืองคีรี (ศรีพนมมาศ) ๒. เมืองสว่างบุรี (ปากฝาง) ๓. เมืองยางคีรี ๔. เมืองนครคีรี (นครไทยเดิม) ๕. เมืองขอนแก่น (เขาพริ้ง) ๖. เมืองเหล็ก (พิชัย) ๗. เมืองสิงเทา เมืองที่มีชื่อเหล่านี้ยังไม่อาจทราบได้แน่ๆ อยู่ที่ใดแน่

ในรัชสมัยพระเจ้าพสุภุมาร มีช่างหล่อสัมฤทธิ์ถมบัลลังก์ จึงให้ช่างหล่อปืนใหญ่ ๑๒๐ กระบอก ปืนสับนก ๕๐๐ กระบอก ส่วนลูกปืนใช้ดินปืนเผาเป็นเจดียง คือทำซีก ๆ ให้เป็นรอยเจียง ๆ

ในรัชกาลนี้เอง พระเจ้าพรหมมหาราชทรงกู้อิสรภาพจากขอมเมืองอุมงกเสลาได้แล้วรุกไล่ขอมลงมาจนถึงเมืองชะเลียงและกำแพงเพชร กองทัพพระเจ้าพรหมไม่สามารถเข้าเมืองได้ พลโยธาล้มตายลงเป็นอันมาก พระพุทธโฆษาจารย์ วัดเขารังแร้ง จึงไปถวายพระพรกษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์ให้ทรงปรองดองกัน พระเจ้าพสุภุมารทรงถวายพระนางปทุมเทวีราชธิดาแก่พระเจ้าพรหม ต่อมาพระนางได้พระราชโอรส ๒ พระองค์ คือ เจ้าไกรสรราชและเจ้าชาติสาคร พระเจ้าพรหมมหาราช เมื่อพระราชโอรสเจริญวัยควรจะครองเมืองได้แล้ว จึงทรงอภิเษกเจ้าไกรสรราชกับทางสุตเทวี ราชธิดากษัตริย์เมืองศรีสขนาลัย ซึ่งเป็นพระญาติทางพระมารดาแล้วให้ไปครองเมืองสพบุรี ส่วนเจ้าชาติสาครให้ครองเมืองพิชณูโลก

พระเจ้าพสุธราชทรงระลึกถึงพระคุณของพระร่วงอรุณราชผู้เป็นพระชนกนาถ จึงสร้างวัดข้างล้อมอกทิศพระกุกุสลดวายเป็นพระอนุสรณ์ พระเจ้าพสุธราชมีพระราชโอรส ๒ พระองค์ คือเจ้าธรรมไตรโลกและเจ้าบรมไตรโลก เมื่อพระเจ้าพสุธราชสวรรคตแล้ว เจ้าธรรมไตรโลกได้ครองราชสมบัติแทน ภายหลังพระองค์มีศรัทธาทรงออกผนวชเป็นภิกษุที่เมืองโอมบุรี (พิชณโลก) อยู่จนตลอดพระชนม์ชีพ พวกอำมาตย์ร่วมกันสร้างพระเจดีย์บรรจุพระเกศาไว้ให้ชื่อว่า วัดจุฬามณี มาจนทุกวันนี้ แต่ก่อนที่พระองค์จะทรงผนวชนั้น มีพระราชโอรส ๓ พระองค์ คือพระธรรมราชา ๑ เจ้าบรมราชา ๑ เจ้าราชธิดา ๑ ต่อมาเมื่อพระเชษฐาทั้ง ๒ พระองค์ไปไต่ราชนิกายเจ้ากรุงศรีอยุธยาเป็นชายาแล้วไม่กลับมาเมือง เจ้าราชธิดาจึงได้ครองเมืองศรีสัชชนาลัยแทน ต่อมาเมืองศรีสัชชนาลัยเสื่อมอำนาจลงจนที่สุดต้องเป็นเมืองขึ้นของขอมอีกครั้ง พ.ศ. ๑๖๕๕

เมืองชะเลียงสร้างหลังพ.ศ. ๕๐ ก่อนพ.ศ. ๓๐๖ เป็นราชธานีสำคัญของไทย เรียกว่า แคว้นแคว้นชะเลียง หรือ แคว้นสยาม บางสมัยก็เสื่อมอำนาจต้องเป็นเมืองขึ้นของขอม บางสมัยก็เป็นเมืองร้าง

หนังสือประวัติศาสตร์พงศาวดารชาติไทยว่า เมื่อราว พ.ศ. ๕๐ เมืองศรีสัชชนาลัยเป็นราชธานีของแคว้นแคว้นชะเลียง เมืองทองอยู่เป็นเมืองนอกของเมืองศรีสัชชนาลัย เพราะเจ้าเมืองทองอยู่ได้ถวายราชธิดาให้แก่พระร่วงอรุณราช เมืองทองอยู่เป็นเมืองนอกของแคว้นชะเลียงอยู่จนถึง พ.ศ. ๑๗๕๖ เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๒๐-๑๘๓๐ เมืองทองอยู่จึงได้เป็นเมืองขึ้นของกรุงสุโขทัย

สุพ.ศ. ๑๔๓๘ บาธรรมราชจึงได้ย้ายเมืองไปสร้างขึ้นใหม่เรียกว่า เมืองศรีสัชชนาลัย มีกษัตริย์ครองราชสมบัติสืบต่อกันมา เป็นราชธานีสำคัญแทนเมืองชะเลียงมาอีกนาน เมื่อราวพ.ศ. ๑๕๖๐ พระร่วงอรุณราชกษัตริย์สุโขทัยได้จากขอมแล้วขึ้นครองเมืองศรีสัชชนาลัยสืบต่อมา ภายหลังกลับมาเอาชื่อ เมืองสวรรคโลกเก่ามาใช้เรียกชื่อเมืองศรีสัชชนาลัยอีก

สุพ.ศ. ๑๘๐๐ ไทยได้ชัยชนะแก่ขอมแล้วตั้งเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี แต่ก็คงถือเมืองศรีสัชชนาลัยเป็นราชธานีคู่กับเมืองสุโขทัยตลอดสมัย ตั้งคตินาจากศัพท์ว่า พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย คงนี้ทุกแห่ง

คำว่า ศรีสัชชนาลัย มาจากศัพท์ว่า สิริ-สารุ (สนฺก)-ชน-อาลัย หมายความว่า

เมืองสวรรค์โลก-ศรีสัชนาลัย

ร. ๖ ว่าที่พิภพน้อยในเมืองสวรรค์โลก ได้เปรียบสุโขทัยที่มีน้ำกินดี ไม่อืดคอกเลยจะพักอยู่กี่วันก็ได้ นึก ๆ ก็ทำให้น่าประหลาดกว่า เหตุไฉนจึงได้ทั้งเมืองให้ร้าง ไม่ใช่เพราะกันดารน้ำเช่นสุโขทัยหรือเพราะเกิดห่าลงเช่นเมืองท้าวอุทอง จะว่ากลัวเจ้ากลัวผีก็อาจก็งไม่ใช่ เพราะถ้ากลัวจริงๆ แล้วก็คงไม่ทำลายโบราณสถานและวัตถุให้หักพังดังเช่นที่โคเห็นนั้น

เมืองสวรรค์โลกตามพงศาวดารเหนือว่า กว้าง ๒๐ เส้น ยาว ๑๐๐ เส้น กำแพงเมืองสูง ๔ วา หิน ๘ ศอก กุและกำแพงกุ กว้าง ๑๓ วา ๒ ศอก ลึกประมาณ ๕ ศอก กำแพงแลงสูง ๓ วา เจริงหิน ๔ ศอก ยอดหิน ๓ ศอก แต่ ร. ๖ ว่ากำแพงด้านตะวันออกเฉียงเหนือ คือที่ริมฝั่งน้ำยม ๒๒ เส้น ๑๐ วา ด้านตะวันตกเฉียงเหนือใต้ ๒๒ เส้น ๕ วา ด้านตะวันตกเฉียงใต้ ๒๕ เส้น ๑๕ วา ด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ๒๐ เส้น ๑๐ วา รวมโดยรอบเป็น ๘๕ เส้น

ประตูเมืองมี ๔ ประตู มีชื่อตามที่นายเทียนทูล คือประตูใหญ่ทางด้านตะวันออกเฉียงใต้เรียกว่า ประตูสามณรงค์ ประตูด้านตะวันตกเฉียงใต้มี ๒ ประตู คือประตูผี ๑ ประตูชนะสงคราม ๑ ด้านตะวันตกเฉียงเหนือมีประตูใหญ่ ชื่อประตูไชยพฤกษ์

สมเด็จพระนเรศวรยกทัพหลวงขึ้นไปถึงเมืองสวรรค์โลก ณ วันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก พ.ศ. ๒๑๐๘ จุลศักราช ๙๒๗ โดยทางเขากับ ตั้งทัพหลวงอยู่ตำบลไ้ม้งาม ครั้นเวลาพลบค่ำตรัสให้ยกพลเข้าปล้นเมืองประตูสามเกิด ๑ ประตูหม้อ ๑ ประตูสะพานจันทร์ ๑ จนถึงเที่ยงคืนก็เข้าเมืองมิได้ โหราจารย์ทูลแนะนำให้เข้าที่ด้านทิศตอนแหลม ครั้น ณ วันจันทร์แรม ๓ ค่ำ เดือน ๘ เวลาชายแล้ว ๒ นาฬิกา ๕ บาท จึงเข้าเมืองได้

ร. ๖ ว่าประตูชนะสงครามนั้น น่าจะเป็นประตูสามเกิด เพราะหน้าประตูนี้มีคู ๒ ชั้นและเนินดินสูงหนา คูมันคงแน่นหนาที่หักเอาได้โดยยาก ประตูสะพานจันทร์น่าจะ

เป็นประตุสามตวรรษก็ เพราะน่าจะมีสะพานข้ามคลองเชื่อมสระกับคู ส่วนประตูหม้อทรง
เตาว่าคือประตูผี กรมพระยาตำราว่า คือประตูทางเดินไปตำบลที่ตั้งเตาทำหม้อ (เตาบ้าน
ยางและเกาะทวาย)

๑. เมืองสุวรรณโลก มีเขาอยู่กลางเมือง ๒ ลูกแฝด ลูกตะวันออกเรียกว่าเขา
พนมเพลิง สูง ๑๐ วา มีบันไดศิลาแลงขึ้นไป บนยอดเขาเป็นลาน มีพระเจดีย์ก่อด้วย
แลงองค์หนึ่ง ด้านตะวันออกของพระเจดีย์มีวิหารและกุฎเล็กหลังหนึ่ง พงศาวดารเหนือ
ว่า พนมเพลิงนี้เป็นที่บูชากุดเหล็ก

ลูกที่อยู่ด้านตะวันตก เรียกว่า เขาสุวรรณคีรี สูง ๑๔ วา มีบันไดศิลาแลง
ขึ้นไป บนไหล่เขามีกำแพงแลงด้านเหนือ ด้านอื่นก็จะมีเหมือนกัน มีเสาแลงอยู่ด้าน
ตะวันออก ๔ เสา กำแพงหนาคือผนังวิหาร เสาหนาคือเสาขนาบหน้าวิหาร ด้านตะวันตกมี
บันไดขึ้นไปถึงยอด ซึ่งเป็นลาน ๔ เหลี่ยม ที่ตั้งพระเจดีย์ทำด้วยแลง เป็นรูประฆังทรง
เตี้ย มีคูหาสำหรับตั้งพระ ๔ ทิศ บนลานพระเจดีย์นี้เป็นที่กู่กุ่มีประเทศไค้ที มองไป
ทางด้านตะวันตกเฉียงใต้จะเห็นเขาพระศรี และถนน พระร่วงอยู่ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
ราชวรวิหาร มองไปด้านตะวันตก จะเห็นพระเจดีย์บนยอดเขาหน้าไค้ที

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถ่ายแบบพระสถูปเจดีย์บนยอดเขา
สุวรรณคีรีน ไปสร้างพระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร

๒. วัดช้างล้อม เป็นลานวัด ๒๕ วาจรวัด มีพระเจดีย์ใหญ่อยู่กลางเป็นรูป
ระฆัง มีฐานสูงเป็นชั้นทักษิณ เหนือลานชักทักษิณขึ้นไปเป็นฐานบัวมีคูหาเป็นระยะ ๆ
เหนือยอดคูหาเป็นบัวกว่าบัวหงาย มีบันไดขึ้นด้านตะวันออก มีพนักลูกมะหวดรอบลาน
ทักษิณ ลานทักษิณนั้นวัดได้ ๑๐ วา ๓ คอกจตุรัส รอบฐานทักษิณนั้นมียุ้งยื่นหน้า
ออกข้างนอกหันหลังชนฐานทักษิณ เห็นไค้ทั้ง ๔ เค้า ด้านหนึ่งมีข้าง ๘ เชือกกับมัท
มุขอีกมุมละ ๑ เชือก รวมเป็นข้าง ๓๖ เชือก ข้างสูง ๕ คอกเท่ากัน ระหว่างตัวข้างมีเสา
รูป ๘ เหลี่ยม หน้า ๖ นิ้ว สูง ๕ คอก ๑ คืบ มีค้ำบัวที่ปลายเสา เหมือนเสาคะลุง
ผูกข้าง มีบันได ๓ ขั้นอยู่ที่หลังเสา สูงชั้นละ ๑ คืบ ๖ นิ้ว เสาเป็นเสาประทับชุก
บูชา ด้านทิศตะวันออกนอกกำแพงแก้ว มีวิหารหลวงและมีกำแพงแลง "เวียงผา"

พระเจดีย์วัดช้างล้อมแบบทรงลังกา ชั้นทักษิณเป็นรูป ๔ เหลี่ยม ๒ ชั้น ชั้นล่าง
ทำรูปข้างขนาดเท่าข้างจริงยื่นหน้าออกนอก รายสลับกับเสาประทับรอบทั้ง ๔ ด้าน

วัดช้างล้อม เป็นพระเจดีย์องค์แรกที่สร้างไว้ในประเทศนี้ ที่สร้างมีช้างล้อมรอบ พระเจ้าพลจ
ราช ราชโอรสทรงสร้างบรรจุพระอัฐิพระร่วงอรุณราชกุมาร พระบรมชนกนาถ ซึ่งมีช้าง
เผือกงาดำเป็นคู่พระขารมีย์

ฐานชั้นบนทำเป็นขุมคูหา มีพระพุทธรูปลักษณะงดงามนั่งทุกขุมทั้ง ๔ ทิศ ๆ ละ ๕
องค์ รวมเป็น ๒๐ องค์ มีกำแพง "เวียงผา" ล้อมรอบพระเจดีย์และวิหารหลวง นอก
ออกมาเป็นลานที่สร้างพระอุโบสถและกุฏิสงฆ์ แล้วจึงถึงกำแพงเขตวัด เป็นวัดขนาด
ใหญ่เท่า ๆ กับวัดเจดีย์เจ๊กแถว

พระเจดีย์มีรูปช้างล้อมเช่นนี้ มีปรากฏสร้างไว้ในที่อื่นอีกหลายแห่ง เช่นมีในเมือง
สุโขทัยและในเมืองกำแพงเพชรเป็นต้น จะได้แบบอย่างมาแต่ไหน ชื่อนี้พอมัก้าเงื่อน
อยู่ ด้วยพระเจดีย์โบราณมีรูปช้างล้อมอย่างเดียวกันมีอยู่ในลังกาทวีปองค์หนึ่ง เรียกว่า
"วันเจดีย์" มีเรื่องตำนานในหนังสือมหารวงศ์ว่า เมื่อ พ.ศ. ๕๐๐ เศษ พระเจ้าทุษฐ-
คามินีชนช้าง ได้ชัยชนะพระยาเอศอารกมิพ ได้ส่งทวีปคืนมาจากพวกมัจฉาทิฏฐิ จึงได้สร้าง
พระเจดีย์ใหญ่ คือ วันเจดีย์นั้น ประดิษฐานพระบรมธาตุไว้กลางเมืองอนุราชบุรี และ
เวลาก่อฤกษ์พระเจดีย์นั้น มีพระมหาเถระและพุทธศาสนิกชนในนานาประเทศ แม้จน
ถึงชาวโยนกพากันมาประชุมชมบารมีเป็นอันมากดังนี้

มีพวกนานาประเทศพากันมานอบน้อมชมกันเป็นอันมากทราบเท่าทุกวันนี้ คงจะเป็นพระเจดีย์องค์แรกที่สร้างไว้ในประเทศนี้ที่สร้างมีข้างล้อมรอบ เมื่อเห็นเป็นมงคล จึงมีผู้เอาอย่างสร้างขึ้นที่เมืองสุโขทัยและเมืองกำแพงเพชร

ร. ๖ ว่า คงสร้างก่อนวัดข้างล้อมเมืองกำแพงเพชรและสุโขทัย แต่จะสร้างเมื่อใดใครเป็นผู้สร้างนั้น ไม่ทราบแน่

หนังสือสถาปัตยกรรมในประเทศไทยและเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า พระเจดีย์วัดข้างล้อมนี้ จะได้เป็นที่บรรจุพระอัฐิธาตุของพระร่วงอรุณราช ผู้มีช้างเผือกงาค้าต่อต้านอริราชศัตรูคือสสรภาพจากขอม เมื่อพระร่วงอรุณราชสวรรคตแล้ว พระเจ้าพสุจราชราชโอรสจึงได้สร้างพระเจดีย์บรรจุพระอัฐิ เติมพระเกียรติของพระร่วงไว้

หนังสือพงศาวดารชาติไทยของพระบริหารเทพธานีว่า พระยาพสุจราชระลึกถึงพระเดชพระคุณและบุญกนิหารในพระร่วงอรุณราชพระบรมชนกนาถ จึงโปรดฯ ให้สร้างวัดข้างล้อม ซึ่งเดิมจะมีชื่อว่าอะไรไม่ปรากฏ ขึ้นทางเหนือสุดภายในกำแพงเมืองศรีสัชนาลัย เป็นพระอนุสรณ์

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงและพงศาวดารเหนือว่า พระร่วงอรุณราชมีบุญกนิหารมาก เพราะทรงมีช้างเผือกงาค้าเป็นคู่พระบารมี คงได้ทรงทำสงครามยุทธหัตถีมาแล้วอย่างน้อยก็ครั้งหนึ่ง ฉะนั้นวัดข้างล้อมจึงไม่ใช่พ่อขุนรามคำแหงสร้างแน่

ศิลาจารึกว่า พ่อขุนรามคำแหง ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นขุนในเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย ราว ๑๒๐๘ ปีก่อน ให้ขุดเอาพระธาตุดอกให้คนทั้งหลายเห็น กระทำบูชาบำเรอแก่พระธาตุได้เกือบหกวัน จึงเอาสิ่งฝังไว้ในกลางเมืองศรีสัชนาลัย ก่อพระเจดีย์เหนือหูกเขาจึงแล้ว ตั้งเวียงศาล้อมพระมหาธาตุสามเข้าจึงแล้ว

ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ว่า พ่อขุนรามคำแหงพระมหาธาตุเมืองศรีสัชนาลัยนั้น เข้าใจว่าพระเจดีย์ที่เรียกกันว่า วัดข้างล้อม

อีกฐานุกรมคิดปากกรว่า พ่อขุนรามคำแหงสร้างพระเจดีย์วัดข้างล้อม

พ่อขุนรามคำแหงชนช้างชนะเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๑ ได้เสวยราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๐ ถ้าพระองค์ทรงสร้างวัดข้างล้อมจริง ก็น่าจะสร้างเสียแต่ พ.ศ. ๑๘๒๐-๑๘๒๑ แล้ว คงไม่ล่วงเลยมาจนถึง พ.ศ. ๑๘๒๘ ซึ่งเป็นปีที่ขุดได้พระบรมธาตุแล้วฝังก่อก่อพระเจดีย์ ๖ ปีเศษเป็นแน่

พ.ศ. ๒๔๘๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๙๔ ข้าพเจ้าได้จ้างคนถางป่าและตัดต้นไม้ พอเป็น
ทางคนเดินได้ไปชมโบราณสถานวัตถุที่วัดต่างๆ ในเมืองศรีสัชชนาลัย ต้นเงินปีละ ๘๐๐
บาท ถึง ๑,๕๐๐ บาท เพราะเป็นป่ารกมาก ต่อเมื่อมีคนทำไร่มาขึ้นช่วยถางป่าให้
เคียนจนโปร่งดังที่เห็นในบัดนี้ จึงได้ขังการจ้างถางป่า และข้าพเจ้าเคยเขียนประกาศขอ
บิณฑบาต เป็นข้อความขอเตือนไม่ให้ทำลายโบราณวัตถุปูชนียสถาน และข้อความชวน
ชมโบราณวัตถุไว้ในวัดเก่าเหล่านั้น

“เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ราชอาณาจักรไทยแต่โบราณกาล ได้ถูก
อริราชศัตรูเผาผลาญด้วยน้ำใจอำมหิตอย่างโจรป่าแล้ว ยังถูกพวกเราในรุ่นหลัง^{ขี้มด}เลือก
ของชนสักรูปนอยู่ทำการรื้อพังทำลายซ้ำเติมมาอีก โดยไม่มีใครสนใจ เอาแต่จะไถอย่าง
ไม่ละอายแก่ใจ ต่อไปไม่นานอนุชนคนรุ่นหลังก็จะไม่ได้เห็นซากปูชนียะ ไม่ควรเห็น
แก่เงินทองเพียงเล็กน้อย เพราะยอมทำลายสมบัติอันมีค่ามหาศาลของชาติและศาสนา
นำละอายแก่คนศาสนาอื่น เพราะกรรขอขมขื่นทำลายชายให้เขา ต่อไปไม่นานพวก
เราที่อยากดูของเก่าเมืองสวรรคโลกก็จะต้องไปขุดที่เมืองฝรั่ง และยังไถแซกลงในเทศน์
และสนทนาบ้าง ฐให้เห็นโทษการทำลายจนอาจถึงเป็นเสมือนทำอนันตริยกรรม และให้
เห็นคุณเอานิสงส์ในการช่วยกันรักษาซ่อมแซม อันเป็นคนกตัญญูทุกเวลาที่มิสวรรคเป็นทีไป
ในเบื้องหน้า”

๓. **วัดเจดีย์เจ็ดแถว** ตั้งอยู่กลางเมืองศรีสัชชนาลัย ที่กลางวัดมีพระเจดีย์ทรง
ไทย คือเจดีย์ยอดทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นพระมหาธาตุองค์หนึ่งมีระเบียงล้อมแล้วมีวิหาร
หลวงต่อมาทางคันธารวันออก ในสถานพระมหาธาตุและวิหารหลวงนั้น มีพระเจดีย์บริวาร
มีรูปและขนาดต่างๆ กัน ทั้งงามมาก สร้างเรียงรายไปอีกมาก รวมเป็นพระเจดีย์ ๓๐
องค์ จึงเป็นเหตุให้เรียกชื่อว่า วัดพระเจดีย์เจ็ดแถวต่อมา มีกำแพงแก้วล้อมรอบนอก
อีกชั้นหนึ่ง นอกกำแพงแก้วออกไปเป็นที่สร้างพระอุโบสถและกุฏิสงฆ์

สันนิษฐานกันว่า พระเจดีย์วัดนี้เป็นที่บรรจุพระอัฐิธาตุของราชวงศ์ที่สร้างเมือง
ศรีสัชชนาลัย พระมหาธาตุองค์กลางคงเป็นที่บรรจุพระอัฐิธาตุที่เป็นปฐมวงศ์หรือมีฉะนั้น
ก็คงบรรจุพระบรมธาตุไว้เป็นประธาน พระเจดีย์บริวารเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของเจ้านาย
เชื้อพระวงศ์ สร้างเพิ่มเติมขึ้นโดยลำดับมา จึงมีจำนวนมากด้วยกัน

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ มีผู้ขุดฐานพระเจดีย์องค์หนึ่งทีวัดนี้ ได้พบศพพระภิกษุใต้

วัดพระเจดีย์เจ็ดแถว พระราชธิดาของนารายณ์ทรงสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๕๕๕

ฐานพระเจดีย์นั้น ยังมีฉัตรร่มครองอยู่แต่เปื่อยผุพังถูกน้ำกัดยู่ พอได้เห็นเป็นกระดุกเป็นศพนั้นก็เกิดความกลัว จึงได้กลับคืนไว้ ข้าพเจ้าให้คนไปติดท่อขอโทษมาบอกที่ ก็ไม่ยอมมาเพราะกลัวภัย

หนังสือพงศาวดารชาติไทยของพระบริหารเทพธานีและประชุมศิลาจารึกว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๘ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ขุดเอาพระมหาธาตุออกให้มหาชนบูชาแล้วสร้างพระเจดีย์ถึง ๖ ชั้นนั้น สันนิษฐานว่ามาขุดเอาพระบรมธาตุที่ราชเจดีย์เก่าที่วัดถนนนั้นเอง แล้วสร้างพระเจดีย์ให้สูงขึ้นใหม่ในที่เดิม

ร. ๖ ว่า วัดเจดีย์เจ็ดแถวนี้มีกุและกำแพงศิลาแดงล้อมรอบ กำแพงเป็นสี่เหลี่ยมรี กว้าง ๒ เส้น ๗ วา ยาว ๓ เส้น ๘ วา ถัดเข้าไปยังมีกำแพงแก้วอีกชั้นหนึ่งก่อด้วยแดงล้อมลานสี่เหลี่ยม กว้าง ๒๙ วา ยาว ๒ เส้น ๔ วา พระมหาธาตุเจดีย์ฐาน ๖ วา สี่เหลี่ยมจตุรัสมีคกล้อมรอบ ทรวดทรงงาม มีเจดีย์บริวารอยู่เต็มลาน จึงเป็นเหตุให้ได้นามว่า วัดพระเจดีย์เจ็ดแถว คงจะสร้างไม่พร้อมกัน ใช้เป็นที่บรรจุอัฐิธาตุ สร้างด้วยศิลาแดงทั้งนั้น หน้าพระมหาธาตุมีวิหารใหญ่ มีมุขเชื่อมกับพระมหาธาตุ ย่อผนังมุขเป็น ๒ ชั้น วัดเก่าหน้าจนถึงหลังมุขได้ ๑๕ วา ๒ กอกกับ หลังคาทรงเชื่อมถึงพระเจดีย์ทั้ง

ที่เห็นรอยยกไก่อู่ที่ฐานบัวพระเจดีย์ คงจะยาวสักเส้นหนึ่ง ตอนกลางวิหารกว้าง ๑๓ วา
 เสาเป็นรูป ๘ เหลี่ยมหน้าละ ๑ กีบ ๖ นิ้ว ข้างวิหารมีกุฎเล็กอยู่ข้างละหลัง ริมกำแพงแก้ว
 มีเสาประทีปจนรอบ นอกกำแพงแก้วด้านตะวันตกมีพระอุโบสถ หลังพระเจดีย์ใหญ่
 เป็นฐานสี่เหลี่ยมเกลี้ยง ๆ บางที่จะเป็นที่ปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ก็เป็นได้ ฉะนั้นข้าพเจ้าจึง
 สันนิษฐานว่า พระเจดีย์ใหญ่ในวัดพระเจดีย์เจ็ดแถวนี้เอง คือพระเจดีย์ที่พระเจ้ารามคำแหง
 มาก่อขึ้นบรรจุพระมหาธาตุ ที่พระเจดีย์นี้ตั้งเป็นกลางเมืองศรีสัชชนาลัย ตรงตามข้อ
 ความในหลักศิลา คู่วังที่แยกกายกว่าวัดอื่น

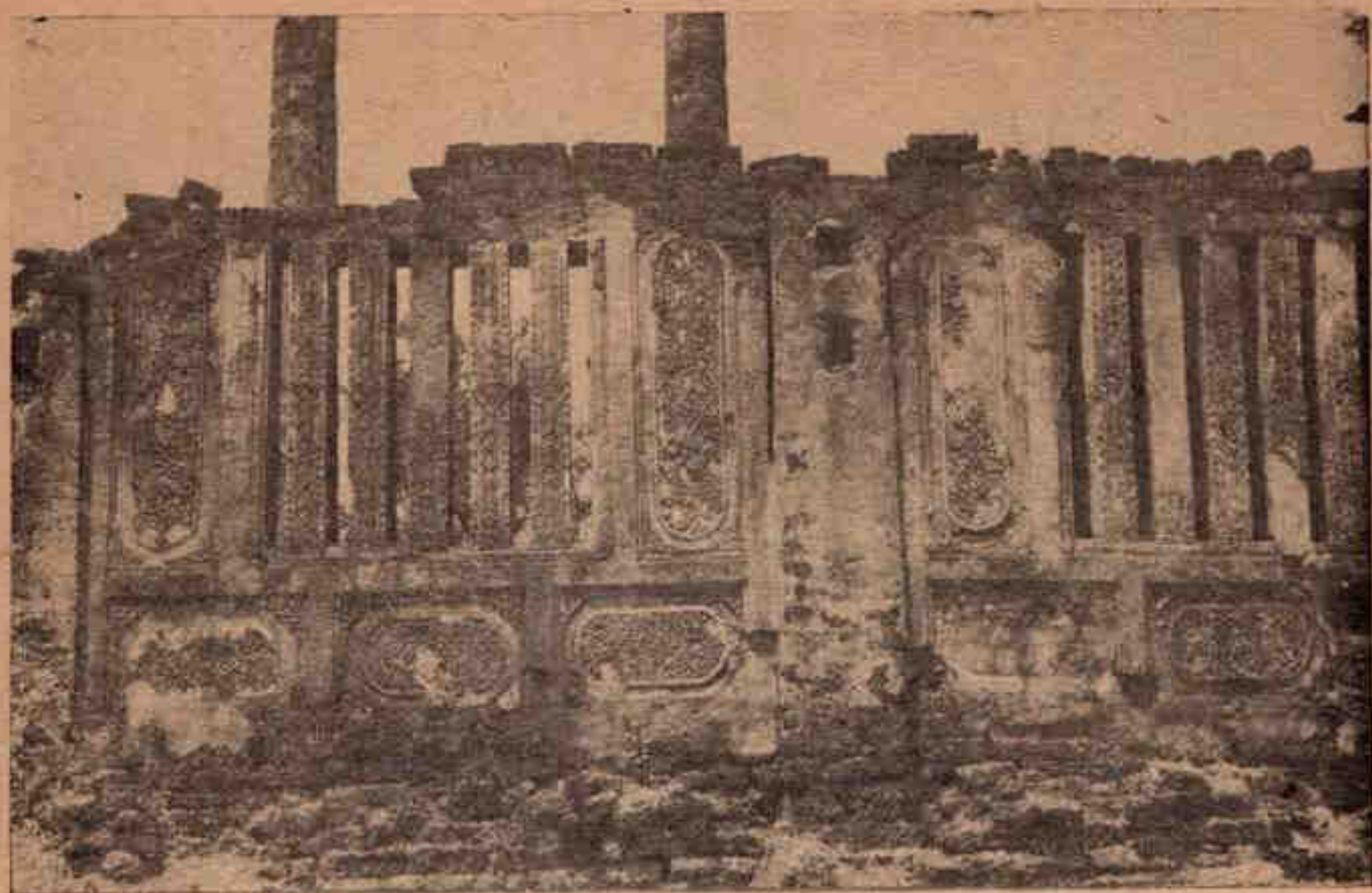
กรมพระยาคำรงทรงอธิบายไว้ว่า วัดข้างล่อมนี้ คือวัดที่พระเจ้ารามคำแหง
 ทรงสร้าง ส่วนวัดเจดีย์เจ็ดแถวนี้เป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิธาตุพระราชวงศ์สุโขทัย

พงศาวดารชาติไทยว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงบูรณะพระเจดีย์วัดเก่า คือ
 วัดกัลยาณวนาวาสที่นายเทียนทูลว่า วัดกัลยานิมิตร กลางเมืองศรีสัชชนาลัย ซึ่งเป็นวัด
 ที่พระราชบิดาของบาธรรมราช (พระยาธรรมราช) ได้ทรงสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๕๙๘ คือ
 ก่อน พ.ศ. ๑๘๒๘ ถึง ๒๓๐ ปีแล้ว แต่เดิมคงมีชื่อว่า วัดโลกสิงคาราม อย่างพงศาวดาร
 เหนือเรียกตาม เพราะเมื่อพ่อขุนรามคำแหงทรงบูรณะ ต้องสร้างเวียงศาล้อม ครั้นเมื่อ
 ได้บรรจุพระบรมธาตุในพระเจดีย์แล้ว จึงได้เรียกชื่อใหม่ว่า วัดมหาธาตุ เรียกมาตั้งแต่
 รัชกาลพระร่วงอรุณราชนั้นแล้ว ต่อมาภายหลังจึงเรียกว่า วัดกัลยาณวนาวาส ซึ่งเป็น
 ที่สถิตย์อยู่ของพระสังฆราชา ประมุขสงฆ์คณะคามวาสีฝ่ายขวา รัชกาลพระยาไสลือไทย
 กับพระมารดาได้เสด็จไปประชุมสังฆปริณายกที่เมืองศรีสัชชนาลัย นามว่า มงคลวิลาส-
 มหาเถร ไว้ในวัดกัลยาณวนาวาส คือวัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นวัดสำคัญอยู่ในสมัยนั้น

เมืองศรีสัชชนาลัยได้เป็นเมืองร้างเป็นป่ารกมานาน หมตกคนที่รู้จักชื่อเดิมของวัด
 จึงเรียกตามสิ่งที่ปรากฏว่า วัดพระเจดีย์เจ็ดแถว เพราะมีพระเจดีย์มากนั่นเอง

พ.ศ. ๑๕๙๔ พระร่วงอรุณราชได้ส่งข้าหลวงออกไปบูชาพระมาลีเจดีย์ (พระมุกดา)
 ที่เมืองหงษาวดีของมอญ เพื่อคุแบบอย่างมาสร้างพระเจดีย์ในวัดกัลยาณวนาวาส (วัด
 เจดีย์เจ็ดแถว) ซึ่งกำลังสร้างอยู่ในเวลานั้น

๔. จากวัดพระเจดีย์เจ็ดแถวก่อนจะถึง วัดนางพระยา นั้นเป็น วัดอุทธานใหญ่
 ในพงศาวดารเหนือว่าเป็นที่อยู่ของพระครูยาโชก (ญาณโชติ) คณะวัดมหาธาตุฝ่ายขวา
 ซึ่งบ่อน้ำไม่มีสิ่งที่น่าจะอะไรมาก มีแต่ซากพระเจดีย์และวิหารเท่านั้นสร้างด้วยศิลาแลง

วัดนางพระยา ลวดลายปูนปั้นที่สวยงามน่าดูมาก มีมือช่างไทยสมัยพระเลียง
ราว พ.ศ. ๑๔๐๐ - ๑๕๐๐ (พระอัครมเหสีพระร่วงสร้าง)

๕. วัดนางพระยา เคยจะมีชื่อจริงว่าอย่างไรไม่มีใครทราบ แต่นายเทียนไ้ทุล
รัชกาลที่ ๖ ว่า วัดนางพระยา เพราะพระนางพสุจราชเทวี ธิดาพระยากรุงจีนที่ไ้ต่อมา
เป็นพระอัครมเหสีของพระยาร่วงอรุณราชเป็นผู้สร้าง วัดนี้อยู่ริมกำแพงเมืองกำแพง
ออกเฉียงใต้ใกล้ประตูรามณรงค์ (ประตูสะพานจันทร์) มีกำแพงแลงล้อมรอบวัด มีพระ
เจดีย์องค์หนึ่งมีวิหารอยู่กำแพงออกเฉียงใต้ของพระเจดีย์นั้น วิหารนั้นตั้งบนฐานสูง
พื้นดินราว ๓ ศอก ที่ลูกกรงมีลายปูนปั้นเป็นลายรักร้อยแข่งสิงห์ ประจำยามเป็น
คอกจันทร์ ที่ผนังที่ประหว่างช่องลูกกรงเป็นลายรักร้อย ประจำยามเป็นเทพนม ลายปูน
ปั้นนี้ไ้กระเทาะออกเสียมากแล้ว แต่ก็ยังมีเหลือไว้ให้ไ้ชมอยู่บ้าง เป็นลวดลายที่สวยงาม
งามน่าดูมาก

หนังสือสถาปัตยกรรมว่า ลวดลายปูนปั้นที่สวยงามน่าดูในเวลานี้ มีอยู่ที่วัดนาง-
พระยา เมืองศรีสัชนาลัย และวัดกะพังทองกลางและวัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย ครั้งที่ ๒

ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร เมืองชะเลียง (สวรรคโลก) เป็นถิ่น สันนิษฐาน
ว่า เป็นลวดลายฝีมือช่างไทยสมัยชะเลียง ราวพ.ศ. ๑๕๐๐ - ๑๕๐๐*

๖. พระราชวัง อยู่ใกล้ลำน้ำยมทางมุมเมืองทิศตะวันออกเฉียงใต้ ยังปรากฏแต่
แนวกำแพงวังกับสระและสวนข้างในวัง เพราะพระราชมณเฑียรและคาน้ำรักษาใช้ทำ
ค้ำยเครื่องไม้ตามความนิยมแต่โบราณว่า อยู่เรือนไม้สบายดีกว่าอยู่เรือนตึก และเพื่อไม่
ให้เท่าเทียมกับวัด จึงสร้างเป็นตึกแต่โบสถ์และวิหาร ถึงในกรุงศรีอยุธยา ตัวพระราช-
มณเฑียรที่ประทับแต่เดิมก็ทำค้ำยไม้ทั้งนั้น มาทำเป็นตึกเห็นจะไม่ก่อนแต่แผ่นดินพระเจ้า
ปราสาททองนานนัก

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า วังนี้แบ่งเป็น ๒ แปลง แปลงตะวันออกเฉียง
กำแพงและคูรอบ กว้าง ๓ เส้น ๑๕ วา ยาว ๔ เส้น ๕ วา ที่เป็นคลองและคูภายใน
เข้าใจว่าคงเป็นสวน ไม้ดอก ไม้ผลมีแสงทองอยู่คงจะเป็นที่ตั้งพระราชมณเฑียร คงมีน้ำไหล
เข้าออกได้สะดวก ด้านตะวันออกเฉียงเหนือของวังมีถนนหินกว้างประมาณ ๕ วา ออก
จากในวังไปทางแม่น้ำ มีกำแพงล้อมวังทั้ง ๔ ด้าน คูอยู่นอกกำแพง ๓ ด้าน แต่คูด้าน
ตะวันตกเฉียงใต้อยู่ในกำแพง คูด้านนี้กว้าง ๖ วาเศษ ลึก ๕ ศอกเศษ ที่กำแพงมีช่อง
ประตู ๒ แห่ง ตรงช่องประตูมีเขื่อนแสง เข้าใจว่าคงมีสะพานทอดออกไป

แปลงตะวันตก มีกำแพงและคูรอบเหมือนกัน ด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ๒ เส้น
๑๕ วา ๒ ศอก ด้านตะวันออกเฉียงใต้ ๑ เส้น ๑๘ วา ๒ ศอก ด้านตะวันตกเฉียงใต้
ตั้งแต่มุมใต้ไปถึงที่กำแพงย่อเข้ามาทางเหนือ ๒ เส้น ๔ วา ๒ ศอก มุมที่ย่อเข้ามานั้น
ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ๑๔ วา ๑ ศอก ด้านตะวันตกเฉียงใต้ ๑๕ วา กำแพงด้าน
ตะวันตกเฉียงเหนือค่อจากที่ย่อเข้าไปจนถึงมุมเหนือ ๑ เส้น ๔ วา ๑ ศอก ทางริมกำแพง
ที่กันเขตติดต่อกับแปลงตะวันออกเฉียงเหนือ มีฐานก่อค้ำยแสงอันหนึ่ง เข้าใจว่าจะเป็นที่ปราสาท
ที่ใกล้ ๆ ฐานนี้มีบ่อน้ำกรค้ำยแสง ๒ บ่อ สันนิษฐานว่า แปลงตะวันออกเฉียงเหนือเป็นตอน
ข้างในเพราะมีเรือกสวนน้ำสบายดีอยู่ แปลงตะวันตกเป็นข้างหน้า ฐานแปลงนี้เป็นปราสาท
ที่อยู่ใต้ค้ำยและเป็นที่ว่าราชการใต้ค้ำย

นอกกำแพงวังออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีวัดอยู่วัดหนึ่งซึ่งชาวเมืองเรียก
ว่า วัดสวนแก้ว (นายเทียนทูลว่า วัดอุทยานน้อย) กรมพระยากำรว่า เห็นจะตรงกับ
วัดแก้วราชประดิษฐาน ตามพงศาวดารเหนือ มีพระเจดีย์องค์หนึ่งทรวดทรงเหมือนองค์

มีแต่ร่างกายเดียว เมื่อผูกพัทธสีมาคงใช้ใบเสมาแผ่นเดียวเหมือนกันทุกวัด ครั้นมาถึงสมัย
เมื่อไทยลงมาตั้งอยู่ที่เมืองขะเจียงประจวบกับสมัยพระสงฆ์ไทยและมอญไปศึกษาพระธรรม
วินัยในลังกาทวีป แล้วบวชแปลงถือวัตรตามอย่างพระสงฆ์ลังกา กลับมาตั้งคณะสงฆ์
ลังกาวงศ์ขึ้นในประเทศของตน ๆ (ศิลาจารึกกัลยาณี) พระเจ้าแผ่นดินทรงเลื่อมใสยกย่อง
จึงเกิดเป็น ๒ นิกายขึ้น เรียกนิกายลังกาวงศ์ว่า คณะใต้ เพราะมาแต่ทางใต้ เรียกพระสงฆ์
นิกายเดิมว่า คณะเหนือ เป็นต้นเก่ามาตราบเท่าทุกวันนี้ พระสงฆ์ ๒ คณะนั้น ถือว่า
ต่างนิกายกัน ไม่ทำสังฆกรรมร่วมกัน เมื่อพระสงฆ์ลังกาวงศ์มีจำนวนน้อย ก็มักสร้างวัด
อยู่เป็นอรัญญิกาวาส คืออยู่ตามชายป่าชายเขาพอไปบิณฑบาตได้สะดวก ครั้นมีผู้บวช
เรียนมากขึ้น ก็คงมีผู้สัทธิอาอุปการะหาความสะดวก พระเจ้าแผ่นดินจึงโปรดให้พระสงฆ์
ลังกาวงศ์ผูกพัทธสีมาข้างล่างในวัดเก่า เพิ่มเสมาเป็นนิมิตชั้นชั้นหนึ่ง จึงเกิดเป็นเสมา ๒
ใบซ้อนขึ้นด้วยประการฉะนี้ พระสงฆ์ทำสังฆกรรมได้ทั้ง ๒ คณะ เกิดสัทธิอันนิยมกันมาก
ขึ้น วัดหลวงจึงมีใบเสมา ๒ ชั้น วัดราษฎร์มีใบเสมาชั้นเดียว ถือเป็นแบบอย่างสืบต่อ ๆ
กันมา

ส่วนวัดเขารังแร้งที่มีใบเสมาถึง ๓ ชั้นนั้น คงจะมีพระสงฆ์องค์ใดหรือนิกายใด
เข้ามาอีกซึ่งนับถือว่าทรงคุณธรรมสูงกว่า ๒ นิกายนั้น จึงอาราธนาให้ผูกพัทธสีมาข้าง
อีก เพิ่มเติมใบสีมาชั้นอีก ๑ ใบ หมายความว่าได้ผูกพัทธสีมา ๓ ทนด้วยกัน ในศิลา
จารึกว่า เมื่อพ.ศ. ๑๙๐๔ พระมหาธรรมราชาลิไทยให้ไปนิมนต์พระเถรลังกามาทรงตั้ง
สมณศักดิ์ให้เป็น พระสังฆราชมหาสวามีแล้วออกทรงผนวช น่าจะเป็นพระสังฆราชองค์นี้
ที่ผูกพัทธสีมาวัดเขารังแร้งเป็นครั้งที่ ๓ และบางที่อาจจะผูกที่วัดป่ามะม่วงเมืองสุโขทัยอีก
วัดหนึ่ง วัดที่มีใบเสมา ๓ ชั้นไม่มีปรากฏในที่อื่น และวัดร้างในเมืองสวรรคโลกก็หา
มีลูกนิมิตไม่ คงจะใช้ใบเสมานั้นเองเป็นนิมิต

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า เดินไปตามถนนชั้นไหล่เขาพระศรี แล้วเลี้ยว
แยกออกจากถนนเข้าไปในป่าแดงจนถึงเขารังแร้งมีถนนปูด้วยแสง จากเชิงเขาขึ้นไปจน
ถึงลานวัดบนยอดเขา ถนนนี้กว้าง ๓ ศอกคืบ ยาว ๗ เส้น ๕ วา บนยอดเขามีลานมี
กำแพงแก้ว กว้าง (เหนือขกใต้) ๒๐ วา ๓ ศอก ยาว (ตะวันออกจกด้านตะวันตก) ๒๒ วา
อุโบสถตั้งอยู่บนฐานยาว ๘ วา ๓ ศอก กว้าง ๖ วา ๓ ศอก ทั่วอุโบสถยาว ๕ วา ๓ ศอก
กว้าง ๔ วา ๑ ศอก มีเสาแดง ๘ เสาเหลี่ยม ๆ ละ ๗ นิ้วกึ่งมีระเบียงรอบ มุงด้วยกระเบื้อง

เคลื่อนขี้ขาวฝีมือเกาทำเรียงทำ ปราสาทก็เป็นคันทนเผาเคลื่อนขี้ขาว วิหารอยู่ใต้อุโบสถยาว ๔ วา กว้าง ๔ วา มีฐานพระประธานเชิง ๆ อยู่ในนั้น ระหว่างอุโบสถกับวิหารมีกุฏิเล็กก่อด้วยแฉ่งกว้าง ๒ วา ๒ คอก กว้าง ๗ นิ้ว ยาว ๕ วา ภายในกำแพงแก้วมีพระเจดีย์หลายองค์ นอกกำแพงแก้วออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของอุโบสถ มีสระ ๑ สระ กว้าง ๕ วา ๒ คอก กว้าง ๓ วา ๒ คอก นายเทียนทูลว่า เป็นบ่อที่พระมหาธรรมราชาขอพระบรมธาตุไปฝังไว้ที่วัดมหาธาตุ

พงศาวดารเหนือว่า พระร่วงได้สร้างวัดชนบทนครอนเป็นทรางอาศัยอยู่ เป็นที่ฝังพระบรมธาตุอยู่แต่เดิม และเป็นที่อยู่ของพระพุทธรูปไสยาจารย์ พระสังฆราชา ฝ่ายที่ไปห้ามทัพของพระเจ้าทรงหมกับพระเจ้าพสุธราช วัดนี้เมื่อวิบุรณเศกจะคุมงานนำอยู่สบายดี

๑๐. **วัดเขาใหญ่** ตั้งอยู่บนเนิน มีมณฑปก่อด้วยอิฐฐานพระปฏิมากรใหญ่ มณฑปจัตุรมุขมีย่อเป็นไม้สิบสอง มีฐาน ๓ ชั้น ฐานชั้นล่าง ๕ วา ๔ เหลี่ยม มีวิหารอยู่หน้ามณฑป กว้าง ๖ วา ๑ คอก ยาว ๖ วา ๓ คอก สร้างด้วยแฉ่งถือปูน ทำทางเป็นวัดใหญ่แต่จะงามดี ชาวบ้านเรียกว่า วัดเก้ายอก

กรมพระยาคำรงทรงอธิบายว่า ที่เขาใหญ่นี้มีพระสถูปเจดีย์ขนาดเชิง ๆ ทำฝีมือดีหลายองค์ เป็นแบบทรงลังกาแท้ เห็นจะเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุท่านพวกรมหาเถรที่มาจากลังกา

๑๑. **เตาทุเรียง** ที่ทำด้วยขี้โคลนตั้งกะโลก อยู่เหนือเมืองศรีสัชชนาลัยไปทางเหนือประมาณ ๕ ก.ม. อยู่ริมแม่น้ำยมฝั่งตะวันตก อีกเตาหนึ่งห่างเมืองราว ๑ ก.ม. ก็ชื่อเรียกกันว่า เตาป่ายาง เพราะอยู่ในตำบลหมู่บ้านป่ายาง แต่ไม่เท่าเตาทุเรียงเกาะน้อย ซึ่งมีเตานับด้วยร้อย เพราะเตาน้อยอม ๆ เอาอิฐก่อเป็นประทุน ยาวประมาณ ๘ เมตร กว้าง ๓ เมตร ปลายประทุนข้างหนึ่งทำเป็นปล่องไฟ อีกข้างหนึ่งทำเป็นที่ใส่พื้นให้เปลวไฟผ่านเตา เผาหม้อไหด้วยขี้โคลนที่ทิ้งเรียงไว้ข้างในจนสุกตามความประสงค์ คนทำคงจะตั้งบ้านเรือนอยู่ในตำบลเดียวกันและคงจะเป็นจีนเป็นส่วนมาก

ในจดหมายเหตุจีนว่า เมื่อพ.ศ. ๑๘๒๕ พระเจ้ากรุงจีนราชวงศ์หงวน ส่งราชทูตมาเจริญสัมพันธไมตรีกับพระเจ้ารามคำแหงเมืองสุโขทัย ไทยกับจีนก็คงไปมาค้าขายถึงกัน และเมื่อพ.ศ. ๑๘๓๗ และพ.ศ. ๑๘๔๓ พระเจ้ารามคำแหงได้เสด็จไปตั้งเมืองจีน

พวกจีนก็คงจะได้เข้ามาในสมัยนั้นแล้วคงจะไปประกอบอาชีพตามที่ตนถนัด เพราะหินพื้น
มาสำหรับทำถ้วยชามที่เมืองสวรรคโลกเนื้อดีกว่าที่เมืองอื่น เช่นเศษชิ้นที่เหลืออยู่ในเตา
สุโขทัยมีเนื้อหยาบ ที่เตาเมืองสวรรคโลกเนื้อละเอียดดี เครื่องสังกะโลกสมัยนั้นคงจะ
จำหน่ายได้แพร่หลายจนถึงต่างประเทศใกล้เคียง เครื่องสังกะโลกคงทำได้หลายอย่าง มีสี
และลวดลายและขนาดต่าง ๆ มีเนื้อร้าวรานแต่ไม่ใช่แตก คงจะเลิกทำกันเมื่อราว พ.ศ.
๑๕๕๕ คราวสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทำสงครามกับพระเจ้าติโลกราชเมืองเชียงใหม่
เพราะหัวเมืองเหล่านี้เป็นยุทธภูมิแย่งกันอยู่หลายปี หรือไม่ก็คงเลิกทำเมื่อพ.ศ. ๒๒๑๗
คราวสมเด็จพระนเรศวรทำสงครามกับพระเจ้าหงสาวดี ครั้งนั้นได้กวาดต้อนเอาคน
หัวเมืองเหนือลงไปไว้ในกรุงศรีอยุธยาถึง ๘ ปี

ชื่อที่เรียกว่า "เครื่องสังกะโลก" นั้น เรียกตามนามเมืองสวรรคโลก แต่เรียก
เพี้ยนและย่อไปตามความนิยม แม้ในปัจจุบันนี้ก็นิยมว่า "ไปสวรรค" ก็คือ ไปสวรรคโลก
นั่นเอง

คำว่า "ทุเรียง" นั้น จะเป็นภาษาใครแปลว่าอะไรนั้นไม่ทราบ บางท่าน
สันนิษฐานว่า เพี้ยนมาจากคำว่า ทูลเรียน คือเอาทูลถวายเจ้านาย แต่ข้าพเจ้าเห็นว่า
เพี้ยนมาจากเมืองสวรรคโลกทั้งกล่าวแล้ว เป็นชื่อของตำบลบ้านที่ตั้งเตาทำอยู่ในสมัยนั้น
อย่างทุกวันนี้เราก็เรียกว่า เตาเกาะน้อย เพราะอยู่ที่หมู่บ้านเกาะน้อยในปัจจุบันนี้ เตาบ้าน
ยาง เพราะอยู่ในหมู่บ้านป่ายางปัจจุบันนี้ เตาเวียงกาหลง เพราะอยู่ที่เวียงกาหลง ชื่อก็
อาจเปลี่ยนไปตามกาลสมัย อย่างเดียวกับ อีรูบางบัวทอง หม้อบางตะนาวศรี ไหม
โคราชเป็นต้น ฉะนั้นคำว่า "ทุเรียง" "สังกะโลก" ก็เป็นชื่อของสถานที่ จะนำไปใช้
เรียกชื่อเตาที่อื่นหากควรไม่

คำว่า "ทุเรียง" อาจเพี้ยนมาจากคำว่า "ทองเรียง" ก็ได้ แต่พวกจีนออกสำเนียง
ทองเรียงไม่ชัด ว่าเป็นสำเนียงจีนว่า ทงเวียง หรือ ทุงเวียง แล้วกลายมาเป็น ทุเรียง
จึงแปลกันไม่ออก คำว่าทองเรียงนั้น อาจเป็นชื่อคนก่อนแล้วกลายมาเป็นชื่อของบ้าน
ก็ได้ เมื่อพวกจีนเข้าไปตั้งเตาทำถ้วยชามอยู่ที่นั่นมากกว่าพวกคนไทย ตำบลนั้นก็กลาย
เป็นบ้านเมืองจีน อย่างท้องสำเพ็งหรือเขาวราชก็ได้ สมัยนั้นก็ยังไม่นิยมเขียนป้ายชื่อบ้าน
หรือถ้าเขียนก็คงเป็นพวกจีนเขียน เป็นภาษาจีนก็ต้องว่า ทงเวียง แล้วต่อมาก็คือ ทุเรียง
ตามสำเนียงพูด มีคนจีนคนหนึ่งให้ความคิดเห็นว่า อาจเป็นชื่อคน คือจีนผู้เป็นหัวหน้า

ที่ไปตั้งเตาถ้ำได้ เพราะคำว่า เรียง คงเพี้ยนมาจากคำว่า เลียง หรือ เลียง (ก) ที่เป็น คำจีน “เฒ่าแก่เลียง” “เฒ่าเลียง” แล้วกลายมาเป็น ทุเรียง ก็ได้ หนังสือชาติไทยของ พระบริหารเทพธานีว่า คำว่า เตาทุเรียง นั้นเพี้ยนมาจากคำว่า เตาชะเขียง นั่นเอง ๕

กรมพระยาคำรงทรงอธิบายไว้ว่า มีเตาทำด้วยขามโบราณอยู่ ๓ แห่ง คือที่เมือง สวรรคโลกเมืองสุโขทัยและเมืองพิษณุโลก แต่ของที่ ๓ แห่งนั้นผิดกัน ที่เมืองพิษณุโลก ทำที่บ้านเก่าทวาย (บ้านปะขาวทวาย) คือบ้านเตาไหแก่โบราณ สิ่งของที่ทำแห่งนี้เป็นเนื้อ ดินรมผิวให้ทำไม่เคลือบ เตาที่เมืองสุโขทัย เนื้อหยาบเคลือบก็หยาบ ที่เมืองสวรรคโลก นั้น มีเตาทั้งทำ ๒ ตำบล คือเตาทุเรียง (บ้านเกาะน้อย) และเตาบ้ายาง (บ้านบ้ายาง) เนื้อหินพื้นผิวและหน้ายาเคลือบดีกว่าแห่งอื่น ๆ ทั้งหมด และทรงสันนิษฐานว่า คำว่า “สัง” นั้นมาจากคำว่า “ซ้อง” ภาษาจีนเป็นนามราชวงศ์ซ้อง ญี่ปุ่นเรียกว่า “ซ้องโกลก” คำว่าโกลกหรือกะโลก เป็นคำเดียวกัน ชื่อเมืองสวรรคโลกน่าจะมาจากคำว่า สังกะโลก นี้เอง ส่วนเรื่องตำนานว่า เมื่อราวพ.ศ. ๑๗๒๐ พวกจีนต้องพ่ายแพ้แก่พวกมองโกล บางพวกหนีมาทางเมืองเขมร พวกที่เป็นช่างก็มาตั้งเตาทำด้วยขามที่เมืองเขมร พวกที่หนี มาทางเมืองไทยมาอยู่ที่เมืองสวรรคโลกสุโขทัยและพิษณุโลก ก็มาทำเตาขึ้นด้วยขามตาม ที่ตนอยู่ แต่เนื้อดินที่ทำในเมืองสวรรคโลกดีกว่าแห่งอื่นหมด หรือบางทีจะเป็นเพราะ พระเจ้ารามคำแหงเสด็จไปเมืองจีน ได้ช่างฝีมือดีมาด้วยก็เป็นได้ อายุของการทำเครื่อง สังกะโลกเห็นจะไม่เกิน ๑๐๐ ปี ต้องเลิก เพราะคราวสงครามกรุงศรีอยุธยากับเชียงใหม่ หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า ที่เป็นสังกะโลก คือพื้นขามมีรอยแตกร้าวเนิ่น มาก แต่ที่เป็นอย่างอื่น ๆ ก็มี คือเขี้ยวไข่กาทั้งเกลี้ยงทั้งมีลายไปนพื้นขาลายดำ เป็น คอกไม้หรือนกปลาก็มี เป็นรูปตุ๊กตารูปสัตว์ก็มี นอกจากขามจวนและภาชนะใช้ในบ้าน มีกระเบื้องเคลือบ ปราด์และศิระมะฆักร ช่อฟ้า ยักษ์ หัวนาคและเสาทรงมัน เคลือบ ขาวเป็นพื้น

หนังสือถ้วยไทยของพระยานครพระรามและวิทยากรยว่า ถ้วยขามทำในแหลมทอง แคนไทย ๔ แห่ง คือ ๑. ที่ต้นแม่น้ำลาว ตำบลหัวฝาย อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย (เวียงกาหลง) ๒. ที่เมืองสุโขทัย ซึ่งขุดเนินดินเข้าไปก่อเตาด้วยอิฐเป็นเตาเดี่ยวอยู่หลังวัด พระพายหลวง ๓. ที่เมืองศรีสัชนาลัย มี ๒ เตา เหนือเมืองห่างประมาณ ๑ ก.ม. หนึ่งเตา ห่างเมืองประมาณ ๕ ก.ม. หนึ่งเตา ๔. ที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง บริเวณเมืองนครพนม

หนังสือพงศาวดารชาติไทยว่า ฤๅมบีศร์ มีแต่สมัยชะเลียง น่าจะเริ่มมีแต่ในรัชกาล
พระร่วงอรุณราช พุทธศตวรรษที่ ๑๕

เครื่องสังกะโลกเป็นที่นิยมมาแต่โบราณจนบัดนี้ ที่มีเลข ๑ ที่กันและที่มีรูปปลา
ที่เคลือบหนาน้ำยาใสนับว่าเป็นชั้นดี นัยว่าได้ข่าวไม่บุคและเป็นยาแก้โรคบางอย่าง ได้ด้วย
เครื่องสังกะโลกเวลานี้ จะหาที่คังามบริสุทธ์ในเมืองสวรรคโลกได้ยากมากแล้ว
เพราะมีผู้ชอบชุกกัน ได้แล้วขายหมด แม้แต่เศษชิ้นที่แตกหักครึ่งหักกลางก็หาได้ยาก
อีกไม่กบี่ชาวสวรรคโลกศรีสัชชาลัยก็จะไม่ต่างอะไรกับปูโสมเผ่าทรัพย์ ถ้าอยากจะเห็น
ก็จะต้องไปขอเขาๆในต่างจังหวัดหรือในต่างประเทศ ลูกหลานแกงจะพากันเสียใจไปตาม ๆ
กันอย่างมากมาย

หนังสือเครื่องถ้วยไทยโดยพระยานครพระรามว่า ลวดลายเตาสุโขทัยเขียนถ้วย
น้ำยา เตาชะเลียงท้องชุกหรือเกาะหรือปั้นแปะให้เป็นลวดลาย ถ้าจะทำให้เป็นหลายสีก็ต้อง
ใช้น้ำยาแต้มเป็นชนิด ๆ ลงไปกับพื้นอย่างเขียนรูปถ้วยสีน้ำมัน ใช้เผาแก่ไฟ อยุ่เครื่อง
ถ้วยเตาชะเลียง ถ้านับเวลาทำแต่เมื่อสร้างเมืองราว พ.ศ. ๑๐๔๓ จนถึงเลิกราว พ.ศ.
๑๕๑๕ เป็นเวลาทำอยู่ ๔๗๔ ปี ถึงบัดนี้ (พ.ศ. ๒๔๗๗) มีอายุแต่ ๕๖๐ ปี ขึ้น
ไปถึง ๑๔๓๔ เตาสุโขทัยนับแต่พระธรรมราชาที่ ๒ (ลิไท) กวากก่อนช่างจากเตา
เวียงกาหลงลงมาเมื่อ พ.ศ. ๑๕๐๒ ทำอยู่ ๑๕ ปี ถึงบัดนี้มีอายุ ๕๖๐ ปีถึง ๕๗๕ ปี
เตาศรีสัชชาลัย ทำแต่ราว พ.ศ. ๑๕๑๗ ถึง พ.ศ. ๑๕๘๕ พระยาชะเลียงช้อยทิศเจียง
กวากก่อนครอบครัวชาวเมืองชะเลียงไปขึ้นถ้วยพระยาพิไลยราชเมืองเชียงใหม่ (พงศาว-
ดารฉบับพระราชหัตถ์เลขา หน้า ๑๒๔) ได้ทำอยู่ ๗๒ ปี มีอายุแต่ ๔๘๘ ถึง ๕๖๐ ปี
เตาเวียงกาหลงประมาณว่าทำมาแต่ครั้งสร้างเมืองเชียงแสน พ.ศ. ๑๑๑๑ ถึง ๑๒๕๕
ทำกันอยู่ถึง พ.ศ. ๑๕๐๒ นับอายุจนถึงบัดนี้ (๒๔๗๗) จะเป็นเวลาดังแต่ ๕๗๕ ถึง
๑๓๖๖ หรือ ๑๑๗๗ ปี

เครื่องถ้วยที่ทำมีสารพัดทุกอย่าง นับแต่เครื่องใช้ ถ้วย ชาม โอ่ง หม้อน้ำ
ตะเกียง ขวด ผอบ ถลัน ฯลฯ เครื่องเล่น ตุ๊กตา รูปสัตว์ เครื่องประดับ ห้วนาค
ลูกกรง ฉัตร ช้าง ราชสีห์ ยักษ์ กระเบื้องมุงหลังคา กระเบื้องปูพื้น มีขนาดเล็ก
เท่านิ้วมือจนโตกว่า ๒ อ้อม พระพุทธรูปทำด้วยเครื่องถ้วยก็มี

ลักษณะเครื่องถ้วยถ้าจะกล่าวอย่างหยาบ ๆ เพียงแค่ว่าเข้าใจก็คือ

เตาชะเลียงเผาแก่ไฟ ใช้น้ำยาขุ่นกันทุกอย่างทุกสี ไม่มีน้ำยาผิวใส (เกลซ) และน้ำยาทาพื้น (สลิป) จะมีผิวหนึ่งเป็นมันใส เช่นศิลากอนหรือเล่งจิวก็เป็นมันใส ด้วยความเย็นจากการแก่ไฟ หรือจะทำเป็นหลายสี ก็ต้องทำสีต่างแต่มีลง ไม่เช่นนั้น ก็เขียนลงกับตัวหุ่น คือพื้นดินปั้น ภาชนะเตาชะเลียงจึงมีแต่ ๑. เคลือบเกลี้ยง ๆ ๒. มีลายซุกแกะในแก้ว ๓. เขียนลายลงกับพื้น ๔. เป็นลวดลายด้วยต่างสีต่างเขียน ๕. แกะซุกหรือปั้นแปะให้เป็นลวดลายแล้วป้ายน้ำยาต่างสีหรือเคลือบสีเดียว

เตาเวียงกาหลง เผาเครื่องไฟแก่กับอ่อนไฟ มีน้ำยาทาพื้น (สลิป) น้ำยาผิวใส (เกลซ) น้ำยาขุ่นกัน น้ำยาเขียนและมีลายซุกซกเส้นลงกับพื้น แต่ไม่มีการปั้นแปะหรือแกะนูนอย่างเตาชะเลียง ภาชนะที่ปรากฏอยู่จึงมี ๑. เคลือบเกลี้ยงลงกับพื้น ๒. เคลือบเกลี้ยงมีน้ำยาพื้น ๓. ซุกลายลงในพื้นแล้วเคลือบ ๔. ทาพื้นกับหุ่นแล้วเขียนลายและเคลือบผิวทับอีกชั้นหนึ่ง ๕. เคลือบน้ำยากันต่างสีต่างป้ายลงไป

เตาสุโขทัย เผาอย่างเครื่องไฟแก่ชนิดเตาเวียงกาหลง แต่เพราะปั้นด้วยดินไม่ดี ต้องใช้ทาสีพื้น (สลิป) เคลือบ คือ ๑. เคลือบผิวทับน้ำยาพื้น ๒. เขียนหรือแกะเป็นคอกแต้มลายลงในพื้นสีแล้วเคลือบผิวทับ ๓. แต้มลายลงกับหุ่นก่อนที่จะเคลือบ

เตาศรีสุพรรณาลัย เผาด้วยเตาแก่ไฟอย่างชะเลียง แต่เข้าใจว่า จะใส่ไฟน้อยหรือเวลาเผาน้อยชั่วโมงกว่าเพื่อให้พอสมควรแก่น้ำยา จึงได้เห็นชนิดที่แรงไฟจนน้ำยาสีดำเลือนเป็นแฉง หรือชนิดอ่อนไฟจนเนื้อดินไม่แกร่งและน้ำเคลือบจับแน่นไม่พอ ทั้งตัวอย่างที่มีปรากฏอยู่แล้ว วิธีเคลือบคือ ๑. ทาน้ำยาพื้นแล้ว เขียนและเคลือบน้ำยาสีทับ ๒. ทาน้ำยาพื้นแล้วเขียนและเคลือบผิวใสทับ ๓. ทาพื้นแล้วเขียนหรือแต้มคอกเหมือนสุโขทัย แต่ใช้น้ำยาผิวกับน้ำยาสีปนกันเคลือบทับ ๔. ไม่ทาน้ำยาพื้น เป็นแต่ใช้น้ำยาสีกับน้ำยาผิวปนกันเคลือบให้บางใสแต่สีเดียว

เตาสวรรคโลกทั้ง ๒ แห่งมีมากกว่า ๑๐๐ เตา ที่สุโขทัยมีกว่า ๑๕ เตา

เรื่องสังกะโลกของหลวงบริบาลบุรีรักษ์เห็นว่า การจัดเครื่องถ้วยในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เราแบ่งแยกไว้ดังนี้ คือ ภาชนะดินเผาธรรมคา พบในโบราณสถานหรือกับโบราณวัตถุสมัยใด เราจัดไว้ในสมัยนั้น ของขอมหรือของเมืองชะเลียง เราจัดไว้เป็นลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘) เครื่องสังกะโลกเตาสุโขทัยและเตาศรีสุพรรณาลัย

เราจัดเป็นสมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐) เตาเวียงกาหลง เราจัดเป็นสมัยศรีอยุธยา (หลัง พ.ศ. ๑๘๘๓ ลงมา) ทั้งนี้

เตาชะเลียง นักปราชญ์เขาถือกันว่าเป็นสมัยลพบุรี และนับอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ ได้แก่จำพวกที่เรียกว่า ไหหรือกะปุกขอม ไม่เคลือบน้ำยา เป็นแท้มธาค เหล็กไหลเชื่อมออกมาเวลาเผา และผิวคล้ายเคลือบ ส่วนของเคลือบน้ำยาและเผาไฟแก่เป็นของเตาศรีสุชนาลัย ซึ่งทางพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเรียกว่าของเมืองสวรรคโลก เตาศรีสุชนาลัยกับเตาสุโขทัยเป็นสมัยเดียวกัน แต่เตาเวียงกาหลง ทางพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ถือว่าเป็นเตาหลังที่สุด หรือเป็นของสมัยอยุธยา เพราะพระยาชะเลียงเป็นกบฏอพยพชาวชะเลียงซึ่งเป็นช่างด้วยขาม ไปเข้ากับพระเจ้าเชียงใหม่ ๆ ให้ไปเป็นเจ้าเมืองพะเยา แล้วพวกช่างก็ตั้งเตาขึ้นที่เรียกว่า "เวียงกาหลง"

ตำนานเรื่องเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น พระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาคำรงว่า เตาทุเรียงเป็นเตาย่อม ๆ ก่อด้วยอิฐ เตาหนึ่งยาวประมาณ ๔ วา กว้าง ๖ คอก แบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนข้างท้ายเป็นปล่องควัน ตอนกลางก่ออิฐเป็นประทุน เป็นที่เผาด้วยขาม ตอนข้างหัวเป็นที่ใส่ไฟ เตา (ที่พบใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ซึ่งเข้าใจว่าเป็นเตาหลวง) เนื้อเมืองสัก ๓๐ เส้น ตำบลหนึ่ง (คือเตาป่าขวาง) เนื้อเมืองขึ้นไปอีก ๑๐๐ เส้นอีก ตำบลหนึ่ง (คือเตาเกาะน้อย) มีทั้งผิวรานและไม่ราน เนื้อหินสีขาวเนื้อดำอย่าง ๑ เคลือบเนื้อทรายอย่างอย่างมังกรอย่าง ๑ เคลือบเนื้อละเอียดอย่างเครื่องถ้วยชองจีนอย่าง ๑ เนื้อดำมี ๒ ชนิด คือชนิดสีดำและชนิดสีเหลือง เนื้อเคลือบอย่างละเอียด ทำเคลือบพื้นเกลี้ยงอย่าง ๑ เคลือบผิวราน (สังกโลก) อย่าง ๑ ทำลายในกระบวนปั้นอย่าง ๑ ทำลายกระบวนแกะอย่าง ๑ ลายเขียนอย่าง ๑ สีที่เคลือบ สีเขียวใช้กา ๑ สีเหลือง ๑ สีขาว ๑ สีที่ใช้เขียนมีสีดำ ๑ สีเหลือง ๑

นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศษหลายคนเช่น ม. เกรแฮม ม. ซับส์เตียนและดร. เดอเม เป็นกันว่า ภูมิปัญญาของเครื่องถ้วยสวรรคโลกจึงส่งกำปั้นมาที่เกาะลูซอน บรรทุกเครื่องถ้วยสังกะโลกไปแต่ก่อน ร้อยปีที่ ๑๕ แห่งคริสศตวรรษ แล้วออกแบบทำชนิดที่มีชื่อเสียงคือ ชิโน การักชู ชันโกโรชูและมิชิม่า เครื่องถ้วยที่แกะสลักสวยงามซึ่งขุดพบในฟิลิปปินส์ เป็นพยานว่าจินตออกแบบมาจากสังกะโลกเป็นครั้งแรก เช่นเครื่องสีลาตอนแก้วแก่สมัยชองมาจนถึงหงวนมีแต่ชนิดเคลือบที่บ กรณสมัยเหม็งจินจึงเคลือบอย่างแก้วใสชนิดสวรรคโลก

นักปราชญ์ทางเครื่องถ้วยสังกะโลกส่วนมากมีความเห็นตามสมเด็จพระ
 คำรงว่า พ่อขุนรามคำแหงไปเอาช่างจีนมาเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๗ และ พ.ศ. ๑๘๔๓ ที่แรก
 ตั้งเตาทำที่สุโขทัยก่อน แต่เมื่อเห็นว่าไม่ดีจึงย้ายไปทำที่สวรรคโลกซึ่งมีคุณภาพดีกว่ามาก
 ความเห็นของสมเด็จพระคำรงก็คือ ของพระยานครและหลวงบริบาล-
 บุรีภักดีก็ เรียกชื่อเตาบ้านป่าอย่างว่า "เตาชะเลียง" เตาบ้านเกาะน้อยว่า "เตาศรี
 สันดาลย์" และถือกันว่า เตาชะเลียงเป็นเตาหลวงและทำมาก่อนเตาศรีสันดาลย์และเตา
 อื่น ๆ ทั่ว

๑๒. ถนนพระร่วง เป็นถนนสายยาวอยู่ฝั่งตะวันตกของลำแม่น้ำยม ทำตั้งกันแต่
 เมืองสวรรคโลกลงไปถึงเมืองสุโขทัย แล้วทำต่อลงไปถึงเมืองกำแพงเพชร เป็นถนน
 แน่นหนาและได้ขนาดกว้างเท่ากับถนนปัจจุบันนี้ ยาวถึง ๒๕๐ กิโลเมตร ถ้ารัฐบาลได้
 ทำการบูรณะให้ดีขึ้นจะมีประโยชน์มาก

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า ที่พระเจ้ากมรเทพยอัครีธรรมิกราชาธิราช (พญา
 ลีไทย พ.ศ. ๑๘๑๗-๑๘๑๘) ได้สั่งให้ทำถนนระหว่างสุโขทัยกับสวรรคโลก (ศิลาจารึก
 เมืองสุโขทัยที่ ๒) นั้น ไม่ใช่ให้ทำถนนขึ้นใหม่ เป็นแต่ให้ซ่อมถนนเก่าของพระเจ้ารามคำ
 แหง ผู้เป็นอัยกา ให้แน่นหนาที่ซึนกว่าเก่า แล้วทำถนนเล็กแยกซอยเพิ่มเติมขึ้นอีกเท่านั้น

ถนนพระร่วงนั้นที่จริงนับว่ายังดีอยู่มาก ถ้าจะทำให้เป็นถนนที่ขึ้นอีกก็ไม่ยากอันใด
 ถ้าเกลี่ยดินให้ราบ ตักต้นไม้ตอนตอและทำสะพาน ก็จะใช้เป็นถนนม้าหรือรถโมเตอร์
 ได้สบายอย่างเอก ถนนพระร่วงนั้น กว้าง ๖ วา จดหมายเหตุประพาสกันว่า กว้าง ๘ วา

สมเด็จพระคำรงว่า พระเจ้าลีโอไทยคงรักษาความเจริญที่ได้มีมาแต่ครั้ง
 พระยารามคำแหงมาทุกอย่าง นอกจากนั้นปรากฏในศิลาจารึกว่า ได้ทรงสร้างถนนหลวง
 ตั้งแต่เมืองศรีสันดาลย์ ผ่านเมืองสุโขทัยไปจนถึงเมืองกำแพงเพชร ยังมีรอยเรียกว่า
 ถนนพระร่วง อยู่จนบัดนี้

หนังสือวัฒนธรรมสุโขทัยของหลวงวิจิตรวาทการว่า พ่อขุนรามคำแหงเป็นผู้คุม
 วัฒนธรรมความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองนั้น คือถนนพระร่วง ซึ่งพ่อขุนรามคำแหง
 สร้างตั้งแต่สวรรคโลกถึงสุโขทัย และตั้งแต่สุโขทัยไปจนถึงกำแพงเพชร

หนังสือพงศาวดารชาติไทยของพระบริหารเทพธานีว่า พระร่วงอรุณราชได้ทรง
 ทำนุบำรุงบ้านเมืองให้มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นอันมาก

ฝ่ายอาณาจักร พระอนุสาวรีย์ที่สำคัญยิ่งของพระองค์ ๆ ทรงเห็นการคมนาคมของบ้านเมืองว่าเป็นกิจราชการสำคัญ จึงทรงสร้างถนนที่มีชื่อย่อ ณ บัดนี้ว่า "ถนนพระร่วง" ทำจากเมืองศรีสัชชนาลัยถึงเมืองสุโขทัยสายหนึ่ง และจากเมืองสุโขทัยลงมาถึงเมืองกำแพงเพชรด้านซ้ายแทนเป็นสายที่สอง ขึ้นไว้รวม ๒ สาย ให้ข้อสันนิษฐานไว้ว่า

๑. นามถนนเป็นพระนามของพระองค์ ตั้งแต่แรกที่ปรากฏนามว่า "พระร่วง" ก่อนผู้อื่น

๒. เพราะพระองค์มาได้ราชธิดาภคินีเมืองศรีสัชชนาลัย ๆ กับเมืองสุโขทัย ได้เป็นทองแผ่นเดียวกันแล้ว จึงสร้างถนนให้เป็นการสะดวกแก่การติดต่อไปมาหากันใน ๒ นครนั้นก่อน ต่อมาจึงสร้างถนนจากเมืองสุโขทัยลงมาเมืองกำแพงเพชร อันเป็นเมืองด่านทางสำคัญตอนใต้ เพราะเห็นผลจากถนนที่พระองค์ทำขึ้นก่อนนั้น

๓. ถนนพระร่วงมีอยู่ก่อนแล้วตั้งแต่วัน ฉะนั้นเมื่อพระเจ้าพรหมรুকโล่ขอมลงมาเมื่อ พ.ศ. ๑๕๕๕ จึงได้ทรงเดินทัพพลลงมาถึงเมืองกำแพงเพชรได้โดยสะดวกและรวดเร็ว

๔. เมื่อพ่อขุนสามชนเจ้าเมืองลोक ยกกองทัพเข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๑ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงทราบข่าวศึก จึงยกกองทัพไปทำการต่อต้านได้สะดวกและทันกันที่เมืองตาก ไม่สามารถยกถ่วงเลยเข้ามาได้อีก เหตุที่ลงไปได้รวดเร็วเช่นนั้นเอง จำต้องอาศัยถนนพระร่วงที่มีอยู่ก่อนแล้วนั้นเป็นแน่

สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชและพระมหาธรรมราชาที่ ๒ (พญาลิไท) อาจจะมีการซ่อมแซมด้วยก็ได้ แต่คงไม่ได้สร้างถนนสายขึ้นขนต่อกันทั้ง ๒ พระองค์ ถนนโบราณสายนี้ จะต้องมามีมาก่อนแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ นั้นแล้ว

ถนนพระร่วงสายนี้ ข้าพเจ้าเคยทำหนังสือเสนอแนะรัฐบาล เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามมาที่วัดนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ รัฐบาลควรบำรุงบูรณะ ถนนสายนี้และสร้างสะพานข้ามลำน้ำยมที่แก่งหลวงและสร้างถนนไปหน้าตักบ่กา ตำบลบ้านแก่ง เพื่อเป็นการขยายบ้านเมือง ทำที่รกร้างให้เป็นที่ทำมาหากิน ทรัพย์ในดินสินในน้ำก็จะผูกเกิดขึ้นมาบำรุงประเทศชาติเป็นอันมาก

๑๓. วัดเขาคินทร์ ข้ามฟากตรงข้ามวัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหารไปทางทิศเหนือ ยังมีวัดที่ควรคู่กับวัดหนึ่ง คือ วัดเขาคินทร์ ตั้งอยู่เนินเขา ๒ เนิน เนินเล็ก

กันใต้ มีอุโบสถยาว ๗ วา ๒ ศอก กว้าง ๔ วา เสา ๘ เหลี่ยม ๆ เหลี่ยมละ ๑ คืบ
 หน้าอุโบสถมีฐานก่อด้วยแลงรูป ๔ เหลี่ยมรี กว้าง ๓ วา ๑ คืบ ๔ นิ้ว ยาว ๓ วา
 ๒ ศอก มีเสา ๔ มุมมีกำแพงแก้วกันเป็นเขตลาน เนินใหญ่ด้านเหนือเป็นลาน ๓ ชั้น
 ลดต่ำกว่ากันชั้นละ ๒ ศอกเศษ มีบันไดแลงก้อนใหญ่ ๆ เนินนี้มีพระเจดีย์ใหญ่องค์หนึ่ง
 กับวิหาร ลานกว้าง ๑๘ วา ยาว ๒๘ วา ๒ ศอก มีกำแพงแก้วหรือพนักที่ขอบทั้ง ๔
 ทิศ พระเจดีย์เป็นรูประฆังฐาน ๗ วา ๒ ศอก ๔ เหลี่ยมวิหารหน้าพระเจดีย์กว้าง ๖ วา
 ๔ นิ้ว ยาว ๑๖ วา ๒ ศอก เสา ๘ เหลี่ยม ๆ ละ ๑ คืบ ๔ นิ้ว ผนังเป็นช่องลูกกรง
 กลอดหน้า ๑ คืบ ๒ นิ้ว มีประตู ๓ ช่อง คือประตูหน้าและข้างทั้ง ๒ พระประธาน
 ปูนปั้นในวิหารนี้ ชาวบ้านเรียกว่า "หลวงพ่อคำ" นับถือว่าศักดิ์สิทธิ์มาก ลานชั้น
 กลางกว้าง ๑๒ วา ๒ ศอก ยาว ๒ เส้น ๑๕ วา บันไดกว้าง ๗ ศอก ๑ คืบ เคียงเขา
 ด้านเหนือมีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์เรียกว่า "บ่อแก้ว" คู่กับ "บ่อทอง" ซึ่งอยู่ห่างออกไป
 อีกประมาณ ๓ ก.ม. บ่อน้ำทั้ง ๒ บ่อนี้ถ่อกันมาแต่โบราณว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์มาก มีคน
 มาบูชาเอาไปทำน้ำพุทธมนต์เสมอ และทางราชการก็ได้มาทำพิธีกรรมเอาน้ำในบ่อทั้ง ๒
 นี้ไปทำน้ำพระพุทธมนต์มูรธาภิเศกสำหรับพระเจ้าแผ่นดินชั้นเสวยราชย์มาทุกรัชกาล จน
 บัดนี้

รัชกาลที่ ๖ และสมเด็จพระยาคำรงทรงสันนิษฐานไว้ว่า เป็นวัดใหญ่น่า
 จะเป็นวัดไตรภูมิป่าแก้วมากกว่า ที่เอาวัดริมถนนปัจจุบันตรงโค้งเลขกิโลเมตรที่ ๑๗ ว่า
 วัดไตรภูมิป่าแก้วนั้น ว่าตามที่นายเทียนทูลแต่ไม่มีหลักฐานอะไร ในบริเวณวัดเขาอินทร์
 นั้นภูมิฐานก็และยังมีต้นแก้วเก่าแก่เหลืออยู่จนบัดนี้มาก

คำว่า ป่าแก้ว เป็นนามคณะสงฆ์นิคาย ๑ พระมหาเถรนิคายนามว่า พระวันรัตน์
 มหาเถรคงจะสถิตย์อยู่วัดไตรภูมิ จึงมีนามเรียกว่า วัดไตรภูมิป่าแก้ว อันเป็นวัดที่
 พระมหาธรรมราชาธิไทย รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงสุโขทัยโปรดฯ ให้ประชุมนักปราชญ์
 แต่งหนังสือที่มีชื่อว่า ไตรภูมิพระร่วง ที่เป็นหนังสือเก่ามากของเมืองไทยมาจนบัดนี้

คำว่า ไตรภูมิ อาจได้ชื่อเมื่อประชุมแต่งไตรภูมิภคคาวานั้น ถือเอาเป็นมงคล
 นิมิตต์ ป่าแก้ว อาจถือเอาว่า มีต้นแก้วมากจนเรียกได้ว่าป่า หรือเป็นที่อยู่ของพระ
 วันรัตน์ ก็แปลว่า ป่าแก้ว จึงเรียกว่า วัดไตรภูมิป่าแก้ว ก็ได้

พระพุทธรูปที่เป็นพระประธานวัดเขานินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้เชิญไปไว้ในพระวิหารวัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์) จังหวัดพระนคร ก้านตะวนออก หล่อด้วยนากหน้าตักกว้าง ๓ ศอก ๑ คืบ รัชกาลที่ ๕ ทรงบรรจุพระบรมธาตุ แล้วถวายพระนามว่า “พระเจ้าศรีในทองไม้มหาโพธิ์” แต่ในตำนานพระพุทธรูปสำคัญ เรียกว่า พระพุทธมารวิชัย อภัยปราบภัย อัครพฤกษโพธิภิรมย์ อภิสมพุทธบพิตร”

“พระนาคน้อย” หน้าตักกว้าง ๕ ศอกเศษ อยู่ที่วัดประยูรวงศาวาส ธนบุรี บัดนี้ ก็เอาไปจากวัดเขานินทร์ พระพุทธรูปที่วัดเขานินทร์ตามตำนานว่า นิยมหล่อด้วยนากและมีลักษณะงาม

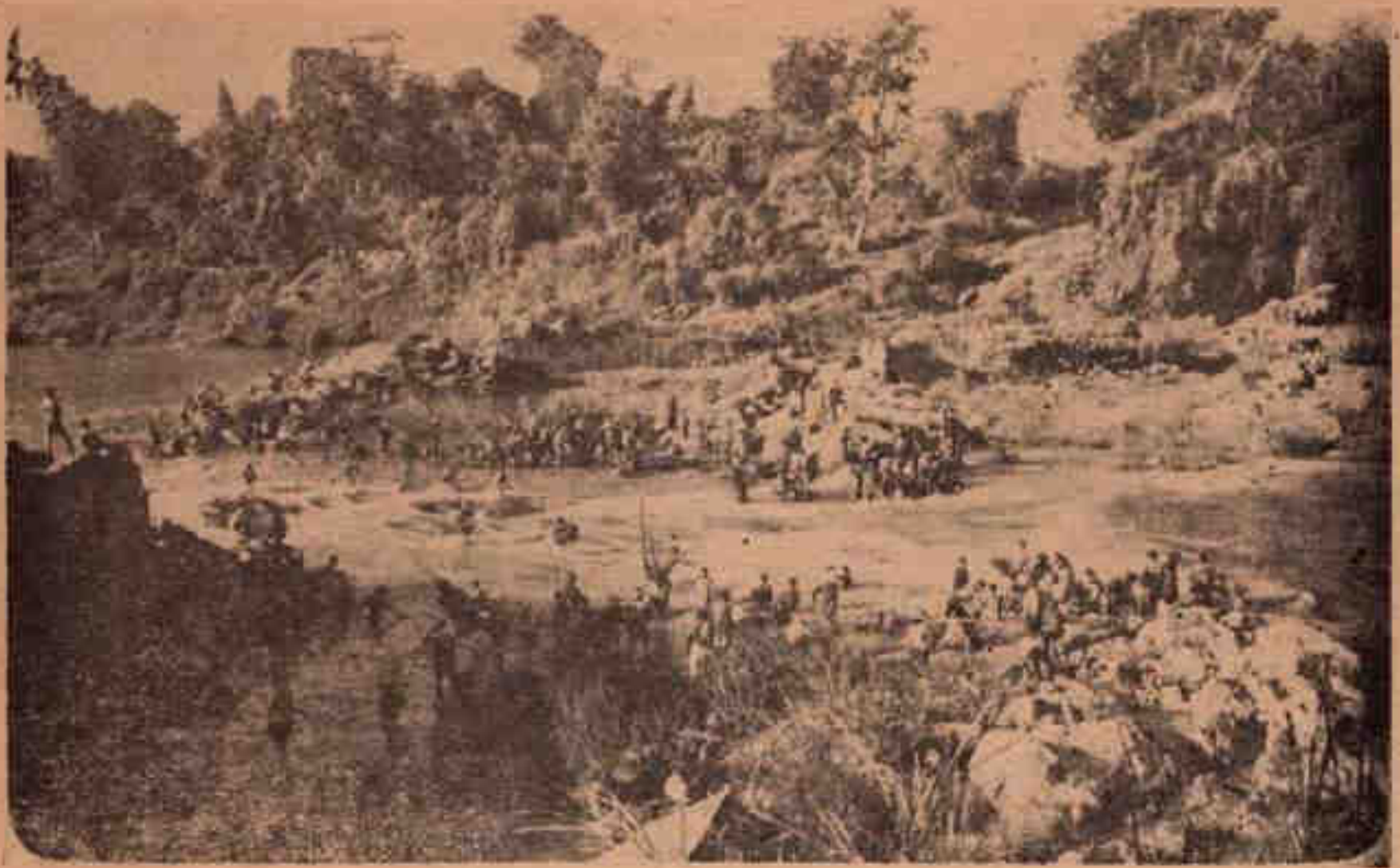
“หลวงพ่อเรือง” พระประธานในอุโบสถวัดสว่างอารมณ์ อำเภอสุวรรณภูมิ บัดนี้ ก็เอาไปจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร พระร่วงโรจนฤทธิ์ ที่นครปฐม รัชกาลที่ ๖ อัญเชิญไปจากวัดพระเจดีย์เจ็ดแถว พระบรมธาตุวัดคอกยสุเทพและวัดสวนคอก จังหวัดเชียงใหม่ ก็ได้ไปจากเมืองชะเลียงนี้

บัดนี้ เมืองชะเลียง หรือเมืองศรีสขณาตย์ หรือเมืองสุวรรณภูมิ คงยังเหลือแต่ซากกากปูนอิฐหักแล้ว แม้บรรพชนของเราจะเอาฝังไว้ในดินลึกสักเท่าใด ก็ยังมีมหาโจรลักเอาไปจนได้ ค่อยไปไม่ช้านักแล้วจะยังเหลือแต่ชื่อเท่านั้น อยากจะขอศกิกเดือนชาวเมืองชะเลียง ศรีสขณาตย์ สุวรรณภูมิให้สำนึกตัวไว้ ชาวนายังมีวันออกข้าวได้ เศรษฐียังรู้จักจนได้ ถ้าขึ้นสุรุษสุราย ขายให้เขาไปหมดแล้ว ก็ต้องกินค่าง ในที่สุดค่างก็จะมีกินอีก

๑๔. **วัดโลกสิงคาราม** อยู่นอกกำแพงเมืองทางไปสู่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร วัดนี้เดิมจะมีชื่อว่าอย่างไรไม่มีใครทราบ แต่นายเทียนได้ทูลรัชกาลที่ ๖ ว่า วัดโลกสิงคาราม แท้ก็ไม่มีหลักฐานอะไร วัดโลกสิงคารามแท้จริงนั้นคือวัดพระเจดีย์เจ็ดแถวตั้งที่กล่าวมาแล้ว อยู่ใกล้หมู่บ้านวัดน้อยในปัจจุบันอยู่ริมทาง มีวิหารย่อม ๆ หลังหนึ่ง มีพระเจดีย์องค์เล็ก ๆ แทนพระประธาน อุโบสถยาว ๑๒ วา ๒ ศอก กว้าง ๖ วา ๑ ศอก ๑ คืบ มุขหน้ายาว ๒ วา กว้าง ๓ วา ๑ คืบ เสาแดง ๔ เกลี่ยม หลังอุโบสถมีพระเจดีย์รูประฆัง ๓ องค์อยู่ในฐานเดียวกัน

๑๕. **วัดเจ้าจันทร์** อยู่หลังหมู่บ้านพระปรารักษ์ มีพระปรารักษ์ฐาน ๓ วา ๔ เกลี่ยม สูงประมาณ ๒ วา มีประตูเข้าไปในพระปรารักษ์นั้นได้ รัชกาลที่ ๖ และสมเด็จพระมหา

คำร้องทวงไว้ว่าเป็น เทวสถาน หรือโบสถ์พราหมณ์ ซึ่งมีทำประติเทกต์แต่ภายหลังได้แปลง
เป็นวัดในพระพุทธศาสนา เป็นหลักฐานว่า เมื่อขอมเป็นใหญ่ที่ลพบุรีปกครองหัวเมือง
เหนือถึงเมืองชะเลียง เหนือขึ้นไปเป็นของมอญ และลาวปกครอง

แก่งหลวงหน้าเมืองศรีษัชนาลัย ที่ว่าพระร่วงจมน้ำหายไป

๑๖. แก่งหลวง อยู่หน้าเมืองศรีษัชนาลัย เป็นแก่งที่มีความสำคัญมากของแม่
น้ำยม เมื่อก่อน ๕๐ ปีมีหินก้อนใหญ่อยู่กลางแก่งขวางน้ำ น้ำจึงตกสูงและแรงไหลเชี่ยว
เป็นแก่งยาวสว่างหมดไปทางท้ายตะวันตก อยู่ห่างไกลสัก ๑ กิโลเมตรจะไต่ขึ้นเตี้ยน้ำตก
แก่ง น้ำลึกในฤดูแล้งกว่า ๑๐ วา มีปลาทุกชนิดชุกชุมมากมีจระเข้มีนากมีงูมีนกกต่าง ๆ
เพราะสมัยนั้นคนก็ไม่มากและไม่รบกวนมาก ถึงฤดูน้ำสูงจะมีคนเป็นแพเหนือแก่งไม่ได้
เพราะลงแก่งไม่ได้ จะเห็นซุงและสวะไหลลอยมาเต็มแม่น้ำแพบจะเดินเหยียบหลังซุงข้าม
ฟากได้ ต่อมาหินก้อนกลางแก่งได้พังหรือถูกระเบิด น้ำก็ลดน้อยลงปลาก็ลดน้อยลง คน
มากขึ้นสัตว์ก็น้อยลง ในฤดูน้ำลคมีคนจากถิ่นต่าง ๆ มาจับปลาปีละมาก ๆ การจับปลา
สมัยนี้ก็มีทำกันทุกหน้าท่าและมีเครื่องจับก็มากชนิด จนปลาแทบจะไม่มีช่องทางที่จะขึ้น
ไปไหว้พระปรากฏได้้อย่างแต่เก่าก่อน และแม้จะอยู่นอนค้างอ้างแรมกับพ่อแม่พี่น้องลูก
เมียหรือญาติตามวังน้ำต่าง ๆ ก็ยังถูกลูกกระเบิดและยาเบื่อซึ่งร้ายกาจล้างผลาญรวงวานปลา

ยิ่งกว่าสิ่งอื่นอีกต่อไปไม่ช้านักแล้วจะสูญพันธุ์ไปตาม ๆ กัน ในฤดูจับปลาหน้าสนุกมาก เพราะมีคนหลายบ้านหลายเมืองมารวมกันทั้งหนุ่มสาวแต่แก่ต่างชาติมากภาษา กลางคืน แสงไฟสว่างทั้ง ๒ ฝั่ง มีร้านขายของมีมหรสพ มีเจ้าหน้าที่ให้ความคุ้มครองช่วยเหลือ งานวัดเรามีกันได้เพียง ๓ วัน ๗ วัน แต่งานจับปลาที่แก่งนี้มีเป็นแรมเดือน หน้าตรงกัน แก่งเวลานักคนมากเหลือเพียง ๖-๗ วา ทั่วไปถ้าทางการช่วยทำชลประทานก็จะมี ความสำคัญกลับมาอีก แก่งหลวงนั่นเองที่ว่าพระร่วงลงสร้างน้ำแล้วจมหายไปหาพระมารดาที่เมือง นาค ถ้าผักบุงเลื่อยขนไปมียอดพันผักเพกกายอดพระปรางค์เมื่อโต พระร่วงจึงจะกลับมา ครอบเมืองอีกเมื่อนั้น

พระประธานวิหารทิศเหนือถ่ายให้เห็น
สภาพเมื่อยังรก ๆ

มีนิยายว่า - เจ้าเงาะเรียกปลามาไว้ที่แก่งหลวงนี้หมด เขยทั้ง ๖ จึงต้องเสียจุมก
เวียงเจ้าเงาะ สนามศักดิ์อยู่ที่เมือง (บ้าน) ทุ่งยั้ง จังหวัดอุตรดิตถ์
ใต้แก่งหลวงลงไปก็มีแก่งสักแก่งคั่นนาปากบ่อวังสำโรง

๑๗. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร ตั้งอยู่แหลมคู้ช่อคอกล้านน้ำแม่ยม ซึ่ง
แหลมยื่นออกไปด้านทิศตะวันออก ตำบลศรีสัชชนาลัย อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
มีเนื้อที่ ๗๐ ไร่ ๖๒ ตารางวา แต่ยังไม่ได้วัดเนื้อที่ ๆ หมู่บ้านอาศัยอยู่ในกำแพงด้านตะวันออก
ออกนั้น ตามทะเบียนโบราณสถานของชาติ ทิศตะวันออกถึงกำแพงโบราณจากริมน้ำ
ด้านเหนือถึงด้านใต้ ด้านตะวันตกจรดเขตของบ้านมีเสาปักเขตเป็นเครื่องหมาย ทิศเหนือ
และทิศใต้จดล้านน้ำแม่ยม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๕ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๗ ทิ้งถูกน้ำเซาะพังไป
ประมาณ ๕ วา ในด้านใต้ วัดนี้เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร

การคมนาคม จากทางเหนือโดยทางรถไฟลงที่สถานีอุตรดิตถ์แล้วขึ้นรถยนต์ต่อไป
ผ่านอำเภอศรีสัชชนาลัยถึงกิโลเมตรที่ ๑๗ ครึ่ง เป็นระยะทาง ๔๑ ก.ม. เกษ หรือจะ
ขึ้นรถยนต์จากเด่นชัยจังหวัดแพร่มาจนถึงหน้าวัดเลยก็ได้ จากทางสายใต้ ไปลงรถไฟที่
สถานีพิษณุโลกแล้วขึ้นรถยนต์ต่อไปผ่านตัวจังหวัดสุโขทัย และอำเภอศรีสำโรง อำเภอ
สวรรคโลกขึ้นไปถึงกิโลเมตรที่ ๑๖ ครึ่งก็ถึงหน้าวัด หรือขึ้นรถไฟไปลงที่สถานีชุมทาง
บ้านคานาแล้วขึ้นรถไฟต่อไปลงที่สถานีสวรรคโลกแล้วขึ้นรถยนต์ต่อขึ้นไปอีก ๑๖ ก.ม.
ครึ่งก็ถึงหน้าวัดหรือจะไปจากจังหวัดตากโดยทางรถยนต์ก็ได้ ทางไปมาสะดวกดี แม้จะพัก
แรมสักกัณท์วันทางวัดก็ยินดีต้อนรับ มีที่พักแม้จะเป็นคนมีจำนวนเท่าใดก็ได้

เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ถึง ๑๕ ค่ำ มีงานไหว้พระประจำปีทุกปี มีร้านค้าขายมี
มหรสพมีคนไปในงานมากจากที่ต่าง ๆ เป็นที่สนุกสนานและสะดวกสบาย การได้กราบ
ไหว้พระบรมธาตุในองค์พระปรากฏก็เท่ากับได้กราบไหว้องค์พระพุทธเจ้า ตามปกติก็มีคน
ไปชมวัดนมได้ชาติ ถ้ายิ่งวันตรุษ วันสารท วันสงกรานต์ วันสำคัญของชาติของศาสนา
หรือวันเสาร์วันอาทิตย์ยิ่งมีมาก เพราะเป็นสถานที่น่าชม

วัดนี้กว้างขวางสวยงามอากาศปลอดโปร่งสดชื่นตลอดปี มีแม่น้ำขนาดทั้ง ๒ ข้าง
ถ้าอยู่ที่ทิศเหนือของวัด จะเห็นน้ำไหลมาจากด้านตะวันตกไปสู่ตะวันออก แต่ถ้าไปอยู่ที่ทิศใต้
ก็จะเห็นน้ำไหลมาจากทิศตะวันออกไปสู่ตะวันตก ว่าตามตะวันไปอย่างหนึ่ง แต่ถ้าว่าไป

ตามน้ำก็ไปอีกอย่างหนึ่ง จึงทำให้งงหลงทิศ เนื้อที่ตรงกอดวัดทรงองค์พระปรากฏจาก
เหนือถึงใต้ได้ ๖๖ วา ๒ ศอก

สภาพของวัด

สมัยเมื่อเมืองชะเลียงเป็นราชธานี^{๕๕๕} เมืองศรีสัชชนาลัยเป็นราชธานี^{๕๕๕} เมือง
สุโขทัยเป็นราชธานี^{๕๕๕} วัดนี้เป็นวัดใหญ่ที่เจริญรุ่งเรืองและสวยงามมาก เป็นวัดที่กษัตริย์
ทรงสร้างและบำรุงต่อ ๆ กันมา จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา^{๕๕๕} ก็ยังได้รับการบำรุงในแผ่นดิน
พระบรมโกศ^{๕๕๕} ในแผ่นดินพระสรรเพชญ์ที่ ๑๕ ทัพพม่าจึงยกลงมาจากเชียงใหม่เข้าตี
เมืองสวรรคโลกแตก วัดนี้^{๕๕๕} ถูกเผาผลาญทำลายไปด้วย จึงถูกทอดทิ้งให้เป็นวัดร้างก่อน
กรุงศรีอยุธยาแตกเมื่อวันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ตรงกับวันอังคาร^{๕๕๕} ขึ้น ๕ ค่ำ ปี
กุน^{๕๕๕} นั้น สมัยกรุงธนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๓ พระเจ้าตากสินเมื่อปราบกบฏเจ้าพระฝาง
(เรือรบ) แล้วมาสมโภชวัดนี้ ๓ วัน ๓ คืน ในเดือน ๑๑ แรมนั้น เข้าใจว่าคงไม่มีพระ
สงฆ์อยู่ เพราะไม่มีบ้านคนอยู่ใกล้วัด^{๕๕๕} แล้ว ต้องอพยพหลบหนีทั้งดินกันไปหมด เพราะ
สงครามคราวนั้นร้ายกาจมาก แม้พระเจ้าตากสินจะทรงกลับตั้งให้เป็นเมืองสวรรคโลกขึ้น
อีกก็ตาม ประชาชนก็ยังไม่หายหวาดกลัว สมัยรัตนโกสินทร์^{๕๕๕} แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกทรงย้ายเมืองไปตั้งที่ตำบลวังไม้ขอน (อำเภอสวรรคโลก) เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘
นั้น ก็ยังทำให้เปล่าเปลี่ยวมากยิ่งซนอีก เมื่อพระจอมเกล้าทรงผนวชเสด็จขุดทองคำมาถึงวัด
นี้ ปรากฏว่า เป็นวัดร้างเป็นป่ารกมากไม่มีพระสงฆ์อยู่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ สมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าฯ เสด็จมาคราวนั้นและเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าเสด็จมา และ
ต่อมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๖๑-๒ ก็ปรากฏว่าตั้งแต่แก่งหลวงจนถึงวัดน้อยไม่มีบ้านคนอยู่เลย
มีบ้านคนอยู่ได้วัดน้อยเพียง ๓-๔ หลัง และที่ใกล้วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ^{๕๕๕} ก็มีเพียง ๕-๖
หลังเท่านั้น ผังตรงข้ามกับวัดก็มีบ้านคนอยู่ห่าง ๆ เพียงมีมาราว ๓๐ บ้าน^{๕๕๕} ที่นับว่ามี
มากก็เมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ มานี้ เพราะมีถนนสายสวรรคโลก-ศรีสัชชนาลัย^{๕๕๕} เกิด
ขึ้นบ้านคนก็มาอยู่ใกล้วัดค่านตะวัน^{๕๕๕} นมเมื่อราว ๘๐ ปีเศษมานี้เอง

วัดนี้จึงเป็นวัดร้างอยู่นาน เมื่อพิจารณาเหตุตามเหตุการณ์ก็จะเห็นได้ พ.ศ. ๒๓๑๐
ถูกเผาเพราะสงคราม ต่อมาอีก ๓ ปี คือเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๓ แม้พระเจ้าตากสินจะทรง

ทั้งเมืองขึ้นอีก ผู้คนก็ยังไม่หายหวาดกลัว ข้าในป็นนเองพม่าก็ยกทัพมาตีซ้ำอีก ก็ยังเพิ่ม
 ความหวาดกลัวมากขึ้นอีก ก็คงจะหาทางพากันหนีไปให้ไกลเพื่อพ้นภัย เมืองสวรรคโลก
 ก็ต้องแทบเป็นเมืองร้าง ต่อมาอีก ๑๐ ปี คือ พ.ศ. ๒๓๒๘ ทัพพม่าก็ยกมาตีเมืองสวรรค
 โลกอีก ปรากฏว่าพลเมืองห่อหือหรือเหลือน้อยเต็มที ได้แต่จะหนีกันท่าเดียว จึงไม่มีการ
 ต่อสู้ซ้ำศึกเลย จึงต้องย้ายเมืองไปตั้งตำบลวังไม้ขอน เมื่อบ้านเมืองท้องร้างวัดก็ท้องร้าง
 ไปด้วย วัดเกิดที่หลังแต่ท้องร้างก่อนบ้านเป็นธรรมดา ตามที่สืบทราบมาว่า เมื่อก่อน
 ๗๐ ปีมานี้ วัดนี้บางบ่ก็มีพระองค์หนึ่งบ้างสององค์บ้างมาจากที่อื่นอยู่จำพรรษา แต่บาง
 บ่ก็ไม่มีเลย วัดก็เป็นป่ารกปกคลุมไปด้วยหญ้าและต้นไม้ มีกุฏิอยู่ ๒ หลัง กั้นไคร้กลาง
 แม่น้ำ หลังจาก พ.ศ. ๒๔๕๐ ที่สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เสด็จมาแล้ว จึงมีพระมาอยู่จำ
 พรรษามากขึ้น แต่ในฤดูแล้งก็คงไม่มีพระตามเคย หลังจาก พ.ศ. ๒๔๕๗ สมเด็จพระ
 มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเสด็จมาแล้วทรงให้มีงานประจำขึ้น จึงนับได้ว่า
 มีพระอยู่จำพรรษามากขึ้น แต่บางบ่มีไม่ครบองค์สงฆ์ แม้ในสมัยเมื่อข้าพเจ้าเป็นเจ้าคณะ
 อำเภอแล้ว คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ มา บางบ่ก็ต้องการพระมาจำพรรษาให้ครบองค์สงฆ์
 แต่วัดก็คงยังเป็นป่ารกอยู่ มีที่เตียนก็แต่ด้านตะวันตกที่เป็นสนาม เพราะเป็นที่ทำงาน
 ประจำ

พ.ศ. ๒๔๗๕ วัดนี้ได้โอนมาขึ้นในปกครองของคณะสงฆ์อำเภอศรีสัชนาลัยเป็น
 บ่แรก และข้าพเจ้าก็ได้นับมาจำพรรษาที่วัดหากสูงเป็นบ่แรกด้วย ได้มีโอกาสช่วยทำงาน
 กับเจ้าคณะอำเภอ จึงให้เกิดความนึกไม่ฝันฝังอยู่ในใจว่า ทำอย่างไรจึงจะให้เป็นที่ที่สวย
 งามขึ้นมาได้ ฉะนั้นจึงขอแสดงสภาพของวัดนี้ไว้เพื่อเป็นประวัติของวัดนี้ ดังนี้

ด้านทิศเหนือ คือตั้งแต่เขตวัดด้านตะวันตกขึ้นไปด้านตะวันออก ด้านในยื่นตามกำแพง
 แล่งพระปรางค์ ด้านนอกยื่นตามริมคลอง มีต้นพุทรา มะขามเทศ ทุเรียน ฝรั่ง กล้วยากัด และต้น
 ฉำฉาปกคลุมทั่วถึงจนถึงโรงนาร้อน ซึ่งย้ายไปตั้งอยู่เยื้องหน้าศาลพระร่วงด้านใต้บนเนิน
 มีทางพอกคนเดินได้สะดวก หน้าโรงนาร้อนมีห้วยปลวกใหญ่มีต้นไทรต้นศาลต้นน้ำนอง
 และหญ้าขึ้น ต่อโรงนาร้อนมีศาลาน้ำ แต่คงรื้อเพราะน้ำเซาะคลองฝั่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐
 หน้าศาลาน้ำด้านริมกำแพงทรงวิหารหลวงพอธรรมจักร มีศาลาการเปรียญ พื้นสูง ๑ ศอก
 มีฝารอบทั้ง ๔ ด้าน ด้านตะวันออกศาลาและต้นโพธิ์ ๓ ต้นที่ยังอยู่นั้น เป็นหมู่กุฏิสงฆ์
 ๕ หลัง แต่ละหลังชำรุดต้องซ่อมทุกปี มีหอฉันอยู่กลาง แนวหน้าหมู่กุฏิสงฆ์ตรงกับแนว

หลังกำแพงพระปรางค์ สร้างเต็มเนื้อที่จนถึงริมตลิ่ง ต่อมาเจ้าคณะอำเภอสร้างชั้นที่ริม
 ตลิ่งอีก ๑ หลัง ในสมัยข้าพเจ้าเป็นเจ้าคณะอำเภอก็ได้สร้างขึ้นในที่เก่าอีก ๑ หลัง คราว
 อยู่หลังหมู่กุฏิสงฆ์บ้านริมตลิ่ง ส้วมอยู่ต่อครัวขึ้นไป มีทางเดินไปหาหมู่บ้านต้องลอดใต้
 ถนนกุฏิหรือเดินอ้อมเสากุฏิ มีต้นสักแก่โตประมาณ ๖ กำขึ้นชิดติดกับเสากุฏิหลังหน้าบ้าน
 เนื้อ ๑ ไร่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ ถึงสักหักลงหลังกำแพงถูกศักระยะพระแตก หลังหมู่กุฏิ
 สงฆ์ขึ้นไปมีต้นสักโตขนาดเสาเรือนบ้างเล็กกว่านั้นบ้าง ประมาณ ๒๐ ไร่ ที่ขึ้นชิดกำแพง
 แดงราว ๖-๗ ไร่ ต้นตาล ๘ ไร่ ที่ขึ้นชิดกำแพงแดง ๓ ไร่ ต้นมะม่วงใหญ่ ๒๐ กำ
 ๒ ไร่ พิกุลใหญ่ ๑ ไร่เล็ก ๑ ไร่ ต้นขนุนประมาณ ๑๐ ไร่ มะพร้าวราว ๒๐ ไร่
 มะม่วงเล็กขนาดเท่าแขนเท่าขาประมาณ ๗-๘ ไร่ มีต้นกล้วยมาก ต้นขี้หนอนและหญ้า
 ต่าง ๆ ขึ้นรก หน้าฝนยิ่งรกมาก มีหัวปลวก ๑ หัว มีต้นตะขบขึ้นอยู่ มีหนามกำจายกัดเคี้ยว
 เล็บมือนางหม้ายกัดทั่วไป มีพุ่มสวาท ๓-๔ พุ่มหมามุ่ยชุมมาก บ้านเหนือศาลพระร่วงมี
 ต้นกะปungและต้นเสลี่ยมใหญ่ ๒๐-๓๐ กำ ๖ ไร่ มีแนวคันดินสูง ๒ คอก กว้างประมาณ
 ๖ คอก ยาว ๔ วา มีต้นปลูสาแลและหญ้าขึ้นเต็ม มีต้นจ๊างา ๕-๖ ไร่ จะมองดูจากฝั่ง
 แม่น้ำข้างโน้น ไม่อาจเห็นองค์พระปรางค์ได้ก็ จะเห็นได้ก็ตามช่องระหว่างยอดคันไม้
 เท่านั้น

บ้านทิศตะวันออก คือตามแนวกำแพงแดงตะวันออกพระปรางค์ไปบ้านใต้จนถึง
 ริมตลิ่ง บ้านเหนือศาลพระร่วงมีต้นกะปungใหญ่ ๒ ไร่ มีต้นน้ำนอง กัดเคี้ยว หนามกำจายมาก
 หน้าศาลมีต้นกระตังงาป่าประมาณ ๕ กำ ๑ ไร่ มีต้นน้ำนอง กัดเคี้ยวและหนามกำจายทั่วไป
 มีไผ่ป่า ๒ สุ่ม รอบ ๆ ศาลมีต้นไม้และหญ้าขึ้นรก มีทางเลาะคนเดินไปชมเท่านั้น แต่
 หน้าฝนรกมากจนไม่เป็นทาง ทั่วศาลมีซำรุกบ้างยอดไม้มีและปูนโบกเกาะเกาะออกบางแห่ง
 แท่นพระไม่มี เคยมีเสื่อใหญ่ตายพาดกลอนมาอาศัยนอน จนถึงพ.ศ. ๒๔๘๐ ก็ยังมีเสื่อ
 มาอยู่ โบสถ์ไม่มีตัวอาคารมีแต่พื้นดิน เหนือโบสถ์พื้นชั้นบนมีต้นสักขนาดเสาเรือน ๕-๖
 ไร่ พื้นชั้นต่ำและติดผนังโบสถ์ ๓-๔ ไร่ ในภายใน ๒-๓ ไร่และต้นขี้หนอนราว ๔-๕
 ไร่หนามกำจายหลายต้น หลังโบสถ์มีสัก ๑ ไร่ หนามกำจายและอื่น ๆ บ้านใต้โบสถ์ใน
 พื้นชั้นต่ำและชั้นบนมีหนามกำจายและต้นขี้หนอนเป็นส่วนมาก หญ้าต่าง ๆ มีทั่วไป ใน
 บริเวณคันไผ่ ๓ ไร่ หน้าศาลาการเปรียญที่มีอยู่จนบัดนี้นั้น มีหญ้าฝรั่งหนามกำจายและ
 อื่น ๆ ตรงที่สร้างศาลาการเปรียญบัดนี้นั้น มีต้นไม้ต่าง ๆ และไผ่ป่าเป็นป่ารกจนถึงริม

คลัง มีทางเฉพาะคนเดินเลาะลัดไป ตะวันออกศาลาการเปรียญนั้นเป็นป่า มีต้นไม้และ
หญ้าต่าง ๆ มีไม้ป่า ๓-๔ ต้น ที่คนสูง ๆ ต่ำ ๆ ได้ให้รถแท็กซี่ช่วยเมื่อ พ.ศ.
๒๕๐๑ เพื่อทำสวนผลไม้ของวัด

ทิศใต้ คือตามแนวกำแพงแสงพระปรากฏกำแพงตะวันออกตรงไปจนถึงริมคลังและ
ไปกำแพงตะวันตกจนหมดเขตวัด ตรงแนวกำแพงไปริมคลังคือตะวันตกศาลาการเปรียญ
ตะวันออกของตนะขามในปัจจุบันนั้น เป็นป่าชำเผลศพ มีต้นไม้เล็กต้นช้หนอนหนาม
กำจายหนามค้ำเค้าเล็บมือนาง และหญ้าอื่น ๆ ทั่วไป หน้าฝนรกมาก มีทางคนเดินไป
เผลศพและเลยไปหัวเกาะ หน้าต้นไม้ใหญ่ที่ยังมีต้นอยู่จนบัดนี้ มีต้นไม้สูงประมาณ
๑ วา กว้างประมาณ ๒ วา ยาวประมาณ ๑๐ วา ต้นนั้นเลาะลัดกันมานานว่า เป็นที่
เก็บทรัพย์สินค่ามหาศาลใส่เรือชะล่าล่ามโซ่ไว้ ไทจะไปแกะต้องไม่ไ้เป็นที่หวาดกลัวกัน
มาก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ พระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาวัดนี้ ข้าพเจ้าจึงขอให้รถแท็กซี่ช่วย
ไ้ไปราบพื้นที่ มีคนมามองดูกันเนืองแน่น ในที่สุดก็ไม่ปรากฏมีสิ่งที่มีค่าอะไรเลย หลังต้นไม้
ใหญ่ไปทางริมคลังตะวันออกของตนไม้เล็กที่ยังมีต้นอยู่นั้น มีศาลาป่าชำ ซึ่งย้ายไป
ไว้ที่ป่าชำใหม่อยู่จนบัดนี้ ที่ใกล้ซัดค้ำกำแพงแสงพระปรากฏกำแพงตะวันตกตลอดแนวเป็นสวน
ผลไม้ มีขนุนราว ๗-๘ ต้น มีมะไฟประมาณ ๑๐ ต้น มะม่วงราว ๔-๕ ต้น ตาล ๕ ต้น
หลังต้นไม้ใหญ่ต้นมะม่วงใหญ่ที่ยังมีต้นอยู่จนบัดนี้ เป็นป่าพุดชานับด้วยร้อย มีต้นไม้
ช้หนอนและช้เหล็กและอื่น ๆ อีกตลอดไปจนสุดเขต แต่ก็ไม้สู้รกนัก เพราะบางปีถูกนาง
ทำงานประจำมี มีทางพอกคนเดินไปมาได้สะดวก

กำแพงตะวันตก เป็นสนามหญ้า แม้หน้าฝนจะรกร้างบ้างก็นับว่ายังดีกว่ากำแพงอื่น
เพราะถูกทำควมสะอาดทุกปี เพื่อทำงานประจำมี สกสนามกำแพงใต้ มีศาลาหน้า ๑ หลัง อยู่
ราวกลางแม่น้ำปัจจุบันนี้ แต่ก้ต้องรื้อเพราะถูกน้ำเซาะคลังพัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒

จะมองคูองกำแพงปรากฏกำแพงตะวันออกหรือกำแพงใต้จากฝั่งน้ำข้างโน้น ก็ไม่อาจเห็น
ได้ถนัดจะพอเห็นได้บ้างก็ ระหว่างยกไม้เท่านั้น เห็นก็แต่ยอดกำแพงเท่านั้น กำแพง
ตะวันตกเท่านั้นที่พอจะเห็นได้มาก

ภายในกำแพงแสงพระปรากฏ มีต้นไม้สักที่มู่วิวา ๑ ต้น ที่มู่มุขกำแพงเหนือ ๑ ต้น
ที่ริมประตูกำแพงเหนือ ๑ ต้น ที่หน้ากุฏิพระนาคปรก ๑ ต้น หลังพระเจดีย์ทิศตะวันออเฉียง
เหนือ ๒ ต้น ริมกำแพงกำแพงเหนือ ๑ ต้น หน้าเจดีย์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ๑ ต้น ต้น

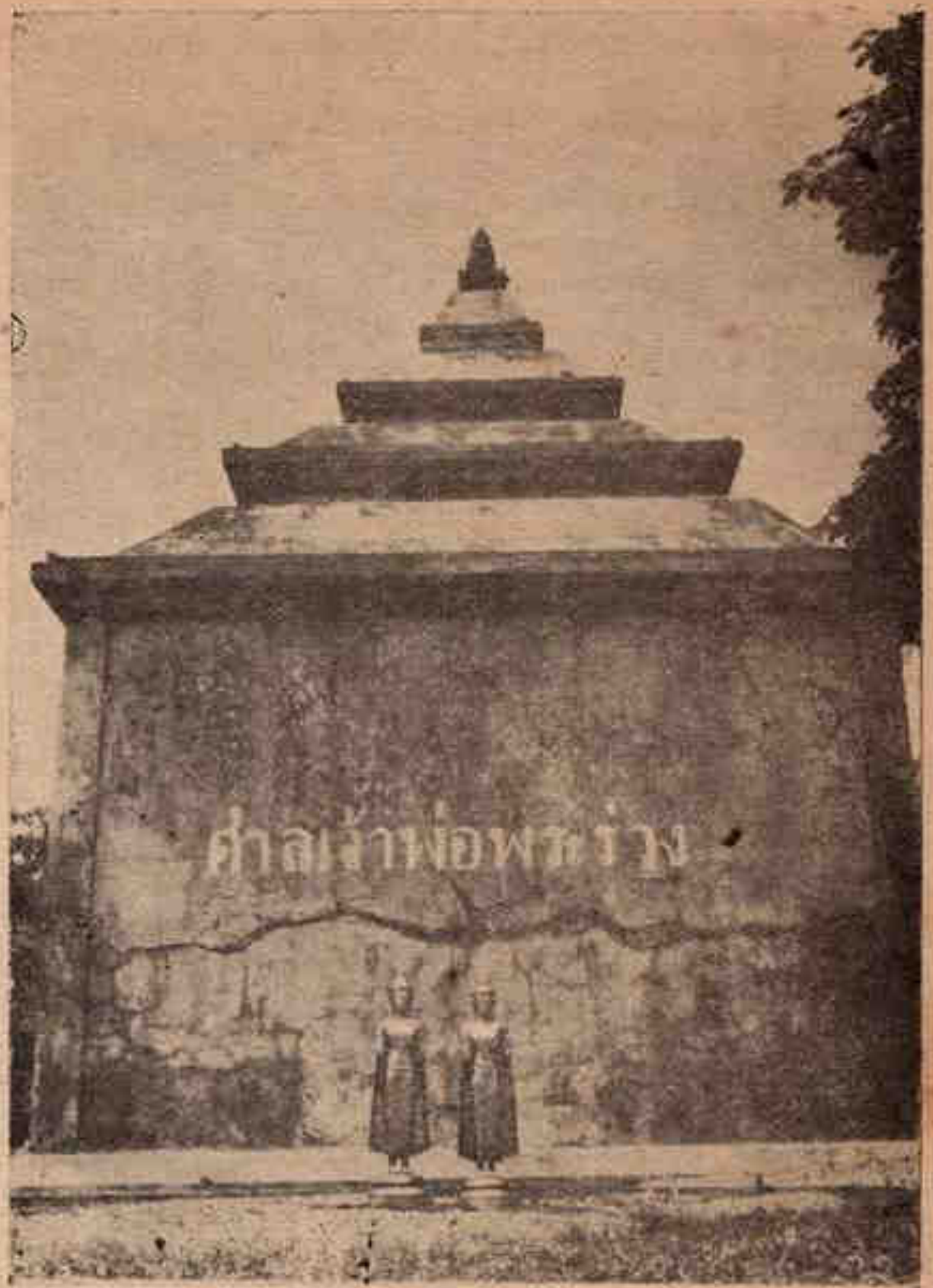
ชนกรวยแรงอย่างแต่ก่อน ยักยอกจะตั้งใจจึงไม่กรวยอย่างแต่ก่อน ท่านที่เคยทำงานมาก่อน
ข้าพเจ้าเองก็ละกัมป์ไม่ทราบ แต่ข้าพเจ้าทำมาร่วมกับเจ้าคณะอำเภออยู่ ๕ ปี โดยฐานะ
เป็นเจ้าคณะอำเภอและเจ้าอาวาสมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๕ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๗ ปีที่เขียน
หนังสือเล่มนี้เป็นเวลา ๒๓ ปี รวมเป็น ๒๘ ปีแล้ว

พ.ศ. ๒๔๙๖ ข้าพเจ้าได้จัดทำแผนผังของวัดขึ้นใหม่ แล้วขอความร่วมมือจาก
คณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะจังหวัดสุโขทัย ซึ่งข้าพเจ้าเป็นกรรมการที่ปรึกษาของคณะ
กรรมการชกนรวมอยู่ด้วย จึงได้จัดการตัดโค่นต้นไม้และถางป่าด้านตะวันออก คือตัด
โค่นหมู่ต้นกะปุง การโค่นไม้กะปุงใหญ่ต้องใช้บายปัญญา แทนที่จะเสียเงินค่าจ้าง
ต้นละ ๒๕๐ บาท เป็นเงิน ๑,๕๐๐ บาท ก็ขอของถวายพระเพียง ๓๐๐ บาทเท่านั้น
และไม้อื่น ๆ ที่เหนือโบสถ์หน้าศาลและใต้ศาล ซึ่งยังเป็นป่าอยู่นั้น เพื่อทำการย้ายหมู่
เสนาสนะมาตั้งอยู่ที่ใหม่ เมื่อต้น พ.ศ. ๒๔๙๗ กิ่งที่ปรากฏอยู่ ณ บัดนี้

พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้ทำการตัดโค่นต้นไม้อีกบางต้นและปราบพื้นที่ เพื่อรับเสด็จกษัตริย์
กล่าวแล้ว

วัดนวมสงฆ์สำคัญที่จะได้กล่าวต่อไปตามลำดับ นับแต่ที่มีอยู่ด้านตะวันออกไปด้าน
ตะวันตกกึ่งนี้ คือ

๑. ศาลเจ้าพ่อพระร่วงพระลือ เรียกสั้น ๆ ว่า ศาลพระร่วง อยู่หน้าพระอุโบสถ
เป็นตึก ๔ เหลี่ยมจัตุรัส กว้างยาวด้านละ ๓ วา ๑ คืบ ๖ นิ้วเท่ากัน สูงถึงยอดประมาณ
๔ วาเศษ เป็นศาลเก่าแก่มากมาแต่โบราณกาลยังคงสภาพที่อยู่ตลอดมา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐
ได้ทำการซ่อมบางอย่างและทำแท่นพระ เติมศาลนี้เป็นที่ไว้พระรูปของพระร่วงพระลือที่
รจนาค่ายงาช้างเผือกงาดำ อันเป็นช่างคู่บารมีของพระร่วงอรุณ कुमार ล้มตายพร้อมกับพระ
ร่วงสวรรคต พระร่วงสวายนางจึงให้ช่างหลวงฝีมือดีแกะเป็นพระรูปพระร่วงข้างหนึ่งเป็น
พระรูปของพระลือข้างหนึ่ง ไว้เป็นที่เคารพบูชาสืบมา เพื่อ พ.ศ. ๒๑๐๘ พระนเรศวร
ได้อัญเชิญพระรูปทั้ง ๒ นั้นไปจากศาลนี้ คงจะถูกเผาเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยา ชาวเมืองจึง
ได้หล่อพระรูปทั้ง ๒ ไว้ประจำศาลแทนสืบต่อมา แต่พระรูปทั้ง ๒ นั้นสูงเพียงกึ่งเศษ
บัดนี้เก็บไว้ที่พิพิธภัณฑ์จังหวัดสุโขทัยพร้อมทั้งเพดานบานประตูพระปรางค์ด้วย เมื่อ พ.ศ.
๒๔๙๙ ข้าพเจ้าพร้อมด้วยคณะกรรมการและชาวบ้าน ได้ทำการหล่อเป็นองค์ใหญ่สูง
ท่าเงาเมตรทั้ง ๒ องค์ไว้ประจำศาลแทนอยู่มาจนบัดนี้

ศาลเจ้าพ่อพระร่วงพระลือที่ประดิษฐานพระบรมรูปพระร่วงพระลือ

พระร่วง ที่เป็นชนกพระเครื่องนั้น ซึ่งถือกันว่าขลังศักดิ์สิทธิ์จริงแล้ว นิยมกันว่าต้องเป็นพระร่วงวัดพระปรางค์นี้ มีถึง ๓๐ กว่าแบบ มีทั้งทำขึ้นทำนองต่างๆ กัน ขนาดต่างๆ กัน เนื้อที่ทำก็ต่างกัน เป็นเงิน ทองคำ ชินทองเหลือง ทองแดง ตะกั่ว หิน ไม้ ว่านผงและดิน

พระร่วงตัวจริงที่แท้แน่ เป็นคนเป็นกษัตริย์และเสวยราชย์ไปหลายร้อยปีแล้ว การที่เราเอาสิ่งต่างๆ มาทำเป็นพระรูปพระร่วงไว้เป็นที่สักการะบูชาเนี่ย ได้ชื่อว่าเป็นคนกตัญญูเป็นคนดี ท่านทำแต่ที่ดี จึงไม่ควรนำพาท่านไปทำชั่ว อันเป็นอัปมงคล ควรถือคติว่า “ใหม่ของเรา ก็ดีกว่าเก่าของเขา”

ศาลพระร่วงนี้แต่ก่อนไม่ค่อยมีคนสนใจนัก เพราะอยู่ในที่รก ต่อเมื่อได้ทำการ

ย้ายเสนาสนะมาอยู่ใกล้กันแล้ว ทำสถานที่ให้ปลอดภัยไปรังก็ขึ้นแล้ว จึงมีคนสนใจมากขึ้น
มีคนไปกราบไหว้สักการะบูชาบนบานศาลกล่าวอยู่เสมอตลอดมา และในประเทศไทย
มีศาลพระร่วงอยู่แต่แห่งเดียวเท่านั้น

๒. พระอุโบสถ กงจะสร้างขึ้นคราวเดียวกับสร้างวัด เมื่อบ้านเมืองถูกอุทกภัย
วัดนั้นก็ต้องเป็นวัดร้างทิ้งกล่าวแล้ว ไฟบ้านไหม้แล้วไฟป่าช้าไหม้อีก ชำศึกทำลายแล้ว
ผู้ร้ายยังทำลายชำเติมต่อมาอีก โโบสถ์หลังนี้จึงเหลือแต่แผ่นหินมีฐานเสมาบอกให้รู้เท่า
นั้น มีต้นไม้และหญ้าขึ้นเต็มเนื้อที่มานาน เวลาจะทำสังฆกรรมแต่ละครั้ง ต้องถางและ
ทำหลังคาชั่วคราวด้วยก้านมะพร้าวหรือจิวรเก่า

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ และ พ.ศ. ๒๕๐๐ ข้าพเจ้าได้รับแต่งตั้งจากคณะรัฐมนตรีให้
เป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะจังหวัดสุโขทัย จึงได้ศึกษาต่อประธานและกรรมการ
บางท่าน ขอแบ่งเจ้าหน้าที่มาทำการบูรณะวัดนี้ เมื่อตกลงเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ข้าพเจ้า
จึงได้จัดทำแผนผังของวัดขึ้นใหม่ แล้วก็ได้ทำการย้ายเสนาสนะมาตั้งอยู่ตามแผนผังนั้น
และวางโครงการว่าจะทำอย่างไรก่อนและหลังก็ได้ทำตามนั้น เจ้าหน้าที่ศิลปากรที่มาช่วย
อยู่จนถึงต้นปี พ.ศ. ๒๕๐๑ ก็เลิกเพราะหมดเงินในการบูรณะคราวนั้น ทางวัดเป็นผู้จ่าย
เครื่องอุปโภคบริโภคก่อสร้างทั้งสิ้นและค่าแรงงานบางคราว สิ้นเงินประมาณ ๖๘,๙๗๑
บาท ๕๐ สตางค์ (หกหมื่นแปดพันเก้าร้อยเจ็ดสิบเอ็ดบาทห้าสิบสตางค์) สร้างตัวอาคาร
โโบสถ์ได้เพียงก่อผนังสามด้านและมุงหลังคาเท่านั้น ต่อมาทางวัดจึงได้ทำการสร้างเพิ่ม
เติม ด้วยเงินที่เหลือจากงานประจำปี

พ.ศ. ๒๕๐๔ ทำซ่อฟ้า ค่าช่างค่าไม้ ค่ากระงก ค่ารั้ว ค่าตะปูและอื่น ๆ รวม
เป็นเงินประมาณ ๑๓,๔๘๑ บาท (หนึ่งหมื่นสามพันสี่ร้อยแปดสิบเอ็ดบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๐๕ ทำการถือปูนทำหน้าบรรณบานประตูหน้าต่างและก่อผนังด้านหน้า
ถือปูนด้วย สิ้นเงินประมาณ ๑๒,๓๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นสองพันสามร้อยบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๐๖ ทำการเทคอนกรีตค้ำหน้าพระอุโบสถ สิ้นเงิน ๓,๒๙๐ บาท
(สามพันสองร้อยเก้าสิบบาทถ้วน)

สิ่งที่ยังจะต้องทำอีก คือ เพดาน บันไดกระงกหรือปีกของหน้าบรรณบานประตู
หน้าต่างกระเบื้องปูพื้น และยังจะต้องแก้หลังคา เพราะฝนตกรั่วและทำอย่างอื่น ๆ จน
กว่าจะสำเร็จบริบูรณ์ได้

พระประธาน ของเก้าก่อด้วยแสงถือปูน แต่ชำรุดเสียหายมาก ได้ซ่อมเมื่อ พ.ศ.
๒๕๐๐ แต่ฝีมือไม่ถึงของเก่า หน้าตักกว้าง ๒ วา สูง ๓ วา

พระอุโบสถหลังนี้ กว้าง ๕ วา ยาว ๘ วา มุขหน้า ๖ คอก

๓. พระปราสาทรัตนมหาธาตุหรือพระปราสาทชะเลียง หรือทั่ว ๆ ไปเรียกว่า
พระปราสาท เป็นปูชนียะสำคัญยิ่งของวัดนี้ สร้างไว้ในที่ลุ่มต่ำกว่าพื้นบน ๒ คอก ๑ คืบ
แต่เดิมคงจะลึกมากกว่านี้ เป็นรูปสระสี่เหลี่ยม เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้แต่
โบราณกาลมา

พระปราสาทองค์นี้กล่าวกันว่าเก้าก่อนพระปราสาทซึ่งสร้างเป็นพระมหาธาตุที่เมือง
อื่นในประเทศไทย เป็นพระเจดีย์รูปปราสาทองค์แรกที่ไทยมาสร้างขึ้น ถวายว่าเมืองชะเลียง
เป็นราชธานีแรกของไทยที่ได้มาถึงในแดนสยาม แต่ก่อนมาชอมตองมันได้ที่เมืองโต ย่อม
สร้างปราสาทเทวาลัยไว้เป็นที่บูชาทุกแห่ง ครั้นไทยลงมาได้เมืองชะเลียงเป็นที่มั่น ไทยถือ
พุทธศาสนาจึงสร้างพระสถูปเจดีย์ที่เอาแบบเทวาลัยของชอมมาปรุงแต่งสร้างเป็นพระเจดีย์
ยอดปราสาทอย่างพระศรีรัตนมหาธาตุองค์นี้ พระศรีรัตนมหาธาตุยอดปราสาทอย่างชอม ชน
เดิมมีแต่ในเมืองที่ไทยได้จากชอม ที่เป็นเมืองมีเจ้าปกครองมีน้อย เช่นเมืองพิชฌุโลก
เมืองสวรรค เมืองสิงห์ เมืองลพบุรี เมืองศรีอยุธยา เมืองสุพรรณ เมืองนครปฐม เมือง
ราชบุรี เมืองเพชรบุรี (กรุงเทพฯ เห็นจะสร้างทั่วตระหงเมื่อครั้งกรุงธนบุรีเป็นองค์
แรก) ในเมืองอื่นนอกจากที่กล่าวมานั้นหาปราสาทไม่

พระศรีรัตนมหาธาตุเมืองชะเลียง มีอยู่ก่อนรัชกาลพระเจ้ารามคำแหง และมีรอย
ปรากฏว่าได้บูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยต่อ ๆ มาอีกหลายคราว จนกระทั่งแผ่นดินพระเจ้า
บรมโกศกรุงศรีอยุธยาได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดนี้ด้วย สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ปรากฏว่า
สมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติได้ถ่ายเอาแบบไปสร้างปราสาทใหญ่ที่วัดพิชัยญาติ แต่
ตอนต่ำแก่เป็นมณฑปเสีย รัชกาลที่ ๕ ทรงให้ช่างเขียนรูปพระปราสาทชะเลียงไว้ที่ผนัง
อุโบสถวัดเบญจมบพิตร มีอยู่จนบัดนี้

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง ตอนที่ ๑๖ ว่า วัดมหาธาตุ (พระปราสาท)
เป็นที่ควรดูอย่างยิ่ง ถึงแม้จะไม่มีความรู้ในทางโบราณคดีเลย ก็คงจะรู้สึกเป็นที่พอใจใน
การที่ไปดู เพราะเป็นของงามอย่างยิ่งอันหนึ่งในเมืองเหนือ ชั้นสำคัญที่สุดก็คือ องค์

พระบรมธาตุ รูปเป็นปรางค์ ฐานล่าง ๑๑ วาสี่เหลี่ยม บนฐานบัวกลุ่มมีกู่หาทั้ง ๔ ทิศ
ทิศตะวันออกมีประตูเข้าไปในพระปรางค์ มีพระปรางค์องค์เล็กอยู่กลางห้อง มีบันไดขึ้น
ไปบนยอดพระปรางค์ มียอดนภศูลกาไหล่ทอง สีทองยังสุกอร่ามดี หน้าพระธาตุด้าน
ตะวันออกมีวิหารหลวง กว้าง ๘ วา ๓ ศอก ยาว ๑๒ วา มุขหน้า ๒ วา กว้าง ๕ วา
๓ ศอก เสาวิหารเป็นแสงแปดเหลี่ยม ๆ ละครว้าง ๑ กีบ ๕ นิ้ว รอบพระมหาธาตุมี
ทิมกต มีวิหารกต ๔ ทิศ มีกำแพงทำด้วยแสงเป็นเสากลมวัดโดยรอบ ๗ ศอก บั๊กตึกๆ
กันเป็นรั้ว ส่วนสูงประมาณ ๔ ศอก แต่ไม่แน่ เพราะดินมูลชันมากเสียแล้ว บนเสา
แสงนั้นมีแท่งแสงทับบน เป็นรูปหลังเจียกตัก กว้าง ๑ ศอก ๑๑ นิ้ว หลังเจียกกว้าง
๑ ศอก สันอกโก่กว้าง ๑ นิ้ว กำแพงนี้ค้ำยาว ๒ เส้น ๒ ศอก ค้ำกว้างประมาณ
๑ เส้น ๑๐ วา มีประตูเข้าด้านตะวันออกกับด้านตะวันตก ประตูนี้มีเป็นกรอบแสงตั้ง
ชันไปแล้วมีแสงเป็นรูปอกโก่ทับบน มีเสารับกลาง ๑ เสา เป็นประตูสองช่องแฝก สีลา
อกโก่นั้นยาว ๕ ศอกกีบ กว้าง ๒ ศอก ๒ นิ้ว สูงศอกกีบ หลังเจียกกว้าง ๓ ศอก
๕ นิ้ว บนหลังอกโก่มีปรางค์เล็กตั้งอยู่ ๕ ยอด

โก่ชุกกุเสาแสงกำแพงขอบพระปรางค์นั้นแล้ว เสาแสงสูงพื้นดิน ๔๑ นิ้ว ผังดิน
๔๓ นิ้วฟุตเศษ เป็นเสายาว ๘๔ นิ้วเศษ เสาประทับสูงพื้นดิน ๘๘ นิ้วฟุต ผังดิน ๔๓
นิ้วเศษ เป็นเสายาว ๑๓๑ นิ้วฟุตเศษ ห่างกัน ๕ ศอก เสาประตู ๓ ต้นทั้ง ๒ ประตู
สูงกว่าเสากำแพง ๑๘ นิ้วฟุต วัตรอบ ๑๒๐ นิ้วฟุต กว้าง ๔๑ นิ้วฟุต ยอดเทพนม
กลางสูง ๖๖ นิ้วฟุต

คงเป็นที่เชื่อได้ว่าเป็นของเก่าที่สุดในแถบนี้ อายุบางทีจะกว่าพันปีก็เป็นได้ ผังมือ
ที่ทำก็ประณีต และยังเรียบร้อยบริบูรณ์ยิ่งกว่าแห่งอื่น ๆ ในแถบนี้ และทรงรับรองตาม
พงศาวดารเหนือที่ว่า พระร่วงสร้างวิหารทั้ง ๕ ทิศ สร้างระเบียงสองชั้น สร้างค้ำ
และโคมกำยแสงและสร้างพระอุโบสถ การก่อสร้างต่างๆ เหล่านี้เป็นอันได้ทำจริงเพราะ
ยังเห็นมีอยู่ทุกอย่าง แต่ลำพระชรกนั้นทรงเข้าพระทัยว่า เป็นยอดนภศูล แท้ขนาดนั้น
ไม่ทรงเชื่อตามพงศาวดารเหนือ

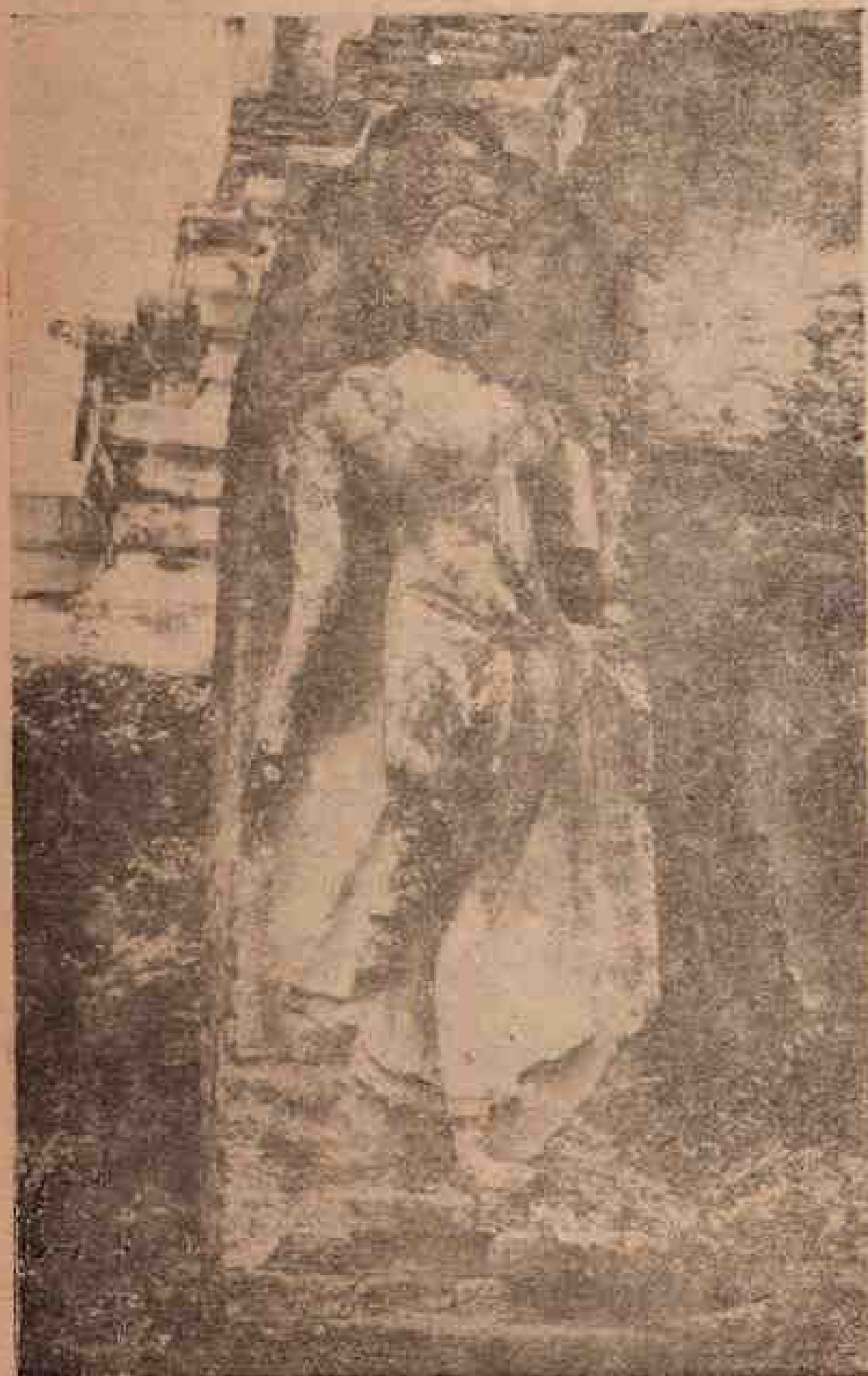
การสร้างเห็นจะต้องใช้แรงคนนับกัวยพัน ๆ จึงจะสำเร็จ ในศิลาจารึกว่า สร้าง
เวียงผา ๓ ปีจึงสำเร็จนั้น กำแพงแสงรอบพระปรางค์นั้น จะเป็นพระเจ้ารามค้ำแห่งสร้าง
หรือสร้างมาก่อนแล้วช่อนียงสงสัย เพราะเวียงผาวัคข้างล่อมกัมีว่าพระเจ้ารามค้ำแห่งสร้าง

จะสร้างแห่งใดแน่ แต่กำแพงแลงนั้นคงสร้างก่อนพระวิหารหลวงวิหารทิศและพระระเบียงล้อม เพราะของเหล่านี้สร้างกระชั้นชิดพระศรีรัตนมหาธาตุมากด้วย ดิถีกำแพงแลงข้างนอกพอเป็นที่สังเกตได้

ตามทางสันนิษฐาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุนี้ สร้างสมัยเมืองชะเลียงเมื่อขอมปกครอง (สมัยพระเจ้าชัยวรมัน (ภาววรมัน) พ.ศ. ๑๑๔๓ เป็นอย่างน้อย) คือก่อนที่ไทยได้เป็นอิสระในสุโขทัยราว ๔๐๐ ปี คือก่อน พ.ศ. ๑๘๐๐ เพราะยังมีลวดลายฝีมือขอมที่ซุ้มปราสาทปรากฏอยู่ เมื่อไทยได้เป็นเจ้าผู้ปกครอง ปรากฏว่าเมืองได้ย้ายไปอยู่ที่แก่งหลวงแล้ว ที่เรียกว่าเมืองศรีสุชนาลัยหรือสวรรคโลก เป็นแต่เพียงพระเจ้ารามคำแหงมาบำรุงของเก่าให้ดีขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๙ ไม่ได้สร้างขึ้นใหม่

พระศรีรัตนมหาธาตุ (พระปรางค์) ฐานทักษิณ ๔ เหลี่ยมเท่ากันด้านละ ๑๑ วา สูง ๑ เส้น ยอดอีกต่างหาก กลีบขนุนมี ๗ ชั้น ๆ ละ ๒๘ กลีบ กลีบใหญ่คนเดินรอดข้างในไปได้ ผักเพกา (นภศูล) ๑๒ ผัก ๓ ชั้น ผักต้นยาว ๑.๗๘ ม. ผักกลางยาว ๑.๔๒ ม. ผักยอดยาว ๑.๑๒ ม. ทนาค ๑ ข.ม. ที่ฐานฐานหลักเสาแกนศูลระหว่างผักเพกาต้นนั้น คนผู้ใหญ่นั่งซัดสมาธิได้อย่างสบาย เสาหลักแกนศูลสูง ๕ ศอกเศษ มีซุ้มพระท่านั่งท่านอนตั้งแต่หลังซุ้มใหญ่ขึ้นไปทั้ง ๔ ทิศ ๔ ชั้น ของเดิมมีพระประจำทุกซุ้ม ยอดตรงคอรระฆังก็มีพระพุทธรูปและพระร่วงเครื่อง หน้าบรรณซุ้มด้านตะวันออกบนเป็นรูปยักษ์ยืนถ่างขาถือกระบอง ด้านเหนือเป็นรูปพระปางทรมานพระยาชมพูบดี ด้านตะวันตกเป็นรูปพระปางแสดงพระธรรมจักร ด้านใต้กะเทาะหายไปนานแล้ว จึงไม่อาจทราบได้ว่าเป็นรูปอะไร หลังซุ้มขึ้นไปเป็นรูปยักษ์ยืนถือกระบองประจำมุมแหลมทุกมุม รอบองค์พระปรางค์ มีจำนวนยักษ์ ๒๘ ตน บัดนี้ยังเหลือให้เห็นอยู่บ้างแต่ไม่บริบูรณ์สักตน เรียกกันว่าซันยักษ์ในโพรงพระปรางค์ข้างในนั้นมิได้ทำเป็นชั้นบันไดคอกหมูขึ้นไปจนถึงยอด เป็นที่ไว้พระพุทธรูปและพระธรรมเต็มทุกชั้น มีโซ่ล่ามแต่ยอดลงมาถึงเพดานไว้ โซ่นั้นเล่าลือกันว่าเป็นเหล็กไหลและศักดิ์สิทธิ์จึงมีคนมาเอาไปจนหมดสิ้น เพดานและบานประตูพระปรางค์ทำด้วยไม้ปดแกะสลักลวดลายสวยงาม เวลานั้นเก็บไว้ที่พพิภนที่สุโขทัย รอบองค์พระปรางค์เป็นทิมกด ๓ ชั้น มีหลังคามุงด้วยกระบุง (กระเบื้องสังกะโลก) มีพระพุทธรูปลักษณะทำต่าง ๆ เต็มแทนพระจนรอบ สร้างด้วยวัตถุต่าง ๆ กัน มีวิหารทิศทั้ง ๔ ทิศ มีพระประธานประจำทุกวิหาร บัดนี้ยังคงเหลือแต่ทิศเหนือหน้า

ศักดิ์ ๑ วา ๑ คืบ ส่วนทิศอื่นหักพังหายไปหมดแต่หน้ามาแล้ว จึงซ่อมพระพุทธรูปจาก
จำลองประดิษฐานไว้ที่วิหารด้านทิศตะวันตกอยู่จนบัดนี้ ในวิหารหลวงหน้าพระปรางค์ มี
พระประธานก่อด้วยแสงพอกปูน หน้าตัก ๓ วา ลักษณะงามมาก เรียกชื่อว่าหลวงพ่อกุ
ทิศเหนือหลวงพ่อกุมีพระพุทธรูปทำขึ้นซ้อนกัน เรียกว่าพระซ้อนพระ ก่อด้วยแสงถือ
ปูน องค์ข้างหลังยื่นผนังอยู่ใต้ระตูปกับพื้นวิหาร ได้ขุดไว้ให้ดูเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ พระ
พิภตรัตนศรกับตะโพก (ก้น) ขององค์ข้างหน้าพอกี องค์ข้างหน้าได้พังลงเมื่อ พ.ศ.
๒๕๕๕ สูงราว ๗ ศอกคงจะเท่ากัน และมีฐานพระ เข้าใจว่าคงจะเป็นพระพุทธรูป
อย่างกันไว้ จึงได้ซ่อมฐานและปรางมณฑล (ผนังหลัง) ไว้ให้ดูเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ พระ

พระพุทธรูปลักษณะสวยงามมาก

ซ็อนพระนั้นเข้าใจว่าองค์ที่ฝังอยู่นั้นเป็นของเดิม เมื่อทำการซ่อม คงจะสมัยพ่อขุนราม
 คำแหงทำการบูรณะเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๕ จะทำลายของเก่าก็กลัวจึงสร้างแทนพระ สร้าง
 หลวงพ่อโตแล้วก็สร้างพระยืนช่อเองก็เก่าไว้ ก็อาจเป็นได้ ส่วนก้านทึบใต้หลวงพ่อโต
 ก็มีฐานพระ เข้าใจว่าคงจะเหมือนก้านทึบเหนือ และมีฐานพระระกับหลังหลวงพ่อโตอีก
 ที่หนึ่ง และมีพระพุทธรูปสี่ก่องด้วยแดงถือปูน สูง ๖ ศอก ๑ คืบ ลักษณะงามมาก นับ
 ว่าเป็นแบบพระพุทธรูปได้ก็

พระบรมสารีริกธาตุได้ถูกอัญเชิญมาสู่ประเทศไทยเห็นจะหลายคราวด้วยกัน พง-
 ศาวดารว่า เมื่อสร้างเมืองศรีสัชนาลัยนั้น ได้อาราธนาให้พระมหาเถรที่ใหญ่ที่มีชื่อว่าพระ
 มหินทเถระแลพระอานันทเถรไปเชิญพระบรมธาตุมาจากลังกา ซ็อนเห็นสมควรด้วย
 ศิลาจารึกที่ว่า พ่อขุนรามคำแหงขุดพระบรมธาตุไค้กลางเมืองศรีสัชนาลัย ส่อให้เห็น
 ว่าพระบรมธาตุมีอยู่ก่อนนานแล้ว

พงศาวดารเหนือพงศาวดารโยนกและชินกาลมาตีปกรณ์ว่า พระสมณเถรได้พระ
 บรมธาตุที่เมืองบางจวน แล้วแบ่งอัญเชิญไปเมืองเชียงใหม่ ๒ องค์ บรรจุไว้ที่
 คอยสเทพองค์หนึ่ง ทิวศสวนคอกองค์หนึ่ง ส่วนนอกนั้นก็คงเอาไว้ที่เมืองศรีสัชนาลัย
 ตามเดิม

เรื่องพระมหาเถรไลลา (ไหล่ลาย) ชาวเมืองละโว้ไปได้พระบรมธาตุมาจาก
 ลังกา ๖๕๐ องค์ เอาบรรจุไว้ที่เมืองศรีสัชนาลัย ๗๒ องค์ เมื่อ พ.ศ. ๑๔๓๒ เป็น
 สมัยแผ่นดินของขัณฑ์ธรรมราชฯ กับดาญีสร้างเมืองสวรรค์โลก เมื่อ พ.ศ. ๑๔๐๐

หนังสือประวัติศาสตร์และอื่น ๆ ว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๑๘ พระเจ้าศรีธรรมโศกราชทรง
 ทำสังคายนาครั้งที่ ๓ พร้อมกับพระอรหันต์สงฆ์แล้ว ทรงส่งพระโสณเถรและพระอุคตร
 เถรมาสู่แคว้นสุวรรณภูมิ คือที่นครปฐมเห็น ก็คงได้พระบรมธาตุอย่างไม่ต้องสงสัย
 จึงได้ก่อพระปฐมเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุไว้ แล้วอาจจะเอามาบรรจุไว้ที่พระปรางค์
ชะเลียงด้วยก็ได้

เมื่อพ.ศ. ๑๖๐๐ พระเจ้าปรักรมมหาเจ้ากรุงลังกาได้ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาตั้งที่หิน
 ยานขึ้นอีกเรียกว่า ลัทธิลังกาวงศ์ ปรากฏว่าครั้งนั้น พระสงฆ์ไทย มอญ พม่า ต่างก็
 ไปเล่าเรียนและบวชแปลงเป็นลังกาวงศ์กันมาก พระสงฆ์ไทยที่ไปบวชแปลงมานั้น มาตั้ง
 การสอนศาสนาอยู่ที่นครศรีธรรมราชก่อน เมื่อพ่อขุนรามคำแหงไปตีได้นครศรีธรรมราช

ได้พบลัทธิลังการงค์ ทรงเลื่อมใสจึงนำขึ้นมาสู่กรุงสุโขทัย พร้อมทั้งพระพุทธรูปหิ้งศักดิ์ด้วย
ไทยจึงได้นับถือลัทธิหินยานมาจนทุกวันนี้ ครั้นนั้นก็ได้พระบรมธาตุมาด้วย

เมื่อพ.ศ. ๑๙๐๔ พระมหาธรรมราชาลิไทย ให้มีเมณฑ์พระสังฆราชสวามีชาวลังกา
มายังเมืองสุโขทัยแล้วทรงผนวชนั้น ปรากฏว่าพระสังฆราชองค์นี้ได้พระบรมธาตุมาด้วย
แล้วได้ประกาศพระศาสนาจนถึงเมืองทวิญชัย เชียงใหม่ จึงเป็นอันได้ความว่า ไทย
ต้องได้พระบรมธาตุมานานแล้ว

ในบริเวณกำแพงพระปรางค์ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีกุฏิพระนาคปรก ลักษณะ
งาม หลังกุฏิมีพระเจดีย์ทิศ ๒ องค์ เจียงใต้มีครกแสงตะแคง ๑ ครก เข้าใจว่าคงจะเป็น
ที่เผากระดาษเงินกระดาษทองของพวกจีนในสมัยนั้น เพราะมีพวกจีนมาตั้งเตาทำเครื่อง
สังกะโลกอยู่มาก และมีซุ้มพระมีพระเจดีย์ ทิศด้านตะวันตกเฉียงเหนือและใต้มีพระเจดีย์
ทิศด้านละหนึ่งองค์

หนังสือพงศาวดารโยนกหน้า ๕๔ ว่า เมื่อพ.ศ. ๕๑๕ ไทยในแคว้นลานนาแข็ง-
เมืองค้อขอม พระเจ้าพรหมมหาราชหัวหน้าพวกไทยตีกองทัพพวกขอมแตกพ่าย แล้ว
รุกไล่ตีพวกขอมลงมาถึงแคว้นเมืองชะเลียง ก็นั้น แสดงว่าเมืองชะเลียงได้มีอยู่ก่อนพ.ศ.
๕๑๕ แล้ว พระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุว่า สร้างในสมัยเมืองชะเลียงเป็นราชธานีนั้น ก็
คงสร้างก่อนพ.ศ. ๕๑๕ นั้น

หนังสือพงศาวดารเล่ม ๒ และบัตยกรรมในประเทศไทยว่า ในสมัยพระเจ้าอโศก
มหาราชได้สร้างพระเจดีย์ไว้ในอินเดียเป็นอันมาก เมื่อพ.ศ. ๒๑๘ แล้วส่งพระโสณเถร
กับพระอุทตรเถรมาสู่แคว้นสุวรรณภูมิ พระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม) ก็คงสร้างในสมัยนั้น
เป็นพระเจดีย์องค์แรกในประเทศไทย ต่อแต่นั้นมาก็อาจเป็น พระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุ
เมืองชะเลียง แล้วจึงเป็นพระธาตุคอกยสูง (เขียงราย) แล้วก็พระธาตุพระฝาง เมือง
สว่างบุรี (อุตรดิตถ์) ซึ่งเป็นโบราณนครที่มีอยู่ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๐ แล้วทางนั้น

เมื่อขอมแพ้อำนาจลงมาปกครองเมืองเหนือ ไทยก็ได้แบบพระธาตุขอมมาทำเป็น
แบบพระปรางค์ไทย คือพระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุ เมืองชะเลียง เป็นองค์แรก ของ
ไทยที่สร้างเป็นต้นมา

พงศาวดารชาติไทยของพระบริหารเทพธานีว่า พระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุองค์
อาจมีอยู่ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๑ คือเมื่อก่อนเมืองชะเลียงถูกยุทธภยร้างมาแล้ว การที่

บาธรรมราชได้สร้างเมืองชะเลียงอันเป็นเมืองร้างขึ้นเป็นเมืองสวรรค์โลก ในพุทธศตวรรษที่ ๑๕ นั้น กงเป็นแต่เพียงได้ซ่อมพระปรางค์ เห็นจะไม่ได้สร้างขึ้นใหม่เป็นแน่

หนังสือบัตยกรรมในไทย รูปที่ ส.ข. ๓ ว่า พระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุ เป็นวัดสร้างในสมัยเมืองชะเลียง ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๑

หนังสือวิทยากรยเล่ม ๓๑ ว่า วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองชะเลียง สร้างราว พ.ศ. ๑๑๔๓ ก่อนที่ไทยได้เป็นอิสระในสุโขทัยราว ๖๐๐ ปีเป็นอย่างน้อย

อายุถึงพ.ศ. ๒๕๐๗ ก็ราว ๑๔๐๐ ปีเป็นอย่างน้อย

พงศาวดารว่า เมื่อพ.ศ. ๒๑๐๘ บลฺลุ เดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ วันพฤหัสบดี เวลา ๑๐ ทุ่ม ๘ บาท (๒๓.๐๘ น.) พระนเรศวรมหาราชเสด็จปราบกบฏเมืองสวรรค์โลกเสร็จแล้ว วันจะเสด็จกลับนั้น ได้ทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่า ถ้าพระบรมธาตุยังมีอยู่และพระองค์จะได้เป็นผู้ฆ่าตีให้สำเร็จแล้ว ขอให้พระบรมธาตุจงแสดงนิมิตให้ได้เห็น ทวักนทงกองทัพ เวลานั้น “แสงสว่างก็ปรากฏทวองค์พระมหาเจดีย์ (พระปรางค์) มีสีอันประหลาด มีขากลอสออกจากองค์พระมหาเจดีย์ ขนาดโตเท่าผลมะพร้าวปอก ทำทกษณาวัดพระมหาเจดีย์ลอยสูงบนพนมยศพระมหาธาตุ”

ความอัศจรรย์และปาฏิหาริย์ สร้างไว้ในที่ลุ่มลึก ไม่ชำรุดมากยังคงสภาพดีสีขาวก็ยังคง สีทองยังสุกปลั่งสกลใส แม้ว่าฝนจะตกสักกี่วันก็คืน น้ำฝนก็ไม่เคยขังอยู่นาน เมื่อวัดยังรกเป็นป่ามีคนขับไถยังกระต่ายในกำแพงพระปรางค์ ไม่เคยตั้งเลย เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีคนมายิงนกพิลาบบนยอดพระปรางค์เวลาพระไม่อยู่ ยิ่งไม่ตั้ง ในเดือนนั้นเองเขาก็ ถูกยิงตาย และสมัยสงครามนั้น มีพระธงค์มาพัก ๒ พวกในเวลาต่างกัน ได้มาเล่าให้ฟังว่า เวลาที่ ๓ ได้ยินเสียงพระสวคมนตรีเสียงดังก้องกังวาลในพระปรางค์ ครั้นเข้าไปหากก็ไม่มีใคร และเมื่อพ.ศ. ๒๕๐๐ ก็มีคนกว่า ๑๐ คนได้ยินเสียงสวคมนตรีในองค์พระปรางค์ในเวลาประมาณที่ ๓ เช่นเดียวกัน และมีคนเคยได้เห็นแสงประหลาดที่องค์พระปรางค์บ่อย

การบูรณะ

เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๔ บาธรรมราชกับภานุสร้างเมืองสวรรค์โลกขึ้นที่ซากเมืองชะเลียงร้างนั้น กงจะได้อซ่อมพระปรางค์บ้าง แต่คงไม่ได้สร้างขึ้นใหม่

เมื่อพ.ศ. ๑๘๒๕ พระเจ้าวรวงศ์แห่งมหาราชทรงบูรณะทั่วทั้งวัด คงจะมีการซ่อม
และสร้างเพิ่มเติมเป็นบางอย่าง ไม่ใช่สร้างพระปรางค์ แต่หลวงพ่อดโต พระสีลา คงจะ
สร้างในสมัยนี้

เมื่อแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษฐ์ กรุงศรีอยุธยา ได้ทรงบูรณะพระปรางค์บางส่วน
ในคราวเดียวกับทรงบูรณะวัดมหาธาตุเมืองพิษณุโลกและวัดมหาธาตุเมืองทุ่งยั้ง

เมื่อพ.ศ. ๒๓๑๓ พระเจ้ากรุงธนบุรี (ตากสิน) เมื่อปราบกบฏเจ้าพระฝาง (เรือน)
ได้ชัยชนะแล้ว ได้เสด็จมาทำการสมโภชพระมหาธาตุ (พระปรางค์) ๓ วัน ๓ คืน เมื่อ
เดือน ๑๑ ข้างแรม และกลับตั้งให้เป็นเมืองสวรรค์โลกขึ้นอีก คราวนี้ก็น่าจะได้บูรณะ
อะไรบ้าง แต่ไม่ปรากฏ

เมื่อพ.ศ. ๒๔๙๓ โดยเงินของรัฐ ข้าราชการได้จ้างช่างถือปูนพื้นฐานทักษิณใหญ่
จนถึงสิ้นซ่อมพระปรางค์ ๓ ด้าน สิ้นเงิน ๑๐,๐๐๐ บาท เพราะเดิมปูนกะเทาะออกก็เป็น
ส่วนมาก มีกันช้อยปอกกะสาโพธิ์โตขนาดเท่าแขนเท่าขาและหญ้าต่าง ๆ ขึ้นอยู่ทั่วไป ทำ
ความสกปรกได้แก่บนพื้น ส่วนในพื้นดินไม่อาจทำได้ ก็ได้ผลดีมาจนบัดนี้

เมื่อพ.ศ. ๒๔๙๔ โดยเงินของรัฐ ๑๐,๐๐๐ บาท ได้จ้างช่างทำการบูรณะ ด้าน
ทิศตะวันออก ตั้งแต่ต้นซ่อมพระปรางค์ลงมาและบูรณะบันไดจนถึงพื้นดินและซ่อมฐาน
และแท่นพระหน้าหลวงพ่อดโต และลอกมูลดินบางแห่งและทำราวมือบันไดขึ้นไปจนถึง
ซ่อมพระปรางค์

เมื่อพ.ศ. ๒๔๙๕ ที่ก่อสร้างยอดพระปรางค์ยุบเป็นโพรงและแตกร้าว ข้าราชการจึง
ให้ช่างขึ้นไปทำการบูรณะให้ดี สิ้นเงิน ๓๖๓ บาท

เมื่อพ.ศ. ๒๔๙๔ โดยเงินของรัฐ ๑๐,๐๐๐ บาท ทกลงกันว่าจะทำหลังคาพระ
วิหารจึงซื้อไม้สักด้วยเงินจำนวนนั้นหมด แต่ซัดซ้องต่อโบราณสถาน จึงได้เอาไม้จำนวน
นั้นมาสร้างและซ่อมเสนาสนะในคราวย้าย เมื่อพ.ศ. ๒๔๙๗

พ.ศ. ๒๔๙๙ ถึงพ.ศ. ๒๕๐๑ ร่วมกับทางกรมศิลปากร ได้ซ่อมองค์พระปรางค์
บางส่วน และลอกมูลดินในทิศทั้งหมดและพื้นวิหารหลวง เขากันแดงเข้าที่เดิมแล้วถือปูน
ผนังทิศและทบแต่งให้สะอาดเรียบร้อยรอบองค์พระปรางค์ และสร้างทิวอาคาร พระอุโบสถ
และพระประธานในพระอุโบสถ พระเจดีย์ทิศ ๒ องค์ ศาลพระร่วงบางส่วนและพระ-

ประธานวิทาร์กิตกันเหนือ สิ่งของการก่อสร้างทั้งหมดและค่าแรงงานบางคราวเป็นของ
ทางวัดต้องจ่าย ในคราวนี้ทางวัดต้องจ่ายเงินประมาณ ๗๘,๕๗๑ บาท ๕๐ สตางค์
(เจ็ดหมื่นแปดพันเก้าร้อยเจ็ดสิบเอ็ดบาทห้าสิบสตางค์)

เมื่อพ.ศ. ๒๕๐๐ จักร์บนยอดพระปรางค์ ไม่ทราบว่ใครสร้างแต่เมื่อใด แต่ไม่
ใช้ของมีมาแต่เดิม เข้าใจว่าคงสร้างมาไม่ถึง ๑๐๐ ปี ไม้ชำรุดมาก ข้าพเจ้าจึงทำการ
เปลี่ยนใหม่ คงไว้แก่นฉัตรเป็นของเดิมและของเดิมไม่ได้ปีคทอง สิ้นเงิน ๖๔๕ บาท ทำ
พิธียกฉัตรขึ้นสู่ยอดพระปรางค์ เมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม ๒๕๐๐ ตรงกับเดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ
วันศุกร์ เวลา ๙.๐๐ น. เกษ และกิดไฟฟ้าที่ยอดฉัตรวันนั้นด้วย เพื่ออุทิศบูชาทุกวันพระ
ในกลางพรรษาและในวันสำคัญ ของทางศาสนาและของชาติและวันเฉลิมพระชนม์พรรษา
และในวันมีงานประจำปีของวัด ได้ปฏิบัติมาจนบัดนี้

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า ข้าพเจ้าเชื่อว่าผู้ที่เป็นขุนในเมืองศรีสขนาลัย
คงจะได้ปฏิสังขรณ์วัดนั้นกันมาเป็นคราว ๆ ไม่ใช่ทำคราวเดียวกันหมด เพราะวัดนี้ย่อมเป็น
วัดสำคัญในเมืองสวรรคโลกยิ่งกว่าวัดอื่น

สมเด็จพระยาตำรงทรงอธิบายไว้ว่า ทั้งที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุแห่งนี้ กับที่
วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย ตรวจดูการสร้างโดยละเอียดแล้วเห็นว่า สร้างซ้ำสร้างเติมกัน
และมีรอยแกะไขนัยแห่งไม่ถ้วน

แก้ความเข้าใจผิด

หนังสือพิมพ์เป็นเล่มในงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ของรัฐบาล ลงข่าวว่า

จังหวัดสุโขทัย

๑. พระบรมธาตุ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อําเภอศรีสขนาลัย

ก. บูรณะองค์พระบรมธาตุ (พระปรางค์)

ข. บูรณะรอบองค์พระบรมธาตุ

ค. บูรณะบริเวณองค์พระบรมธาตุ

งบประมาณเงิน ๓๑๕,๐๐๐ บาท

เงินจำนวนดังกล่าวนี้ ทางวัดไม่ได้รับมาเลย ทราบว่ามีบางวัดในจังหวัดอื่นก็
เหมือนกัน

การโฆษณา

นับตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นต้นมา ข้าพเจ้าได้ทำการติดต่อขอความช่วยเหลือจาก
กรมศิลปากร โดยทำหนังสือบ้าง โดยตนเองบ้าง ทางหนังสืออื่น พอถึงฤดูน้ำขึ้นก็ทำ
รายงานบอก กระแสน้ำแรงกักตังน้ำอย่างไรและหาทางช่วยแก้ไขอย่างไร และบอกการ
เงินของวัดที่ได้ประจำปีและได้ทำอย่างไรไปแล้วบ้าง จนถึงได้เจ้าหน้าที่มาทำการบูรณะ
วัดช่วยแล้วจึงได้จัดทำหนังสือ แต่ก็—ได้รายงานด้วยตนเองเมื่อได้พบกับท่านผู้ใหญ่ที่มี
หน้าที่พอจะช่วยให้ และหลังแก้หมดตงวศแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้ไปรายงานด้วยตนเองที่กรม
๒-๓ ครั้ง และขอให้เจ้าหน้าที่หน่วยที่สุโขทัยช่วยทำรายงานชี้แจงช่วย อีกแรงหนึ่งด้วย
เพื่อทำรอกันน้ำในคันได้ เพราะตังน้ำทุกปี และหาทางตัดทางน้ำเดินใหม่ด้วย อาจมี
ทางสำเร็จสักวันหนึ่ง ซึ่งกำลังทำอยู่

เพื่อให้คนรู้จักวัดนี้มากขึ้น ตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นต้นมา ข้าพเจ้าได้ทำหนังสือ
เป็นประวัติย่อให้กรมโฆษณาช่วยออกอากาศก่อนวันงานประจำปีบ้าง ลงข่าวในหนังสือ
พิมพ์บ้าง พิมพ์ใบโฆษณาของงานประจำปีส่งไปในอำเภอและจังหวัดต่าง ๆ สถานีรถไฟ
ต่าง ๆ บ้าง ถ่ายรูปส่งเป็น ส.ค.ส. บ้าง แลกการสนทนาในที่ต่าง ๆ บ้าง แลกลงในเทศน์
บ้าง บอกบุญบริษัทประชาช่างช่วยลงข่าวในสมุดปฏิทินที่วัดด้วย โบราณสถานวัตถุบ้าง
และรวบรวมเรียบเรียง ทำนทานเมืองสวารคโลก พิมพ์จำหน่ายและแจกบ้าง เมื่อพ.ศ.
๒๔๘๓ ภายใน ๒ ปีหนังสือนี้ทั้งหมดจำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม จึงได้รวบรวมและเรียบเรียง
ขึ้นอีก ตามที่ได้พิมพ์ครั้งนั้นแล้ว

ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเคย์ เห็นว่าชนชาติเจ้าของดินเดิมในผืนแผ่นดินไทยปัจจุบัน
นั้นคือ “มอญ” ซึ่งเป็นเทือกเถาเหล่ากอของชนชาติขอม มีเมืองหลวงชื่อว่า
“ทวารวดี” อยู่ในที่ราบลุ่มตอนใต้ของประเทศพม่า (ศตวรรษที่ ๘-๑๓)

พุทธปฏิมากรรมสมัย “ทวารวดี” นั้นมีชื่อเสียงมาก แสดงให้เห็นอิทธิพล
ของอินเดียมัยศตวรรษที่ ๕-๖ อย่างชัดเจน เช่นพระพุทธรูปและเสมาธรรมจักรที่สลัก

สร้างด้วยหิน ใต้จากนครปฐมเป็นต้น ปฏิมากรรมตลอดจนการแกะสลักต่าง ๆ ในสมัยนั้นบ่งให้เห็นความเจริญของศิลปะ และความกึกก้ำกึ่งอันละเอียดอ่อนของคนสมัยนั้นได้อย่างแจ่มชัด

โบราณคดีในไทยสมัยที่ ๒ เริ่มต้นตอนที่ขอมเรืองอำนาจเหนือลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ในสมัยศตวรรษที่ ๑๑-๑๓ พระปรางค์ลพบุรีและพระพุทธรูปสมัยลพบุรีเป็นศิลปะของขอม

โบราณคดีในไทยสมัยที่ ๓ ศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ เป็นของสุโขทัย ซึ่งถือเป็นศิลปะของไทยที่แท้จริง ถือเป็นศิลปะผสมศิลปะต่าง ๆ อันมีอิทธิพลจิตใจของชนชาติไทย ซึ่งเพิ่งเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่ในถิ่นแถบนี้ คนไทยได้ลอกแบบสถาปัตยกรรมรูปกรวยกลวงทรงสูงแล้วให้ชื่อเสียใหม่ว่า "ปรางค์" โดยดัดแปลงศิลปะกรรมพม่า ซึ่งสร้างใช้เป็นแท่นอุรุของคนตาย ที่มีรูปคล้ายระฆังคว่ำที่เรียกว่า "เจดีย์" และได้ดัดแปลงมณฑปของพม่าให้เป็นของไทยอีก บางครั้งก็สร้างปรางค์ผสมสวมลงบนมณฑปอีกด้ ก็มีคนไทยได้นำเอาศิลปะกรรมต่าง ๆ มาดัดแปลงเป็นของไทยได้อย่างเหมาะสมดี ส่วนมากสร้างไว้ในเมืองใหญ่ที่สำคัญ ๆ เช่นวัดมหาธาตุ (พระปรางค์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพระนครศรีอยุธยา) แสดงให้เห็นร่องรอยของศิลปะพม่า ขอม และลังกา ผสมผสานอยู่ในสถาปัตยกรรมอันเกี่ยวกันของไทย รูปร่างสูงเสียดฟ้าอันเป็นลักษณะของมณฑปพม่า ผสมกับปรางค์ของขอม ร่องรับค้ำยันฐานสอปของลังกาอีกที่หนึ่ง แม้จะเป็นการเอาแบบศิลปะของชาติอื่นมาดัดแปลงผสมให้เป็นของไทยก็ตาม แต่การวางส่วนสัคทรวคทรงคนไทยทำได้เป็นอย่างดีเยี่ยม จนเป็นศิลปะอีกแบบหนึ่งต่างหาก

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย เป็นศิลปะที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับขอม แบบของขอมนั้น มีพระพักตร์รูปเหลี่ยม พระขนงตรง พระคอตั้ง แต่แบบสุโขทัย มีพระพักตร์รูปไข่ พระขนงโค้งครึ่งวงกลม มีพระคอปล้อง นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปปางลีลาอีกแบบหนึ่ง ซึ่งไม่เป็นที่รู้จักกันเลยในหมู่ประเทศใกล้เคียงในสมัยนั้นมาก่อน

โบราณคดีในไทยสมัยที่ ๔ เรียกว่า สมัยอยุธยา เมืองหลวงของไทยย้ายจากสุโขทัยไปตั้งอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๒ จนถึง พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นเวลา ๔๐๐ ปีเศษ ศิลปะกรรมสมัยอยุธยามีลักษณะส่วนใหญ่แตกต่างออกไปต่างหาก แสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปะขอมแบบลพบุรี และของศิลปะสุโขทัยได้อย่างเด่นชัด

จากทวารวดีสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา และจากสถาปัตยกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่ง

สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ แสดงให้เห็นความสวยงามของศิลปะของไทยอย่างแจ่มชัด
ปรากฏแบบไทยนั้นมีลักษณะเรียวยาวเกือบเป็นลากลม มีฐานรองรับหลายชั้นเป็นลวดลาย
เช่นพระปรางค์ วัดอรุณราชวราราม ธนบุรี ซึ่งสูง ๗๔ เมตร มีความสวยงามอย่างยิ่ง

๔. พระธาตุมเหศวรหรือพระเจดีย์มอญ ตั้งอยู่หลังพระปรางค์ ก่อด้วยแลงโบกปูน
ฐานทำเป็นพระเจดีย์ทรงกลม แต่รูปทรงข้างบนเปลี่ยนกลมเป็นค่อมอยู่หน้าหนึ่ง ผิดกับ
รูปพระสถูปเจดีย์บรรดาที่มณฑลอื่น ๆ เห็นจะเป็นของสร้างขึ้นในชั้นหลัง คู่ท่านองตั้งใจ
ทำเป็นพระเจดีย์ทรงลังกา ให้สูงใหญ่เทียมเท่ากับพระศรีรัตนมหาธาตุ (พระปรางค์) แต่
ทำไม่สำเร็จและไม่ทราบสร้างเมื่อใดใครเป็นผู้สร้าง

ฐานชั้นต่ำวัดโคกขจร ๔๒ วา สูง ๑๐ วาเศษ เมื่อพ.ศ. ๒๕๐๐ ได้ทำการบูรณะ
บางส่วนเล็กน้อย แต่ยัดดินไม่แน่นในปีต่อมาจึงพัง ต้องทำใหม่

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า เข้าใจว่าคงจะทำขึ้นภายหลังพระปรางค์ คือเมื่อ
สมัยกำลังสันนิษฐานว่า พระศาสนาทางรามัญประเทศเป็นพระศาสนาอันแท้จริง ก็รวบรวม
มหากักราช ๑๒๘๓ (๕๔๗ ปีล่วงมาแล้ว)

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงอธิบายไว้ว่า พิจารณาเหตุต่อมาเห็นว่า คงสร้างภายหลัง
พระปรางค์ช้านาน ความกึกก้องทำนองตั้งใจจะสร้างพระสถูปเจดีย์ให้สูงเท่ากับพระปรางค์
เป็นคู่กันแต่ค้างอยู่ทำไม่สำเร็จ มีผู้ก่อยกประสมพอให้แล้ว จึงถูกรุกทำลายเจดีย์มอญ

มีนิยายมาแต่โบราณกาลว่า พระปรางค์ คือ พระร่วง (พี่) พระมเหศวร คือ พระลือ
(น้อง) ชาวบ้านจึงเรียกติดปากมาว่า พระร่วง พระลือ มาจนทุกวันนี้ ว่าพระลือผู้น้อง
จะสร้างพระเจดีย์ให้ใหญ่สูงแข่งกับพี่ แต่พี่เห็นว่าจะเท่าเทียมพี่ไม่ได้ จึงเตะยกหักปัด
ไปตกเมืองพิษณุโลก พระปรางค์เมืองพิษณุโลกจึงเอนเอียงอยู่จนเท่าทุกวันนี้

ข้าพเจ้ามีความเห็นเป็นส่วนตัวว่า พระสถูปเจดีย์ถ้าหากจะมีสมบัติสิ่งใดบรรจุนั้น
เขาก็สละให้เป็นสมบัติของพระศาสนาด้วยศรัทธา ทกหน้าไม้ไหลตกไฟไม่ไหม้ ใครจะเอา
ไปไม่ได้ เท่ากับเป็นพิพิภพแก่ดาวมณีนคง การจะชุกเอาไปก็เท่ากับเสมือนทำโลหิตบุบาท
เป็นอันนกรยกรรมพระสถูปเจดีย์เมื่อมีสิ่งควรเคารพบูชาบรรจุไว้ จึงได้ชื่อว่า ปุชนิยะ
ควรแก่การเคารพกราบไหว้สักการบูชา ถ้าเอาสิ่งควรเคารพบูชาออกไปเสียแล้ว ก็เท่ากับ
กองอิฐกองหินหรือจอมปลวก ใครเล่าจะอยากกราบไหว้บูชา เงินทองหรือยศศักดิ์ที่ได้

เพราะการทำลาย ย่อมไม่เป็นสิริมงคลพระวินัยของพระก็มีเป็นพระพุทธรูปผู้ห้ามไว้ด้วย
 คนทำลายพระสถูปเจดีย์ ก็คือมหาโจรที่ร้ายกาจนั่นเอง เราทราบว่า วัดและบ้านเมือง
 ของเราถูกเผาผลาญทำลายเพราะคนสงคราม เราเห็นซากอยู่จนบัดนั้น เรารู้สึกเป็น
 อย่างไรบ้าง แล้วเราจะชวนกันทำลายทำไมอีก ควรที่จะหาทางช่วยกันรักษาและบูรณะ
 ให้ดีขึ้น เมื่อเราไม่ได้สร้างก็ไม่ควรทำลาย ถ้าเอาของเขาไปขายเอาเงินมาสร้าง จะได้บุญ
 ได้กุศลตรงไหน ? การทำลายคนอื่นหรือสิ่งอื่นเพื่อสร้างความคิดเห็นให้แก่ตนเองนั้น ไม่
 เป็นสิริมงคล ไม่ควรยินดีกระทำให้เลย อยู่เฉย ๆ ไม่ทำดีไม่ทำชั่วยังดีกว่า พระเนรมิต
 องค์ก็พลอยเห็นเป็นดี "ชุก ๆ ๆ" บางองค์ถูกตำรวจจับได้คาหลุมก็มี จะเอาพระเก่าของ
 เก่าไปประดับเกียรติทำไม ? เราเอาของที่เจ้าของเขาไม่อนุญาตให้มาขายหรือเอามาบูชา
 จะได้บุญอย่างไร ? เราควรสร้างใหม่ให้เป็นของเราเอง ไม่ดีกว่าหรือ ? นี่เป็นความเห็น
 ส่วนตัวของข้าพเจ้าอาจจะไม่ถูกก็ได้ จึงขออภัยทุกท่านไว้ในที่นี้ด้วย

เมื่อ ๒๐ มกราคม ๒๔๙๗ คณะอนุกรรมการ ฯ ได้ทำรายงานเสนอประธาน
 กรรมการ ฯ วล ฯ

การจะขุดพระเจดีย์มุกเตาเพื่อเอาของออกเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ ฯ คณะอนุ
 กรรมการ ฯ ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ไม่ควรขุด เพราะจะเป็นการทำลายปูชนียสถาน
 และศิลปหลักการรักษาโบราณวัตถุสถาน ทั้งว่าคนก็ไม่ใช่ว่าสร้างยังมีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่
 และ

เมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๔๙๖ วล ฯ

คณะอนุกรรมการ ฯ ได้พิจารณาและให้ความเห็น ดังต่อไปนี้

ก. ไม่ควรขุดพระมุกเตาองค์นี้ เพราะ

๑. ทราบไม่ได้ว่าจะมีของมีค่าทางโบราณคดีบรรจุอยู่ภายในจริงหรือไม่

๒. เป็นการทำลายปูชนียวัตถุซึ่งได้ก่อสร้างมาเป็นเวลานานแล้ว ถ้าการที่จะขุด

พระมุกเตาเอาของมีบรรจุอยู่ภายในออกไปเก็บรักษาไว้ เพราะกลัวคนร้ายลักขุดเช่นนั้น
 แล้ว คณะอนุกรรมการ ฯ เห็นว่าไม่ควรขุด เพราะปูชนียวัตถุในประเทศไทยที่ยังไม่ถูก
 ขุดเอาของภายในออกไปเก็บรักษา ยังมีอีกมาก ถ้าขุดพระมุกเตาเพราะกลัวคนร้ายจะลักขุดแล้ว
 ก็เห็นสมควรจะขุดที่อื่น ๆ รวมทั้งพระปรารักษ์องค์ใหญ่ในวัดนี้ด้วย

๓. เป็นการผิดหลักการบูรณะโบราณวัตถุสถานให้คงตามสภาพเดิม ซึ่งตามหลักโบราณคดีสากล แม้ว่าโบราณสถานนั้นจะพังหรือจนจะพังก็ตาม เขายังไม่ชุกเอาของภายในออก เขาเพียงแต่ทำค้ำยันไว้ให้อยู่ในสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเท่านั้น

๔. วัคนั้นไม่ใช่วัคร้าง ยังเป็นวัคที่พระสงฆ์เจ้าพรรษาอยู่

๕. เมื่อยังไม่ทราบข่าวและวัคนั้นไม่ใช่วัคร้างเช่นนั้นก็สมควรจะกลัวการถูกสกัดชุกแต่อย่างใด

๖. ถ้าชุกเอาของที่บรรจุอยู่ภายในออกแล้ว จะเป็นการทำให้ประชาชนขาดความเคารพสักการะไป เพราะปัจจุบันนี้เจดีย์ในวัคนั้นทั้ง ๒ องค์ ยังเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนชาวจังหวัดสุโขทัยและที่ใกล้เคียงมาก ในเทศกาลประจำปี คือ กลางเดือน ๔ ของทุก ๆ ปี จะมีประชาชนไปทำการเคารพสักการะเป็นจำนวนมาก

๗. การชุกโดยมุ่งจะเอาของซึ่งกะเนเอาว่าจะมีบรรจุอยู่ภายในนั้น เท่ากับเป็นการชุกหาของโดยการเสียดาย จะได้หรือไม่ได้ก็เท่ากัน แม้มีจริงตามที่คาดไว้ก็ไม่พินข้อครหา ถ้าไม่ไค้ก็เท่ากับเป็นการทำลายโบราณวัตถุสถานของชาติซึ่งเป็นการเสียหายอย่างยิ่ง

๘. ข้อที่คณะกรรมการเห็นสมควรจะทำก็คือ

๑. สมควรจะได้ทำการชุกแต่งและบูรณะตามหลักโบราณคดีให้ คืบสภาพเดิมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งก็ว่าคงจะไม่เป็นการยากนัก เพราะการก่อสร้างพระเจดีย์องค์นี้ใช้แสงเป็นพื้น และ

คณะกรรมการ ฯ ได้ร่วมกันพิจารณาให้ความเห็นเกี่ยวกับ การบูรณะวัดพระบรมธาตุ (วัดพระปรางค์) ตามความสำคัญดังนี้

๑. สร้างที่เก็บโบราณวัตถุและศิลปวัตถุให้ปลอดภัย เมื่อรวบรวมไว้ได้มากแล้ว อาจตั้งเป็นสาขาพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติชนทั่วคนนอกแห่งหนึ่งก็ได้

๒. รื้อย้ายกุฏิสงฆ์ไปไว้ที่ที่ไม่บังองค์พระปรางค์

๓. ทำการชุกแต่งทั่ว ๆ ไปในวัคนั้น ตามหลักโบราณคดี

๔. ทำรอกันน้ำ ถ้าหากปล่อยทิ้งไว้นานก็จะพังถึงองค์พระปรางค์

ความเห็นของคณะกรรมการ ฯ นี้ "สวยงามมาก" จึงขออนุโมทนาสาธุการเป็นพิเศษไว้ในที่นี้ด้วย ควรที่พุทธบริษัททั้ง ๔ ทุกคนจะพึงละอายและจงจำใส่ใจ ผู้ที่

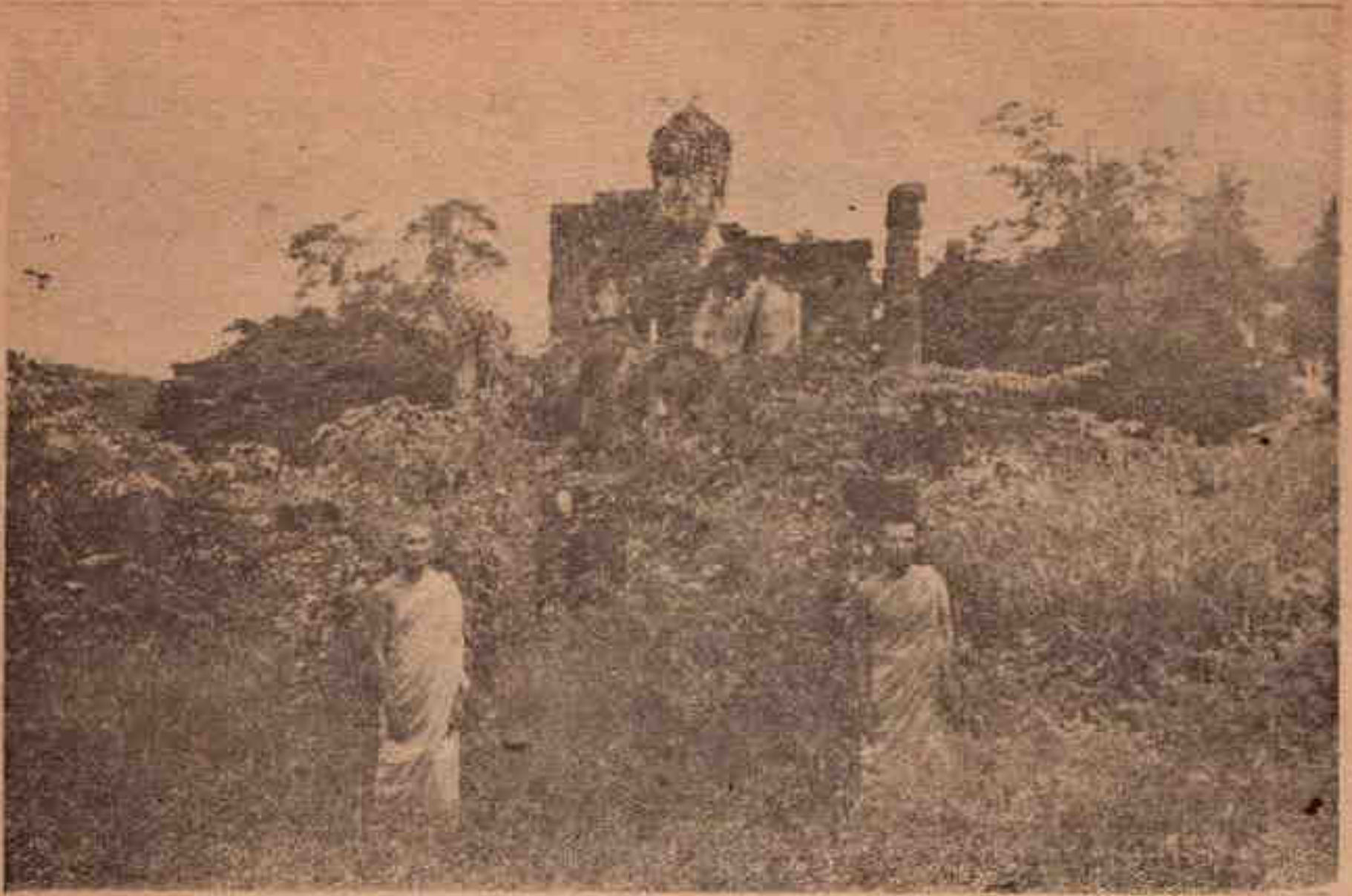
มีมานะทิฏฐิจะชุกเอาของโบราณในพระเจดีย์ก็ควรละนิสสัยต้นทานได้แล้ว ไม่ควรเมาใน
 ความโลภและยศศักดิ์จนลืมหองเกินไป ควรจะเอาสบู่ฟอกหน้าล้างฝุ่นออกเสียบ้าง จะ
 ได้สว่างไสวสบายใจทั้งในชาตินี้แลชาติหน้า

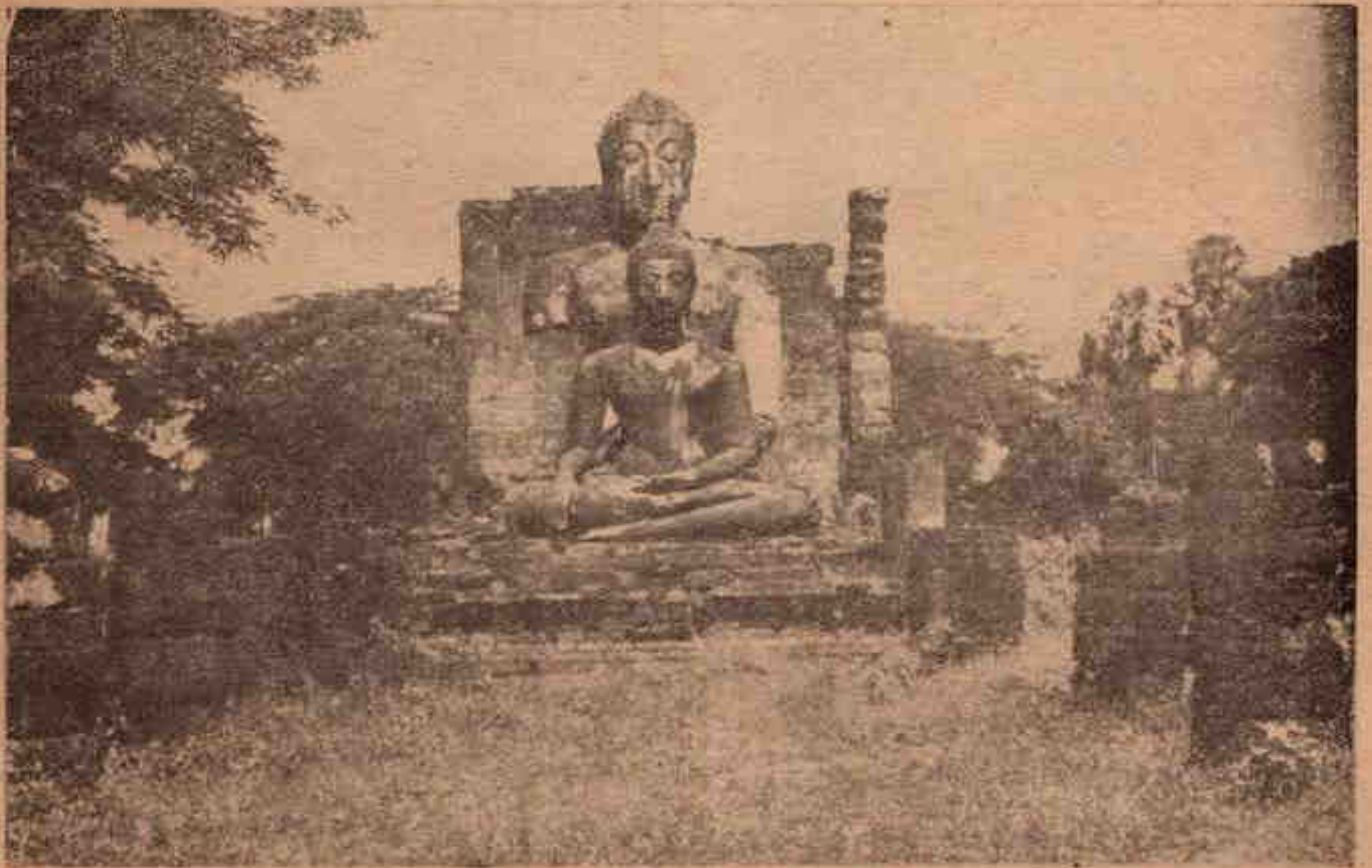
พระอัฐารศ บูรณะพระเศียรใหม่

๕. พระอัฐารศ ตั้งอยู่ด้านหลังพระธาตุมุเตา ทำยื่นสูง ๔ วา ๑ คอก พระเศียร
 หักขาดมานานแล้ว ได้ทำการบูรณะให้คืนเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๓

มีประวัติมาว่า พระพุทธรูปองค์นี้มีชื่อเรียกกันมาแต่โบราณกาลว่า “พระสาว
 ๑๕ ปี” มีคำอธิบายว่า เจ้าหญิงองค์หนึ่ง มีพระชนม์พรรษาได้ ๑๕ ปี มีศรัทธาสร้าง

หลวงพ่อสองพี่น้อง ถ่ายให้เห็นสภาพเมื่อยังรก

หลวงพ่อสองพี่น้อง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

ไว้บ้าง ว่าสร้างอุทิศพระราชกุศลส่งไปถวายเจ้าหญิงองค์หนึ่งซึ่งสิ้นพระชนม์เมื่อพระชนมายุได้ ๑๕ ปีบ้าง ว่าเป็นปฤษามิตรพิยัฝังไว้ใต้ฐานพระนั้น ๑๕ ซึ่งแต่เดิมผู้คิดได้เอาไปแล้วบ้าง แต่ที่เชื่อจนติดใจ ทุกคนติดปากกันมากมาจนทุกวันนี้เห็นว่า คนในสมัยพระร่วงอายุ ๑๕ ปี รูปร่างสูงใหญ่โตเท่ากับพระองค์นี้

๖. พระหลวงพ่อดองพี่น้อง อยู่วิหารต่อจากพระอิฐารศไปทางตะวันตก ก่อด้วยแลงถือปูน ลักษณะงาม สมัยสุโขทัย องค์ข้างหน้าเรียกว่าเบื้องหน้า หน้าตัก ๑ วา ๒ ศอก เมื่อก่อนพระเศียรหักตกลงมาอยู่ข้างล่าง ไม่ทราบว่ายกแต่เมื่อใด ได้ทำการบูรณะให้ตั้งเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๐๔ องค์ข้างหลังที่เรียกว่าพระพี่น้อง หน้าตัก ๒ วา ๑ ศอก ยังไม่ไ้ทำการบูรณะ

มีประวัติว่า หลวงพ่อดองพี่น้องนี้เป็นพระหมอ ถ้าผู้ใดเจ็บป่วยรักษาไม่รู้จักหายก็นำดอกไม้รูปเทียนทองหรืออาหารคาวหวานมาบูชา ตั้งจิตอธิษฐานขอน้ำมนต์บ้าง ขอคันยาถือคันหม้อกลางวิหารนั้นหรือก้อนอิฐก้อนหินในวิหารนั้น ไปใส่น้ำมนต์หรือแซกยา กิน ปรากฏว่าหายกันมากแล้ว จึงมีผู้มาปลื้เอาเสมอ

ทั้งพระอิฐารศและพระหลวงพ่อดองพี่น้องนี้ ไม่ทราบว่าใครเป็นผู้สร้างและสร้างเมื่อใด เข้าใจว่าคงจะสร้างพร้อมกันด้วย วิหารหลวงพ่อดองพี่น้องนั้น คงใช้เป็นศาลาการเปรียญแบบไทยเหนือ เพราะมีอาสน์สงฆ์อยู่ด้านใต้ยังปรากฏให้เห็นอยู่

๗. หลวงพ่อธรรมจักร เป็นของเก่ามีมาแต่โบราณ ลักษณะงามพอใช้ สมัยอยู่ทอง ทำียนยกพระหัตถ์ขวามีกงจักรที่ฝ่าพระหัตถ์ขวานั้น จึงเรียกกันว่า หลวงพ่อธรรมจักร พระหัตถ์ซ้ายห้อยลง หล่อด้วยทองสำฤทธิ์ สูง ๔ ศอก ๑ คืบ พระเมลาดีต่างหาก เพราะไม่ใช่ของเดิม แต่เดิมมีซำรุกบางส่วน ซ้ำพเจ้าจ้างช่างซ่อมที่พระศอกและพระปฤษฎางค์และอื่น ๆ บ้าง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ สิ้นเงิน ๘๓๕ บาท และได้ทำการสถาปนุช้เมณฑปวิหารข้างหน้าและข้างหลัง ๒ ก่อผนังด้านหลังและซ่อมหลังคา จักการขยายพระพุทธรูปตั้งให้เป็นระเบียบทำให้สอาดปลอดโปร่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ สิ้นเงิน ๑,๓๕๐.๒๕ บาท

หลวงพ่อธรรมจักรวัดพระปรารักษ์ ไคร ๆ ก็รู้จักกันมานานนับเป็นร้อย ๆ ปีมาแล้ว เป็นพระที่เชื่อกันว่าศักดิ์สิทธิ์มาก แม้ไม่สามารถไปนมัสการได้ อยู่ที่บ้านก็ตั้งขันน้ำมนต์ จุกรูปเทียนบูชา ตั้งจิตอธิษฐานนึกถึงหลวงพ่อธรรมจักรก็ได้ผลสมประสงค์ นับ

หลวงพ่อดรรชนี สนิษฐานองปน
สุโขทัย เป็นพระที่ศักดิ์สิทธิ์มาก

ว่าเป็นพระศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญมาก มีชื่อเสียงลือไปทั่วทุกทิศ มีผู้นิยมนับถือมากราบไหว
สักการบูชาขอศีลขอพรทุกวันมิได้ขาด ทำรายได้ให้แก่วัดนับละมาก ๆ ยิ่งกว่าสิ่งอื่น จึง
นับว่ามีคุณสำคัญแก่วัดนี้มาก

แต่ก่อนองค์หลวงพ่อดรรชนีไม่มีที่อยู่แน่นอน ราว พ.ศ. ๒๔๖๓-๔ พระครู
วิริยโสมภิก (อัน) จึงได้สร้างวิหารหลังนี้ให้อยู่มาจนบัดนี้ ทางวัดตั้งใจจะสร้างให้ใหญ่โต
สวยงามสมพระเกียรติ แต่ขัดข้องด้วยโบราณสถาน

ความเลื่อมและความเจริญของวัด

สมัยเมืองชะเลียงเป็นราชธานีหรือสมัยเมืองศรีสัตนาคัยเป็นราชธานีหรือสมัยเมืองสุวรรณโลกเป็นเมืองสำคัญของไทยนั้น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหารนี้ เจริญรุ่งเรืองมาก มีอุโบสถ วิหารหลวง วิหารอื่นและเสนาสนะสงฆ์บริบูรณ์ ท้องค์พระปรากฏอร่ามชาวเหลืองแดงศุภไสสวยงามมาก หลังคารอบองค์พระปรากฏมุงด้วยกระเบื้องทำจากเตาทุเรียง บันไดหาคูไค้ยาก รอบองค์พระปรากฏนั้นมีพระพุทธรูปปฏิมากรลักษณะงาม ๆ ทำทางและขนาดต่าง ๆ กัน เต็มแท่นพระสลักรับซ้อนกันแน่นอย่างมีระเบียบเรียบร้อย แท่นพระยังปรากฏให้เห็นอยู่จนบัดนี้ ในทิศกศแต่ละทิศคงจะน่าชมมาก รอบองค์พระปรากฏก็ลุ่มลึกกว่าทุกวันนี้ เสากำแพงแสงที่ฝังจมอยู่ในดินมากกว่าที่พบเห็นที่เห็นอยู่นี้ เมื่อมีงานคงขุดประทีปบูชาทุกต้นรอบองค์พระปรากฏ ชนย์กษัตริย์กษัตริย์ประจำอยู่โดยรอบ เหนือขึ้นไปก็มีพระพุทธรูปประจำอยู่ทุกชั้นจนถึงยอดพระปรากฏ บานประตูและเพดานแกะสลักด้วยลวดลายอันวิจิตรมีคทองล่องชาดกุศศไสศอากาศงาม ช้างในโพรงพระปรากฏก็เต็มไปด้วยพระคัมภีร์และพระพุทธรูป มีเพดานนี้ตลอดตั้งไว้ด้วยโซ่เหล็กค้ำค้ำค้ำค้ำ พระธาตุมุกเตาและอย่างอื่นทั่วทั้งวัดก็คงขาวหรือเหลืองอร่ามงาม อารามกว้างขวางผู้คนไปมามากมายไม่ขาดสาย เพราะเป็นวัดใหญ่อยู่ภายในกำแพงเมือง มีชีวิตชีวาสดชื่นรื่นรมย์หรือรชาตลอดมาหลายร้อยปี แม้ว่าบางสมัยจะตกเป็นเมืองขึ้นของชนชาติใด ก็ไม่ปรากฏว่าเขาทำลายวัด กลับปรากฏว่าช่วยกันบำรุงรักษา จึงนับได้ว่าเจริญรุ่งเรืองมาโดยลำดับ

จนถึงปี พ.ศ. ๒๓๑๐ บ้านเมืองของไทยถูกยุทธภัยอย่างร้ายกาจต้องพินาศวอดวายไปทั่วทั้งประเทศ วัดนี้ก็ถูกเผาผลาญจนแทบจะไม่เหลือชิ้นดี ต่อแต่นั้นมาอีก ๓ ปีก็ยังถูกข้าศึกมาตีซ้ำเติมอีก อยู่มาประมาณ ๑๐ ปีก็มีข้าศึกมาตีอีก วัดนี้ก็ต้องร้างโรยเล็กร้างเป็นป่ารกปกคลุมไปด้วยต้นไม้ใหญ่้านานาชนิด ชาวกรเอาใจใส่ดูแลรักษาหาภิกษุสามเณรอยู่มิได้ ประชาชนก็หนีไปอยู่ไกล ๆ กันหมด นับว่าเป็นสมัยที่เสื่อมโทรมมากที่สุด เป็นเวลาเสื่อมประมาณ ๑๕๐ ปีเศษ

ล พ.ศ. ๒๔๕๗ เริ่มให้มีงานไหว้พระประจำปีของวัดนี้ หรือมีกนรู้จักและเอาใจใส่วัด มาเมื่อสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เสด็จจรดงค์มาถึงวัดนี้หรือเมื่อสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ เสด็จมาวัดนี้และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ เสด็จมาวัดนี้ จึงมีผู้เอาใจใส่และ

รู้จักวัดนี้ แต่ยังไม่ถึงขั้นเจริญ เพราะวัดยังเป็นป่ารกทั่วทั้งบริเวณ ปุชนิยะก็ยังไม่ได้
รับการบำรุงบูรณะ เสนาสนะสงฆ์ก็ยังไม่มีมั่นคงถาวร แม้จะมีผู้ศรัทธาก่อสร้างแต่เสนาสนะ
สงฆ์เท่านั้น ส่วนปุชนิยะโบราณวัดนี้นั้นยังไม่มีใครเหลียวแล จึงคงยังชำระทรุดโทรม
อยู่ตลอดมา บริเวณวัดก็ยังเป็นป่ารกเป็นส่วนมากหน้าผ่นยิ่งรกมาก คนยืนอยู่ตลิ่งฝั่งน้ำ
ตรงข้ามจะไม่อาจมองเห็นองค์พระปรางค์ได้เลย จะเห็นก็ยอดพระปรางค์ในระหว่างยอด
ไม้บางแห่งเท่านั้น เพราะมีต้นไม้ใหญ่น้อยบีบคั้นอยู่ ส่วนพระสงฆ์ยังมีจำนวนน้อย
บางปีมีไม่ครบองค์สงฆ์ พระหลายพรรษาหาได้ยาก คนทำบุญก็ยังน้อย

สุ พ.ศ. ๒๔๘๑ เริ่มตัดโค่นต้นไม้บางส่วนที่เป็นอันตรายแก่ปุชนิยะออกประมาณ
๒ ใน ๑๐ ส่วนของวัด พ.ศ. ๒๔๘๖ ได้จัดทำการตัดโค่นต้นไม้ที่ไม่มีประโยชน์และ
ถางป่า ทำคอกต่อมาโดยลำดับทุกปีโดยจ้างทำเป็นครั้งคราวบ้าง จ้างให้ทำประจัตถอก
ทั้งปีบ้าง บริเวณวัดก็ปลอดโปร่งมากขึ้น นับว่าทำได้ประมาณ ๖ ใน ๑๐ ส่วน พ.ศ.
๒๔๘๖ ได้ทำการถางป่าและตัดโค่นต้นไม้หมดทั้งบริเวณวัด และทำการย้ายหมู่เสนาสนะ
ตามแผนผังที่ทำไว้ ดังที่ได้เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้แล้ว

วัดนี้ได้รับพระราชทานเทียนของหลวงทุกรัชกาลมาจวบจุชาในเทศกาลเข้าพรรษา
ทุกปี วัดนี้ได้รับพระราชทานเทียนของหลวงเวลานี้มี ๘๓ วัดด้วยกัน

วัดนี้แต่เดิมมาเรียกกันว่า วัดพระมหาธาตุบ้าง วัดพระบรมธาตุบ้าง วัดพระพุทธรูป
ปรางค์บ้าง วัดพระปรางค์บ้าง ข้าพเจ้าเกิดความสงสัยมาแต่แรกพร้อมทั้งชื่อของเมือง
“ชะเลียง” “ศรีสัชชาลัย” และ “สุวรรณโลก” จึงได้พยายามไต่ถามท่านผู้รู้และค้นหา
หลักฐานคู่ต่อมา เมื่อได้ทราบแน่ชัดว่า วัดนี้มีชื่อไม่ตรงกับชื่อจริงของเดิม จึงได้ทำ
หนังสือที่ ๓/๒๔๘๗ ลงวันที่ ๘ มกราคม ๒๔๘๗ ขอเปลี่ยนชื่อเป็น “วัดพระศรีรัตน
มหาธาตุ” ดังหนังสือของจังหวัดสุโขทัยแจ้งให้ทราบ ดังนี้

ที่ ๑๔๖๖๓/๒๔๙๗

ศาลากลางจังหวัดสุโขทัย

๖ ตุลาคม ๒๔๙๗

เรื่อง ขอเปลี่ยนชื่อวัด

นมัสการ เจ้าคณะอำเภอศรีสัชชาลัย

อ้างถึง หนังสือของท่านที่ ๓/๒๔๙๗ ลงวันที่ ๘ มกราคม ๒๔๙๗

ตามที่ท่านได้ขอเปลี่ยนชื่อวัดพระบรมธาตุเป็นวัดพระศรีรัตนมหาธาตุความแจ้งอยู่
แล้วนั้น จังหวัดได้นำเสนอกรมการศาสนา และกรมการศาสนาได้นำเสนอตามลำดับจน
ถึงคณะสังฆมนตรี บัดนี้คณะสังฆมนตรีได้ลงมติให้เปลี่ยนชื่อวัดได้ตามความประสงค์
ตั้งแต่วันที่ ๑๗ กันยายน ๒๔๙๗ เป็นต้นไป

ฉะนั้น จึงนมัสการมาเพื่อทราบ และขอได้โปรดแจ้งให้เจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุ
ทราบต่อไปด้วย

นมัสการมาด้วยความเคารพ

จ. ณ สงขลา แทน

ผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย

และในเวลาต่อมาข้าพเจ้าในฐานะตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดนี้ได้ทำหนังสือขอยกฐานะ
ของวัดขึ้นเป็นพระอารามหลวง ทั้งหนังสือของจังหวัดสุโขทัยแจ้งมาให้ทราบ ดังนี้

ที่ ๔๗๙๕/๒๕๐๑

ศาลากลางจังหวัดสุโขทัย

๕ พฤษภาคม ๒๕๐๑

เรื่อง ขอยกฐานะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นพระอารามหลวง

นมัสการ เจ้าอาวาสวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

อ้างถึง หนังสือกรมการศาสนาที่ ๒๕๓๓/๒๕๐๑ ลงวันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๐๑

สิ่งที่ส่งมาด้วย สำเนาแจ้งความกระทรวงวัฒนธรรม ๑ ฉบับ

ตามที่เจ้าอาวาสรายงานขอยกฐานะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ตำบลศรีสัชชาลัย
จังหวัดสุโขทัย ขึ้นเป็นพระอารามหลวง โดยเหตุที่วัดนี้เป็นวัดประวัติศาสตร์และปูชนีย
สถานอันสำคัญ คือพระศรีรัตนมหาธาตุนี้ กรมการศาสนาได้นำเรื่องนี้เสนอคณะ

ตั้งขมณฑลพิจารณาแล้ว มีมติให้ยกฐานะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุขึ้นเป็นพระอารามหลวง
ชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร และให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระ
บรมราชานุญาตแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกฐานะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุขึ้น
เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร ตามที่เสนอ

จะนึ่งจึงนมัสการมาเพื่อทราบ

นมัสการมาด้วยความเคารพอย่างสูง

ช. ศิริสนธิ์

(นายเชื้อม ศิริสนธิ์)

ผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย

แจ้งความกระทรวงวัฒนธรรม

เรื่อง ยกฐานะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกฐานะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ตำบลศรี
ตัญญาตย์ จังหวัดสุโขทัย ขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร ตั้งแต่วันที่ ๗
เมษายน ๒๕๐๑ เป็นต้นไป

แจ้งความ ณ วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๐๑

(ลงนาม) บิน มาลากุล

(หม่อมหลวงบิน มาลากุล)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม

พระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร ในประเทศเวลานี้มี ๑๐ วัดกับวัดกัน

เมื่อนับเวลาถอยหลังไปประมาณ ๕๐ ปี หมู่กุฏิสงฆ์มี ๒ หลัง ๆ ละ ๒ ห้อง มี
หอฉันอยู่กลาง ๑ หลัง ตั้งอยู่ราวกึ่งกลางแม่น้ำยมตำบลไต่ คือทางบ้านวังยายมาก บางปี
มีพระบางปีไม่มีพระและเป็นพระจรมาจากที่อื่น เวลานั้นบ้านคนก็น้อยและตั้งอยู่ห่าง
ไกลกัน มีอยู่ค้ำตะวันตกของวัดเพียง ๔ หลัง ต่อมานักตเซาะตลิ่งพังจึงย้ายมาตั้งอยู่
ค้ำทิศเหนือ หน้าหมู่กุฏิสงฆ์ ตั้งตรงแนวกำแพงแสงพระปรากฏค้ำตะวันตก และ
สร้างเพิ่มเติมต่อมาจนเต็มเนื้อที่จกริมตลิ่ง คนเดินต้องรอดไต่ถนนหรือเลาะตามเสากุฏิไป

มีอยู่ ๖ หลัง มีหอฉันอยู่กลาง แล้วได้ย้ายไปตั้งอยู่ที่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวัด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖-๗ อยู่มาจนบัดนี้

ป่าช้าเดิมอยู่ที่สนามหญ้าคือด้านตะวันตกของวัดนอกกำแพงเสาสว่างหลังวิหารหลวง พอสองพี่น้อง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ เตรียมทำรับเสด็จ ฯ จึงย้ายไปอยู่ทางด้านใต้พระปรางค์ ริมน้ำ และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้ย้ายไปอยู่ด้านตะวันออกเฉียงใต้กำแพงวัดซึ่งอยู่ มาจนบัดนี้

เริ่มทำการย้ายเสนาสนะไปตั้งอยู่ ณ ที่อยู่ปัจจุบันเมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๔๕๖ จนถึงวันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๔๕๗ จึงแล้วสิ้นเงินของวัดประมาณ ๑๓,๑๓๒ บาท นอก นั้นทางบ้านเมืองช่วยเหลือ เสนาสนะแต่ละหลังมีอายุกว่า ๕๐ ปีแล้ว เอาของเก่ามาทำ ใหม่ก็ไปได้ชั่วคราว มีโครงการไว้ว่า จะต้องถอยหลังขึ้นไปอีกให้พื้นที่ศาลพระร่วง หรือไปตั้งที่หมู่บ้านอยู่นั้นเกือบถึงกำแพงวัด ส่วนที่ดินด้านตะวันออกและด้านใต้ของศาลา การเปรียญนั้น ทำเป็นสวนผลไม้มีมะพร้าวเป็นต้น

จำนวนพระสงฆ์จำพรรษา เมื่อถูกตั้งอยู่ด้านทิศใต้บางปีมีพระ บางปีก็ไม่มีพระ และเป็นพระจรมาจากอื่น เมื่อย้ายหมู่กุฏิมาตั้งอยู่ด้านทิศเหนือก็มีพระน้อยและไม่ครบ องค์กรสงฆ์ บางปีก็มาก นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๕ มามีจำนวนมากขึ้นถึงบิลละ ๒๐ ถึง ๓๐ องค์ สามแถวแต่ก่อนไม่เคยมีกมบิลละ ๔ องค์ถึง ๑๑ องค์ จึงมีสำนักเรียนเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ภิภษสามแถวได้รับการศึกษาและสอบไล่ได้ตามชั้นเรียนทุกปี และ มีความประพฤติที่น่าเลื่อมใสศรัทธา มีกติกาศของวัด (กติกานี้เคยใช้เมื่อข้าพเจ้าอยู่ วัดหาคสูงและวัดหาคเสี้ยวมาแล้ว) ดังนี้

กติกาศของวัด

๑.	๘.๐๐ น.	ทำวัตรเช้าในพระอุโบสถ
๒.	๙.๐๐ น.	เรียนนักธรรม (ถ้ามี)
๓.	๑๓.๐๐ น.	เรียนนักธรรมตามสมัยเปิดเรียน
๔.	๑๘.๐๐ น.	ทำวัตรสวคมนต์เย็นในพระอุโบสถ
๕.	๑๙.๐๐ น.	ท่อง-กุหนังสือเรียนในสมัยเปิดเรียน

๖. ๒๑.๐๐ น. ทฤษฎีทอง-กุหนังสี่
๗. ๑๓.๐๐ น. ทศวันโกนในพรราชาบรมพิเศษ (รวมทั้งวัด)
๘. ทำศาสนพิธีตามวันสำคัญของ ทางศาสนา ของชาติ และทำสังฆกรรม
วันยโอบสถ
๙. ต้องอยู่ในโอวาทของผู้ปกครองโดยเคารพ ต้องได้รับอนุญาตก่อน
จึงทำจึงไปได้ ฯลฯ
๑๐. ต้องกระทำตามกติกากของวัดที่^{๕๕}ตั้งขึ้นโดยลำดับกาลโดยเคารพ

พระมุนิทรานูวัตต์

เจ้าอาวาสวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

เจ้าคณะอำเภอศรีสะเกษ

ประกาศ ณ วันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๗

แต่โบราณมาการคมนาคมใช้ฝั่งตะวันตกของลำน้ำแม่ยม โดยเฉพาะอำเภอศรีสะเกษ
นาสัยไปอำเภอสุวรรณภูมิ ใช้เส้นทางฝั่งตะวันตกตลอด จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ ก็ยังใช้ฝั่ง
ตะวันตกอยู่ ^{๕๕}จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๐ ทางการเริ่มบำรุงถนนฝั่งตะวันออกจึงมีรถยนต์เดินเพียง
๒-๓ กิโลเมตร ^{๕๕}จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๕-๖ ทางการจึงปรับปรุงถนนให้ดี เพราะสงคราม
กำนประชาชนเมื่อก่อนสงครามก็ยังน้อย ต่อเมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ สงบแล้ว
มาจึงมีประชาชนมาอยู่มากขึ้น สดภาพของวัดก็ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น โดยลำดับทั้งที่
เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ มีคนมาทำบุญมากขึ้นกว่าแต่ก่อน คณะกรรมการวัดก็เอาใจใส่วัดดีมาก
เดือน ๖ วันวิสาขบูชา มีประเพณีทำพิธีกรรมที่หลวงพ่อธรรมจักร์และศาลพระ
ร่วงทุกปี ^{๕๕}ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา ก็ยังมีประเพณีเช่นอย่างหนึ่ง คือบวชพระ
พิเศษ เมื่อพ.ศ. ๒๕๐๐ ^{๕๕}นั้นประเทศไทยถือเป็นวันสำคัญทางศาสนาจึงทำศาสนพิธีอย่าง
มหิพารทั่วทั้งประเทศ สำหรับทั่วคนทุกหมู่เหล่ามาทำบุญทำกุศลร่วมกันประมาณ ๕,๐๐๐
คน มีผู้บวชเป็นภิกษุสามเณรและชีเป็นจำนวนมาก ซึ่งในจังหวัดนี้หรือจังหวัดใกล้เคียง
ไม่มีที่ไหนเหมือน ผู้ที่ไม่บวชก็รักษาศีล ๕ ศีล ๘ และกินเจทุกคนตลอด ๗ วัน อยู่วัด
อย่างสงบและไม่มีอันธพาลเกิดเลย เมื่อเสร็จพิธีบวชแล้วจึงบอกอนุศาสน์ที่หน้าองค์
พระปรากฏเป็นพิเศษ ^{๕๕}อนุศาสน์ครั้งนี้รู้สึกว่าเป็นพิเศษจริง ๆ เสร็จแล้วทำพิธีเวียนเทียน

เกินร้อย ๔-๕ ตั้งแต่หน้าโบสถ์ไปถึงสนามท้ายวัดนอกกำแพงแลงมาหน้าโบสถ์ ปรากฏว่า
หัวท้ายจกกันอย่างไม่เคยมีมาก่อน ไม่มีมหรสพอะไรเลยแต่ทุกคนก็สนุกสนานกันมาก
เอิบอ้อมด้วยศัทธา ในคืนวันแรม ๔ ค่ำนั้น เวลาประมาณตี ๓ มีคนกว่า ๔๐ คน ได้ยิน
เสียงพระสวคมนตรีในองค์พระปรารภ เสียงเช่นนั้นเคยมีพระธกษัตริย์บอกมาแล้ว ๒ ครั้ง รุ่งขึ้น
แรม ๕ ค่ำเช้า ซึ่งเป็นวันสุดท้ายของงานพากันไปนมัสการพระที่วัดมหาธาตุ สุโขทัย โดย
ขบวนรถยนต์ ๒๗ คัน รถจี๊ปอีก ๒ คันไปไม่ได้หมด เพราะหารถไม่ได้ ชาวตลาด
สวรรคโลกอาราธนาให้บิดเตบาทอย่างวันเทโวและฉันทเพล ได้ข้าวสาร ๓๕ กระสอบครึ่ง
เมื่อกระบวนถึงตลาดสวรรคโลกก็ตี ถึงตลาดศรีสำโรงก็ตี ถึงตลาดสุโขทัยก็ตี ได้รับการ
ต้อนรับเป็นอย่างดี สิ่งที่ไม่ลืมก็คือ ถึงที่ไหนก็มีคนร้องให้ทั้งผู้หญิงผู้ชาย บางคนถึงกับ
ยกชาน้ำมาไม่ได้ ด้วยความปลื้มปีติ นับเป็นประวัติศาสตร์ของวัดกันอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน
เลย การบวชครั้งนั้นทำให้เกิดเป็นประเพณีต่อมาจนบัดนี้ เพราะผู้มาบวชได้รับความ
สะดวกสบาย โดยไม่ต้องลงทุนทำอะไรเลย ด้อยเหมือนเมื่อครั้งพุทธกาล ไกรมีศัทธาที่
มาบวช มีบาตรผ้าไตรปฏิบัติคนให้ถูกต้องตามระเบียบกับบวชได้ ทั้งแสดงบุญให้ผู้บวช
ไว้เป็นหลักฐานของวัดต่อไป

ที่	พ.ศ.	ภิกษุ	สามเณร	ชี	รวม
๑	๒๕๐๐	๖๕๕	๑๐๘	๑๖๖	๕๖๘
๒	๒๕๐๑	๒๗๕	๓๔	๑๕	๔๒๔
๓	๒๕๐๒	๔๐	๑๒	-	๕๒
๔	๒๕๐๓	๗๒	๗	๒	๘๑
๕	๒๕๐๔	๓๑	๑	-	๓๒
๖	๒๕๐๕	๑๘	๒	-	๒๐
๗	๒๕๐๖	๒๘	๑	-	๒๙
๘	๒๕๐๗	๒๑	-	-	๒๑
รวม	๘	๑๒๘๐	๑๖๕	๑๘๓	๑๖๒๘

งานเทศกาลประจำปี

เมื่อก่อน พ.ศ. ๒๔๕๗ ยังไม่เคยมีงานประจำปีของวัดนี้ ผู้มีศรัทธาก็มานมัสการในเทศกาล ไปไหว้พระแทนเกีลาอาคนี เพราะทางเดินต้องผ่านมาจากทางนี้แล้วก็แวะนมัสการ บางพวกก็ค้างคืน บางพวกก็เลยไป นอกจากเวลานั้นแล้วก็ไม่ค่อยมีใครมา วัดก็เป็นป่ารกมาก สมัยนั้นหลวงพ่อธรรมจักรก็ยังไม่เป็นองค์สำคัญอะไร มาปรากฏเป็นองค์สำคัญก็เมื่อก่อนงานประจำปีมานี้ เริ่มมีงานประจำปีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นต้นมา วัดนี้และตำบลนี้ยังขึ้นอยู่กับปกครองของอำเภอสวรรคโลก เจ้าคณะจังหวัดและเจ้าคณะอำเภอสวรรคโลกเป็นประธานจัดงานมาโดยลำดับ เงินในสมัยนั้นมีค่าแพงและได้จากงานน้อย จึงไม่ปรากฏว่าให้ทำอะไรจากเงินที่เหลือจากงาน ศาลาการเปรียญหรือกุฏิสงฆ์หรือเสนาสนะอย่างอื่นก็ปรากฏว่ามีเจ้าภาพทุกอย่าง นอกจากวิหารหลวงพ่อธรรมจักรที่พระครูวิชัยโสภิต (อัน) เป็นผู้สร้าง เข้าใจว่าคงเป็นเงินวัด ตามบัญชีงานประจำปีของเจ้าคณะอำเภอสวรรคโลก ๒ ปีสุดท้าย คือ พ.ศ. ๒๔๗๗ และ ๒๔๗๘ ปรากฏว่า จ่ายหมดทั้ง ๒ ปี และ พ.ศ. ๒๔๗๕ อันเป็นปีสุดท้ายของเจ้าคณะอำเภอศรีสัชนาลัยของปีก่อน ปรากฏตามบัญชีมีเงินเหลือ ๔๑ บาท ๕๐ สตางค์วัดนี้โอนมาขึ้นอำเภอศรีสัชนาลัย เมื่อพ.ศ. ๒๔๗๕ การทำงานก็ต้องอาศัยทำนุผู้ทำมาก่อน เมื่อก่อนวันงานไม่มีกำหนดแน่นอน แต่โดยมากก็มี ๓ วัน ๓ คืน คือชน ๑๓, ๑๔, ๑๕ ค่ำ เกือน ๔ บางปีก็มี ๕ วัน ๕ คืน มาในสมัยที่ข้าพเจ้าเป็นประธานจึงกำหนดลงตายตัวมี ๕ วัน ๕ คืน เริ่มแต่ชน ๑๑ ค่ำ ถึง ๑๕ ค่ำ เกือน ๔ มาจนบัดนี้

มหรสพในงานประจำปีนั้น เมื่อแต่ก่อนทางวัดเป็นผู้หามาแสดง ต่อเมื่อสงครามคราวโลกครั้งที่ ๒ สงบแล้ว ข้าพเจ้าจึงชักชวนให้คนมาทำวิก ใน ๒-๓ ปีแรกทางวัดยังต้องช่วยเหลือเจ้าของวิก ในระหว่างสงคราม ก็ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๘ งานวัดนี้ยังมีอุปสรรคอยู่หลายประการ ต้องจัดพระให้อยู่เวรรักษางานวัด เพื่อช่วยเหลือผู้มาในงาน การเริ่มงานนั้นหลังสอบนักธรรมสนามหลวงแล้ว ได้ขอแรงพระภิกษุสามเณรมาช่วยต่างบ้านแล้วเดือนสามข้างแรมจึงมาจุคเฝ้าแล้วทำความสะอาดทั่วไป ทางวัดต้องปลูกสร้างโรงรับบางอย่าง และทางแยกจากถนนสายสวรรคโลก-ศรีสัชนาลัยลงมาหาริมแม่น้ำทุกปี ทำสะพานไม้ซุงข้ามน้ำ เพราะหน้าหน้าวัดลึก ๔-๕ ศอก และก่อนข้างเขี้ยวกล้วย

ต่อเมื่อนำต้นราว พ.ศ. ๒๔๘๘ จึงทำสะพานพันกระดานมาจนบัดนี้ การทำงานต้องออกทน และต่อสู้อย่างสุขุมรอบคอบ ต้องยอมโง่บ้างบางอย่าง ไม่บอกทำเหมือนบอก ไม่หนวกทำเหมือนหนวก ไม่ไข้ทำเหมือนไข้ ไม่โง่ทำเหมือนโง่ และงานกับศัตรู เป็นครูอย่างเอก งานนี้ก็เป็นครูบีหน้า ซึ่งข้าพเจ้าถือปฏิบัติตลอดมา แต่อาจไม่ถูกต้องก็ได้

พ.ศ. ๒๔๘๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ ญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกตามชายฝั่งแห่งประเทศไทย สิ่งของมีราคาสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ไม้ซีกไฟจากท่อละ ๑๐ สตางค์มาเป็นท่อละ ๑๒ บาท ๑๕ บาท น้ำมันก๊าสจากบีบละ ๖ สตางค์ มาเป็นบีบละ ๔๐๐-๕๐๐ บาท ไม้ไผ่หน้ำคาจาก ๓ สตางค์มาเป็น ๒-๓ บาท เป็นต้น วันที่ ๒ กันยายน ๒๔๘๘ เป็นวันที่ญี่ปุ่นเซ็นสัญญาสงบสงคราม

การเงินของงานข้าพเจ้ามอบให้คณะกรรมการมีเจ้าอาวาสเป็นประธาน มีผู้ทำบัญชีเงินเหลือจากงานเท่าใดมอบให้เจ้าอาวาสเป็นผู้เก็บรักษาและจ่ายพร้อมทั้งบัญชีรับจ่ายของงาน มาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ ผู้ร้ายเข้าห้องเจ้าอาวาสลักเอาเงินไปหมด ฉะนั้น พ.ศ. ๒๔๘๒ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๕ จึงเอาไปฝากไว้ที่อื่นเท่าที่เหลือจากงานและได้เอามาบูรณะวัด ต่อมาหมดเท่าใดที่เหลือก็เอาเป็นเงินทุนทำงานในปีต่อไป เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ จึงได้มอบเงินทั้งหมดให้แก่เจ้าอาวาสเพื่อทำงานตามระเบียบของสังฆนายก พ.ศ. ๒๔๘๕ บัญชีรายรับ-จ่าย จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๕ นั้น คงจะได้อุดหนุนเมื่อทำการย้ายหมู่เสนาสนะทั้งวัด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖-๗ แล้วส่วนในปีต่อมาอยู่ที่คณะกรรมการจัดงาน

การบูรณะและก่อสร้างเสนาสนะ

พ.ศ. ๒๔๘๖	ซ่อมนอกชานกุฏิสิ้นเงิน	๖๕๐ บาท
พ.ศ. ๒๔๘๗	ซ่อมกุฏิสิ้นเงิน	๑,๒๘๕ บาท ๕๐ สตางค์
พ.ศ. ๒๔๘๘	ซ่อมโรงครัวสิ้นเงิน	๑,๓๗๒ บาท ๕๐ สตางค์
พ.ศ. ๒๔๘๙	ซ่อมและต่อนอกชานกุฏิ หลังรมน้ำสิ้นเงิน	๖๖๒ บาท ๕๐ สตางค์
พ.ศ. ๒๔๙๐	ซ่อมกุฏิสามหลังสิ้นเงิน	๓,๗๗๔ บาท ๕๐ สตางค์
พ.ศ. ๒๔๙๑	สร้างโรงชายทองชั้นใหม่	๑,๙๘๖ บาท ๕๐ สตางค์

พ.ศ. ๒๔๙๒ ซ่อมและเทค่อนกรีตวิหาร

หลวงพ่อดมขจรสังฆเงิน ๒,๒๕๐ บาท ๒๕ สตางค์

พ.ศ. ๒๔๙๓ สร้างซ่อมแซมสามสังฆเงิน ๑,๘๕๑ บาท ๒๕ สตางค์

พ.ศ. ๒๔๙๔ สร้างกุฏิเพิ่มข้างหน้าหลังริมหน้าสังฆเงิน ๔,๗๐๘ บาท ๖๔ สตางค์

พ.ศ. ๒๔๙๖ - ๗ ได้ทำที่และทำการย้ายหมู่เสนาสนะทองวัดสังฆเงิน ประมาณ ๑๓,๑๓๒ บาท นอกนั้นเป็นเงินของทางบ้านเมืองช่วย

พ.ศ. ๒๔๙๘ ทำซุ้มประตูหน้าวัดริมถนนหลวง ๒ ซุ้ม สิ้นเงิน ๑,๓๒๐ บาท
ซื้อไม้กระป๋องทำสะพานข้ามหน้าสังฆเงิน ๑๒๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๙๙ หล่อรูปพระร่วงพระลือสูงองค์ละ ๑ เมตร สิ้นเงิน ๑๓,๐๐๐ บาท
ซื้อเครื่องกำเนิดไฟฟ้าและเครื่องขยายสังฆเงิน ๑๘,๖๐๐ บาท

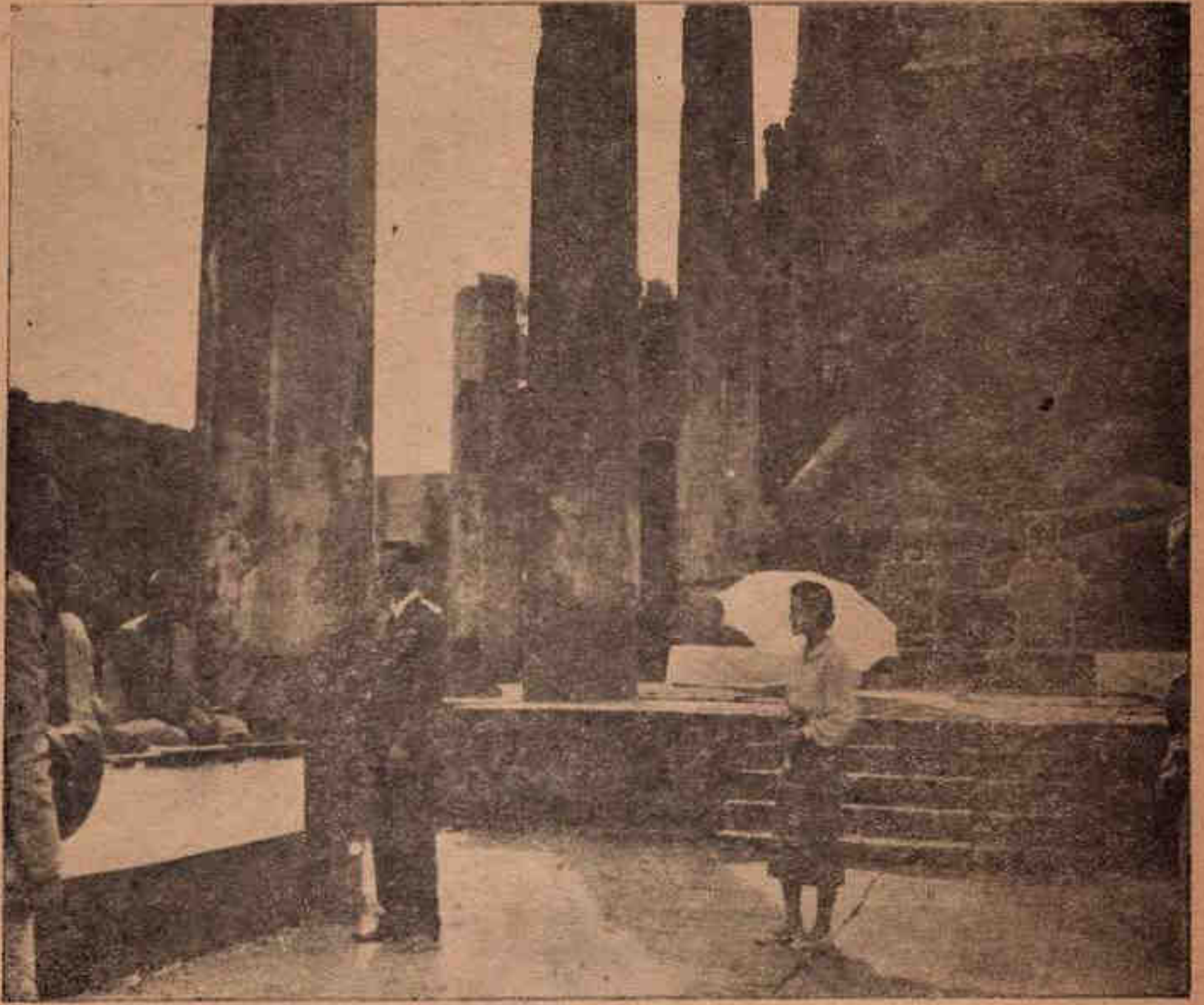
ปีขึ้นสำนักงาน ส. ชรรณภักดี มีศัทธิซ่อมหลวงพ่อดมขจรประทานกับหลวงพ่อบัน
กาลสุข เมื่อวันที่ ๕ กันยายน ๒๔๙๙ เวลา ๙.๐๐ น. ได้อัญเชิญเข้าไปทำเนียบรัฐบาล
ตามคำอาราธนาของ ว.พน. นายก เพื่อเปิดทองแล้ว ว.พน. นายก ได้จัดรถยนต์อย่างดี
๒ คัน รถยนต์ของกรมชลประทานอีก ๑ คัน ส่งถึงวัด นับเป็นประวัติของวัดอย่างหนึ่ง

หลวงพ่อดมขจรประทานเป็นพระลักษณะงาม สมัยสุโขทัย หล่อด้วยทองสำฤทธิ์
ยืนสูง ๕ ศอก ยกพระหัตถ์ขวา นิ้วพระหัตถ์จับทาคัดคานมนต์ ห้อยพระหัตถ์ซ้าย หลวงพ่อบัน
บันกาลสุข หล่อด้วยทองสำฤทธิ์ ทำยืนสูง ๓ ศอก ๑ คืบ ยกพระหัตถ์ทั้ง ๒ ทำ
ห้ามสมุทร

พ.ศ. ๒๕๐๐ สร้างกองอำนวยการสังฆเงิน ๒,๕๐๐ บาท หล่อพระศรีอารียหน้าตัก
กว้าง ๑ ศอก ๑ คืบ สิ้นเงิน ๑๔,๒๒๐ บาท ปีนี้ทางวัดต้องจ่ายเงินมากเป็นพิเศษ เพราะ
เตรียมการฉลองกิ่งพุทธศตวรรษ เฉพาะการครัวประมาณ ๑๐,๐๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๕๐๑ ปีนี้ทางวัดได้รับเกียรติสูงยิ่ง คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อม
ทั้งพระบรมราชินีนาถเสด็จมาวัดนี้ เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ ตรงกับวันเสาร์
ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๔ ปีจอ และในปีนี้ก็ได้รับยกฐานะของวัดขึ้นเป็นพระอารามหลวง
ชั้นเอกด้วย

ได้สร้างโต๊ะเก้าอี้หนักธรรม ๓๐ ชุด เป็นเงิน ๑,๘๙๗ บาท และซื้อไม้เสาเพื่อ
สร้างโรงเรียนหนักธรรม เป็นเงิน ๖,๕๘๐ บาท

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จออกพระศรีรัตนมหาธาตุ
 เมอวนท์ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๑

พ.ศ. ๒๕๐๒ ซื้อไม้ฝาทำกองอำนวยความสะดวกเป็นเงิน ๓๑๑ บาท ไม้ทำโรงเรียน
 นักรวมเงิน ๗,๒๖๘ บาท ค่าจ้างแต่งตัวไม้โรงเรียนนักรวมเงิน ๓๗๒ บาท สร้างที่
 เก็บถังน้ำฝนและแป้น้ำพร้อมทั้งค่าจ้างช่างทำเป็นเงิน ๔,๘๕๒ บาท

พ.ศ. ๒๕๐๓ ยกโรงเรียนนักรวม เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๐๓ ตรงกับวัน
 อาทิตย์ ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓ ปีชวด ทั่วอาคาร กว้าง ๔ วา ยาว ๑๒ วา ๒ ชั้น ซื้อ
 สังกะสีมุงหลังคาเป็นเงิน ๔,๘๑๔ บาท ค่าอาหาร ๔๗๒ บาท ๕๐ สตารางค์

พ.ศ. ๒๕๐๕ ทำแทนไว้พระพุทธรูปจำลองหลังพระปรารักษ์เงิน ๒๗๔ บาท

พ.ศ. ๒๕๐๖ ซ่อมพระพุทธรูป ๑ องค์ หน้าตักกว้าง ๑ ศอกคืบ เป็นเงิน
 ๕,๐๐๐ บาท ส่วนรายการเกี่ยวกับพระอุโบสถหรือพระปรารักษ์นั้นได้แสดงไว้แล้ว ใน
 เรื่องว่าด้วยสิ่งนั้นแล้ว

วันเพ็ญกับแผลใหญ่หรือหนองใหญ่ ทุ่มเทลงไปเท่าใด ๆ ก็ไม่เต็มได้โดยง่าย
 แท้คณะกรรมกรวัดและชาวบ้านก็ได้พยายามทุกวิถีทางอย่างไม่ได้นิ่งนอนใจเลย จาก
 ความซำรุดทรุดโทรม จากความเป็นป่ารกมีคกคิมมาจนเห็นเป็นสภาพทั้งดงมอย่างนี้ ก็
 นำปลื้มใจโดยทั่วกันแล้ว เมื่อประมาณเงินที่ใช้จ่ายในการบูรณะและก่อสร้างที่ได้จาก
 ภัทธาประชาชน ไม่นับเงินของรัฐบาล ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๕ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๖ ประมาณ
 ๑๗๗,๐๑๔ บาท ๔๙ สตารางค์

เกิดมาเป็นคน

เอาแต่ใจตน

ดูเขียงเอาอย่าง

เพื่อนบ้านเขาค

ผูกพันใหญ่ผูก—

จะดีที่ไหนด

เขาบ้างเป็นไร

ค้มถมไป

ไมตรีดีกว่าพาล ๆ

เรื่องพระร่วง

เรื่องราวของพระร่วง มีปรากฏในหนังสือต่างๆ เช่นประชุมจารึกสยาม ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๑ และภาคที่ ๖๖ จุลยยุทธการวงศ์ ความเรียง (ตอนต้น) พงสาวดารเหนือ พงสาวดารพม่ารามัญ ชินกาลมาลีปกรณ์ สิงหลปฎิมากร (สิงหิงคนิทาน) เรื่องราชาธิราช มูลศาสนา เรื่องนางอุทัย เรื่องจามเทวีวงศ์ คำอธิบายพระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถ์เลขา เล่ม ๑ จกหมายเหตุจีน พระราชนิพนธ์ พระนิพนธ์และนิพนธ์ของบางท่าน พงสาวดารชาติไทยของพระบริหารเทพธานีเป็นต้น เมื่อรวมแล้ว พระร่วงก็คือ

๑. พระร่วงอรุณกุมาร พระร่วงอรุณราช พระร่วงอรุณราชกุมาร พระร่วงนาคบุตร พระร่วงลูกนาค พระร่วงสวรคโลก เป็นพระร่วงองค์เดียวกัน นับเป็นพระร่วงองค์ที่ ๑

๒. พระร่วง ลูกนายกองกงเกรา นายกองส่งส่วยน้ำให้แก่ขอม เมืองละโว้ (ลพบุรี) เรียกตามสามัญว่า พระร่วงส่วยน้ำ พระร่วงสุโขทัย นับเป็นพระร่วงองค์ที่ ๒

พระร่วงองค์นี้ สานชะลอมใส่น้ำก็ได้ ว่าจะให้ขอมเป็นหินก็ได้ ก็ไม่น่าจะกลัวจนต้องหนีขอมเลย ว่าจะให้ขอมทั้งกองทัพหรือทั้งเมืองให้เป็นหินทั้งหมดก็หมดเรื่อง ขอมจะได้ไม่มีมาแกล้งรังแกใครให้วุ่นวาย หรือจะสาปได้แต่เฉพาะคนเดียว จึงต้องบวชเป็นพระแล้วหนีไปอยู่เมืองสุโขทัย ขอมมีฤทธิ์อย่างพระอรหันต์คำคินไปโผล่ลานวิกรมหาราชู เวลาพระร่วงกำลังกวาดควักอยู่เลยถูกสาปให้เป็นหิน ขอมมีวิชาดีถึงอย่างนั้นก็น่าจะรู้จักพระร่วง ซึ่งง่ายกว่าวิชาคำคิน พระร่วงกลัวจึงหนี กลับสู่พระร่วงไม่ได้ คงไม่ใช่คำคินจริงๆ คงจะแบบปลอมตัวไม่ให้ใครรู้ว่าเป็นใครมาทำไม ที่เราเรียกกันว่า ใต้ดินบัคน้ำก็ได้ พระร่วงสานชะลอมใส่น้ำนั้น ก็คงจะเป็นกรอย่างรัชกาลที่ ๖ ทรงอธิบายไว้ ถ้าใส่ชะลอมได้จริงก็ตกใส่ล้อเสียดีกว่า ไม่ต้องสานชะลอมให้ลำบาก หรืออาจเป็นได้จริง

๓. พระร่วงลูกเทวคา หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ตอนหนึ่งว่า ที่ตำบลบ้านโคก (อาจเป็นบ้านโคกน จ. กำแพงเพชร) ยังมีชายคนหนึ่งรูปงาม มีกำลังมาก ท้องเที่ยว

อยู่ในป่า มีนางเทพธิดาคนหนึ่ง เห็นแล้วมีความรักใคร่ได้ร่วมสังวาสด้วย จึงเกิดบุตร
 คนหนึ่ง มีรูปร่าง มีกำลังมาก ต่อมาชาวเมืองยกขึ้นให้เป็นเจ้าครองเมืองสุโขทัย ปราภ
 พระนามว่า ไรจนาช ภายหลังปราภพระนามว่า พระร่วง, ความในตอนที่ไปว่า
 พระเจ้าแผ่นดินผู้ประเสริฐ (พระร่วง) นั้นโปรดให้สร้างพระปรางค์ขึ้นองค์หนึ่ง ใน
 เมืองสุโขทัย ล้วนแล้วด้วยศิลา (แดง) และอิฐ โบกปูนขาว หุ้มแผ่นทองแดงแน่น
 หนา ไม่ใช่แลเห็นเป็นหิน งามดังรูปที่พิมพ์มาน (คือพระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
 อ. ศรีสุโขทัย)

คำว่า “ร่วง” คือ ล่วง, สำเร็จ, ต่อมาตายเป็น “ร่วง” แปลว่า รุ่งโรจน์,
 รุ่งเรือง

๙. พระร่วง พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ หรือพ่อขุนรามคำแหง ทั้ง ๒ พระองค์นี้
 ไม่เคยมีชื่อว่า “ร่วง” มาก่อนเลย ทรงกู้อิสรภาพมาจากขอมได้เมื่อ พ.ศ. ๑๘๕๐

รัชกาลที่ ๖ ทรงสันนิษฐานไว้ในเรื่องท้าวแสนปมว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราช
 คงจะมีพระนามเดิมว่า “ร่วง” อยู่ก่อนแล้ว พงศาวดารโยนกว่า คำว่า “ร่วง” นั้นน่าจะ
 มาจากคำว่า “หลวง” ตามที่เรียกกันว่าพระยาหลวง เจ้าเมืองสุโขทัย

ท่านสันติจิตกล่าวไว้ในหนังสือธรรมกับสงครามว่า พ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองภาค
 ผู้ตีไค้เมืองสุโขทัยจากขอม ก่อนพ่อขุนบางกลางท่าว มีสิทธิ์ที่จะได้เป็นกษัตริย์ครอง
 เมืองสุโขทัย ทั้งเป็นเชื้อพระวงศ์ด้วย แต่กลับยกสิทธิ์ให้แก่พ่อขุนบางกลางท่าว (พ่อ
 ขุนศรีอินทราทิตย์) เป็นกษัตริย์ขึ้นครองเมืองสุโขทัย ส่วนตนเองไปครองเมืองศรี-
 สุโขทัย ซึ่งเป็นที่ประชุมปรึกษากันก่อนที่จะเข้าตีเมืองสุโขทัย พ่อขุนผาเมืองนั่นเอง คือ
 “พระร่วง” ที่แท้จริง คนอื่นหาใช่ไม่

ศรี-สุ-โขทัย สจ ใช้ จ สกต อย่างแบบสมุคช้อยโบราณเขียน ซึ่งหมายความว่า
 ชื่อศักดิ์ พ่อขุนผาเมืองเป็นคนรักและชื่อศักดิ์ต่อพระสหายอย่างควรชมเชยก่องสรร-
 เสริญยิ่ง โดยมากเราจะพบเห็นแต่คำว่า “ฉันไม่อิงฉาใคร แต่ไม่ยากให้ใครได้ตี” ถ้า
 โลกนี้มีคนอย่างพ่อขุนผาเมืองแล้ว โลกก็สงบสุข เป็นโลกพระศรีอารีย์

พระร่วงอรุณราชกุมาร พระร่วงสวรerkโลก พระร่วงลูกนาคเป็นองค์เดียวกัน
 เมื่อยังไม่ได้เสวยราชสมบัติ เรียกว่า พระร่วงอรุณกุมาร เป็นพระราชโอรสของพระยา
 อภัยคามินี เจ้าเมืองศรีสุโขทัย กับนางนาคชาวเมืองสุโขทัย ทั้งพระชนกชนนีก็เป็นคน

ไทยด้วยกัน พระยาอภัยคามินี ได้ลงมาสร้างเมืองสุโขทัย สร้างขึ้นเป็นเมืองครั้งที่ ๒ เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๕ แต่ไม่ได้ตั้งเป็นราชธานีส่วนราชธานีนั้นตั้งอยู่ที่เมืองศรีสัชนาลัย อยู่จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ สุโขทัยจึงกลับได้เป็นราชธานีอยู่ จนถึง พ.ศ. ๑๘๕๐ จึงได้เข้าร่วมอยู่ในอาณาจักรศรีอยุธยา

พระยาอภัยคามินีก็เป็นคนไทย นางนาคก็เป็นคนไทย คือพวกไท ง. อ้ายลาวที่มากิ่งตัวเป็นใหญ่ที่เมืองทักกศิลา (ตาก) คือ พระเจ้าสีก้ามทหารและพระยาภาพรรณคิสีกลงไปสร้างเมืองละโว้ พระมารดาของพระร่วงอรุณกุมาร ก็คือหญิงไทย พวก ง. อ้ายลาวนั่นเอง หรืออาจจะเป็นหญิงพวก มนุษย์นาค กิ่งที่กล่าวมาแล้วก็เป็นได้ ไม่ใช่สัตว์เคราะห์จนอย่างที่เราใจติดกันมานานแล้วนั้นแน่ ไทยพวก ง. อ้ายลาวนั้นผู้ชายชอบสักตัวเป็นรูปมังกร, รูปงูใหญ่, เป็นสีแสดบ้างสีคำบ้าง ถ้าใครไม่สักคงจะถูกเหยียดหยาม เพราะนับถือกันมาแต่บรรพบุรุษว่า นาค, งูใหญ่, มังกร เป็นสัตว์มฤตยูสามารถช่วยเหลือคนได้ จึงเคารพนับถือสักการบูชาสืบ ๆ กันมา ม่าน, คือไทยพวก ง. อ้ายลาว ยังชอบสักตัวมาจนทุกวันนี้

ข้อฟ้าปราณี หลังคาโบสถ์วิหารที่นิยมสร้างเป็นรูป นาค นั้น ท่านว่าสืบเนื่องมาจากไทยพวกนั้นนั่นเอง

หญิงไทย พวก ง. อ้ายลาว นั้น นิยมเรียกกันในสมัยนั้นว่า หญิงนาค, นางนาค อย่างที่เราเรียกกันบัดนี้ว่า “หญิงไทย” “นางสาวไทย” “หญิงเชียงใหม่” “สาวเชียงใหม่” เป็นต้น หรือคำว่า “นาค” อาจเป็นชื่อตัวที่บิดามารดาคงให้ อย่างทุกวันนี้ คนชื่อนาคก็มีถมไป

พระร่วงอรุณราชกุมาร เป็นกษัตริย์เสวยราชสมบัติอยู่เมืองศรีสัชนาลัย (สวรรคโลก) ทรงพระนามว่าพระร่วงจนถึง พ.ศ. ๑๕๔๕ จึงสวรรคตที่แก่งหลวงหน้าเมืองนั้น

เรื่องสวรรคตของพระร่วง, ว่าว, ตกเข้ามาถึงเมืองไทยเป็นครั้งแรกในรัชกาลของพระร่วงอรุณราชกุมาร เป็นของเสียงทายตามคติของพราหมณ์ เลยเกิดเป็นกีฬาเล่นกันอย่างสนุกสนาน พระร่วงมีนิสัยเป็นนักกีฬาอยู่แล้ว จึงเกิดการเล่นว่าวกันเป็นการใหญ่ คงมีสนามว่าวเกิดขึ้น แต่คงเล่นกันในฤดูหนาว ไม่เล่นในฤดูแล้งอย่างทุกวันนี้ เพราะมีลมเย็นในฤดูต่างกัน พระร่วงถูกพระยาของอยุธยาได้นั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้ว บางทีพระร่วงจะเกิดความตะอายเป็นไม่กล้าติดตามพระยาของอยุธยา และเพราะพระร่วงเป็นผู้

เคารพต่อ สัจธรรม อยู่แล้ว เมื่อความจริงปรากฏหนักต้องยอมรับผิคล้ายน้ำใจนักกีฬา
การขมหน้าสรวรคทนน อาจแกล้งทำให้เรื่อลมก้ได้ หรืออาจล่่มจริงก้ได้

พระร่วงองค์นี้ต้องเป็นผู้มีบุญภิสมภารมากแน่ มีช้างเผือกงาค้าและเขี้ยวงูใหญ่เป็น
คู่พระบารมี เมื่อพระองค์สวรรคตแล้ว จึงมีชาวเมืองปลุกศาลเองาช้างเผือกงาค้านั้นมา
แกะเป็นรูป พระร่วงพระลือ ไว้สักการบูชาและจำอยู่ที่ศาลนั้นต่อมา ศาลพระร่วงก้มีอยู่ที่
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุแต่แห่งเดียวนี้ ที่อื่นหาไม่ และก้นิยมเอามาบูชาบวงสรวงมา
จนทุกวันนี้ พระรูปพระร่วงพระลือที่รจนาค้วยงาช้างนั้น พระนเรศวรได้อัญเชิญไปแล้ว
เมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๘ ต่อมาชาวเมืองก้ยังได้หล่อเป็นพระบรมรูป พระร่วง พระลือ ทำขึ้นแบบ
ห้ามสมุทร สูงสิบเศษ ไว้ประจำศาลเป็นที่สักการบูชาสืบแทนต่อมา บัดนี้พระบรมรูป
ทั้ง ๒ นั้นอยู่ที่พิพิธภัณฑ์สุโขทัย ข้าพเจ้าพร้อมด้วยคณะกรรมการวัดและชาวบ้านจึงหล่อ
ขึ้นไว้แทนสูงองค์ละ ๑ เมตร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ อยู่มาจนทุกวันนี้

พระเครื่องพระร่วง

พระร่วงชนิดพระเครื่อง มีหลายแบบหลายขนาดและหลายเนื้อ เท่าที่ไ้ทราบบัดนี้
มี ๓๐ กว่าแบบ

ทำขึ้นยกพระหัตถ์ทั้งสองขึ้นป้องพระอุระ แบบพระห้ามสมุทร แต่สรวมพระมาลา
ถือกันว่าเป็นแท้

ทำขึ้น ยกพระหัตถ์ขวาป้องพระอุระก้มี ยกพระหัตถ์ซ้ายป้องพระอุระก้มี ห้อย
พระหัตถ์ทั้งสองซีกพระองค์ก้มี ห้อยพระหัตถ์ข้างพระองค์ก้มี มีปลายพระบาทซลงก้มี
ทรงถือกระออมหนักมี ทรงถือไม้กวาดก้มี ทรงถือจ้าวก้มี ทรงถือพระขรรค์ก้มี หลงเป็น
ลิมเป็นรองก้มี ไม่เป็นก้มี ทำนงก้มีแบบต่าง ๆ กัน มีขนาดเล็กที่เรียกว่า พระร่วงเข็ม
ก้มี ข้าพเจ้าไม่มีความรู้ในเรื่องโบราณคดี จึงไม่สามารถกล่าวให้ถูกต้องได้ แต่เท่าที่ทราบ
ถ้าว่าดังพระร่วงก้นแล้ว ทุกคนก้ต้องบักใจลงที่พระร่วงวัดพระปางค์ เพราะถือกันว่าเป็น
ของเก่า ของแท้ พระร่วงสรวรคโลกเป็นที่นิยมกันมากมาโดยถ้าใครได้ไว้บูชาก้ถือกันว่า
เป็นผู้มีโชค มีเกียรติ ใ้ของแท้ ส่วนพระร่วงชนิดพระบูชายังไม่ปรากฏว่ามี

เมื่อระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีพระ ๒ องค์ทุ่มเถียงกันอย่างรุนแรงเกือบจะ
 เกิดเรื่องร้ายขึ้น ด้วยเรื่องพระร่วง ท่างก็อ้างพยานหลักฐานว่า ของตนแท้และเก่ากว่า
 ไม่เป็นที่ตกลงกันได้ มีพระรีบมาบอกจึงให้ไปเรียกตัวมาทั้ง ๒ องค์ และให้เอาพระร่วง
 นั้นมาด้วย เมื่อมาพร้อมหน้ากันแล้ว จึงให้เอาพระร่วงเครื่อง ๒ องค์นั้นวางลงท่ามกลาง
 สงฆ์ เมื่อไต่ถามท่างก็อ้างพยานหลักฐานทั้งกล่าว พระร่วงทั้ง ๒ องค์นั้น ลักษณะงาม
 ยิ่งบริบูรณ์ด้วยกันทั้ง ๒ องค์ ทำขึ้นสวมพระมาลา (หมวกชีโบ) ยกพระหัตถ์ขวา
 บิองพระอุระ ห้อยพระหัตถ์ซ้าย หลังร่องรางเป็น สนิมมันปูท่างแท้จักและจักกว่ากัน ขนาด
 ก็เท่ากันเข้าใจว่ากรูเดียวกัน ได้จากวัดพระปรางค์นี้ด้วยกัน ข้าพเจ้าไม่มีความรู้ในเรื่อง
 เช่นนี้แล้ว จึงตัดสินใจว่า ปลอมทั้ง ๒ องค์ ไม่แท้ไม่เก่าทั้ง ๒ องค์ ไม่จริงทั้ง ๒ องค์
 เจ้าของทำท่าจะเถียง แต่ข้าพเจ้าไม่ยอมให้เถียง แล้วอธิบายว่า พระร่วงตัวจริงแท้
 เป็นคนเป็นกษัตริย์ ก็นั้นเป็นจีน ไม่ใช่คน พระร่วงท่านเคยไปนานแล้ว แม้แต่
 กระตูกก็ไม่มีเหลือไว้ให้พวกเราได้เห็น ใครเป็นคนไปรู้ไปเห็นมาเมื่อไรว่า พระร่วง
 ตัวจริง มีรูปร่างลักษณะท่าทางเป็นอย่างนี้ เอาจีน เอาตะกั่วเอาทองเหลือทองแดง
 เอาดินเอาไม้มาทำ มันเป็นของสมมติขึ้นทงนั้น ไม่ใช่ตัวจริงทั้งหมด จึงเรียกว่า ปลอม
 ไม่แท้ทั้งนั้น เรามีไว้บูชาศักดิ์แล้วจะมาเถียงทะเลาะกันไปทำไม อายพระร่วงท่านเปล่า ๆ
 เก้าของเขา สู้ใหม่ของเราไม่ได้ เรื่องจึงได้ยุติ

พระร่วงเป็นผู้มีวิชาศักดิ์สิทธิ์มฤตยูมโหฬารมาก มีคนกลัวเกรงรักใคร่นับถือมาก
 พระร่วงเป็นคนเคารพต่อสังขาร มีความกตัญญูกตเวทีดีมาก ชื่อศักดิ์สูงจริง มีความรู้
 ความสามารถมาก มีความกล้าหาญชาญชัย พระร่วงเป็นคนสร้าง คือสร้างตัวเองให้เป็น
 กษัตริย์ สร้างชาติและสร้างศาสนา สร้างวัดวาอาราม สร้างพระพุทธรูปพระธรรมพระสงฆ์
 สร้างพระสถูป พระเจดีย์ สร้างคนให้เป็นคนดี พระร่วงเป็นผู้สร้าง ไม่ใช่ผู้ทำลาย ถ้า
 เราสร้างไว้แก้มือมาทำลายของเรา เราคงไม่พอใจ ก็ถ้าเราไปซุกทำลายสักเอาของพระร่วง
 ที่ท่านสร้างไว้ ท่านก็ต้องไม่พอใจ แล้วจะว่านับถือพระร่วง จะให้พระร่วงท่านช่วยได้
 อย่างไร คนที่ทำลายของพระร่วงจึงเป็นคนไม่สมประกอบมีอันเป็นไปต่าง ๆ นานา คน
 ลักขุศลิกของ คือคนขี้เกียจขี้คร้าน ยากจนทุกคน ถ้าละนิสสัยเสียได้แล้วกลับเป็นคนดี
 เป็นคนสร้างอย่างพระร่วง ก็มีความสุขความเจริญมั่งมีศรีสุขทุกคน พระร่วงก็ชอบใจรัก
 ใคร่และช่วยเหลือคุ้มครองทุกคน

“อิมิ สจฺจวาจํ อธิฏฐามิ” กาดดาพระร่วง คักคสิทธีนัถแล

ขอสรรพสัถ์ทุกถ้วนหน้า จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่อาฆาตพยาบาท ไม่เบียดเบียน
 ช่มเหลงกัน ไม่อิจนาริชยาให้ร้ายแก่กัน ขอจงเป็นผู้รักใคร่สามัคคีคักคอกัน สงเคราะห์
 อนุเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลแก่กันและกัน จงเป็นผู้สร้างความดี ขอจงพ้นทุกข์ยากลำบาก
 แล้วอยู่เป็นสุข ๆ ทั่วกัน เทอญ ฯ

เรื่องพระร่วงเก็บตก

นิทาน นิทม นิยม นิยาย เรื่องจะสนุกขบขันอยู่ที่ตัวตลก เรื่องของพระร่วงก็
 มีผู้ตลกไว้ให้พวกเราได้สนุกกันอยู่มากเหมือนกัน จริงหรือไม่จริงก็ช่วยกันรักษาไว้บ้าง
 ก็ดีกว่าทอดทิ้งเสียเลย พงศาวดารเหนือว่า เชื้อยาก แต่ก็ต้องอ้างถึงทุกคนในเรื่องที่ตน
 แต่งจึงขอภัยต่อท่านทั้งหลายไว้ในที่นี้ด้วย

เมื่อนางนาคทั้งท้องแก่จวนจะคลอดแล้ว ได้มานอนรอคอยวันคลอดอยู่ที่เขาลูก
 หนึ่ง จึงเรียกว่า “เชานางนอน” (เหนือบ้านแสนหอ) พอถึงกำหนดคลอด นางจึง
 ลงไปสำรอกไข่ออกทางปากไว้ที่วังสำโรง (ท้องพระโรงก็เรียก ใต้แก่งคั่นน้า)
 ครึ่งน้ำครึ่งบก เอาผ้ากำพลแดงกับแหวนพระธำมรงค์ที่พระเจ้าแผ่นดินประทานให้ไว้
 ห้อยพันไข่นั้นไว้ แล้วนางก็กลับลงไปอยู่เมืองนาคตามเดิม ตรงที่นางนากลงไปเมืองนาค
 นั้น จึงเรียกว่า “ปากน้ำบ่อ” มาจนทุกวันนี้

วันหนึ่งตากุลยายโกธาคูเป็นชาวไร่ ไปซื้อปลาที่วังสำโรง ไปซื้อนไต้ไข่นั้น
 ซึ่งผัดกับไข่ธรรมดา โศกเท่ามะพร้าวหัว ครั้นเอาใส่หม้อที่ไรกร้อตออกจากหม้อทุกที่
 คุกหม้อก็ไม่ทะลุ จึงเอาใส่ชะลอมแต่ไม่รอกออก เอากลับไปบ้านทั้งผ้ากำพลและแหวน
 ธำมรงค์นั้นด้วย เอาไข่ใส่กะทอนุ่นไว้นาน ๓ เดือน ไข่นั้นก็แตกออกมาเป็นคน ครั้งแรก
 ทายายไม่รู้ เวลาทายายไปทำไร่ กลับมาตอนเย็น ได้เห็นบ้านสะอาดเป็นระเบียบเรียบร้อย
 คี น้ำเต็มโอ่ง อาหารคาวหวานมีเพียบพร้อมบริบูรณ์ทุกอย่าง เทียวไต่ตามชาวบ้าน
 ก็ไม่มีใครรู้เรื่อง หลายวันหลายเดือนมา ตาจึงบอกให้ยายไปไร่แต่ผู้เดียว ส่วนตนเอง
 ทำเป็นทีไปช่วยแต่เลี้ยงพลบกลับมาแอบดูอยู่ใกล้ ๆ บ้านนั้น ครั้นได้เห็นเด็กน้อยรูปร่าง
 สวยงามน่ารัก ออกจากกะทอนุ่นมาทำงานบ้านตามทีเคยทำ ตาจึงรีบขึ้นไปบนบ้าน เด็ก
 ก็รีบกลับเข้ากะเปาะไข่ตามเดิม เมื่อยายกลับมาตอนเย็นจึงเล่าให้ฟัง จึงได้ช่วยกันระวัง

รักษาใช้นั้นไว้เป็นอย่างดี ทายายแอบปรึกษากัน จะต้องทุบกะเปาะใช้นั้นให้ได้ เพื่อไม่ให้แตกกลับเข้าไต่อก เพราะตนไม่มีลูกอยากได้ลูกมานานแล้ว อยู่ต่อมาวันหนึ่ง ทายายก็ออกไปทำไร่ตามเคย แต่คราวนี้ตาแอบอยู่ข้างฝาเรือนใกล้กระทอนนั้น ครั้นไต่เวลาแตกก็ออกจากกระทอนไปทำงานบ้านตามที่เคย ทายายรับทุบกะเปาะใช้ทันที แล้วปลอบเก็บไม่ให้ร้องไห้เอาใจต่าง ๆ ยายกลับมาตอนเย็นไต่เห็นก็ดีใจมาก ทายายรักและเอาใจมาก เก็บนั้นเป็นคนฉลาดช่างพูดจาปราศรัยล่วงรู้ไปสารพัดทุกอย่าง ชาวบ้านชาวเมืองก็เล่าลือกันไปทั่ว ทายายจึงตั้งชื่อให้ "เจ้าร่วง" เพราะร่วงรอดออกจากหม้อไต่รอดออกจากไต่ได้ แต่บางทีก็เรียกว่า "เจ้าล่วง" เพราะล่วงรู้ไปสารพัดทุกอย่าง วันหนึ่งทายายพาไปอาบน้ำที่วังสำโรง มีไต่ผู้ตายลอยน้ำมาตัวหนึ่ง เจ้าร่วงร้องไห้เพราะอยากได้ไต่ตัวนั้น ทายายก็บอกว่า ไต่ตาย น้ำก็ไหลเชี่ยวมาก เจ้าร่วงจึงบอกให้น้ำนิ่ง บอกให้ไต่ลอยมาหาแล้วทำให้เป็นไต่เป็น (มีชีวิต) น้ำตรงนั้นจึงนิ่ง คือไหลช้าๆ มาจนทุกวันนี้ เจ้าร่วงรักไต่ตัวนั้นมาก พาไปเลี้ยงไปต่อไต่บ้ำาเสมอ ไปจนถึงเขาตึกหนึ่งจึงเรียกว่า "คอยไต่เขย" (อยู่ริมถนนไปอุตรดิตถ์) มาจนทุกวันนี้ เจ้าร่วงไม่มีเพื่อนเล่นรู้สึกหงอยเหงา จึงรบเร้าทายายให้ทาน้องให้ ทายายอดสงสารทนรำคาญไม่ได้ วันหนึ่งจึงเอาไม้ทองเหลืองมาแกะเป็นรูปคนให้ เจ้าร่วงก็รักมากไปไหนก็เอาไปด้วย วันหนึ่งไปต่อไต่บ้ำา ไต่ปลิ้นไล่จับคนเคี้ยวเหนียว จึงบอกให้น้องไม้ว่า น้องลุกเร็ว ตะพัดจับไต่ให้พี่ด้วย น้องไม้ทองเหลืองนั้นก็ลุกไล่จับไต่ได้ ตอนเย็นพามาบ้าน ทายายเห็นก็เพิ่มความดีใจมากขึ้น ความก็เลื่องลือไปทั่วทั้งเมือง ทายายจึงตั้งชื่อ "เจ้าลือ" อยู่มาวันหนึ่งพระเจ้าแผ่นดินเห็นเกณฑ์เอาไม้ไผ่ให้ได้บ้านละ ๑๐๐ ลำ ทายายเป็นทุกข์ถึงกับนั่งร้องไห้ เจ้าร่วงจึงอาสาหาไม้ให้ พอรุ่งเช้าเจ้าร่วงก็เอาไม้ไผ่ ๑๐๐ ลำมากองไว้หน้าบ้าน พอ ๓ โมงเช้าเจ้าพนักงานก็มาขนเอาไปทำนั้งร้านปลุกปราสาท ตามถูกเกณฑ์ให้ไปทำปราสาทด้วย จึงพาเจ้าร่วงไปด้วย ให้ย้ายกับเจ้าลืออยู่บ้าน ขอขี่แพไม้ไผ่ไปกับเขา พอถึงเขากำลึงยกเสาปราสาทมีคนมาก เจ้าร่วงก็พูดเล่น ๆ ว่า เสากลม ๆ เสาก็ดล้มลงจริง แล้วเจ้าร่วงก็พูดว่า เสากลม ๆ เสาก็ดล้มลงจริง ผู้คนก็อศจรรยต่างก็เล่าลือกันไปจนถึงพระเจ้าแผ่นดิน จึงทรงรับสั่งให้ท้าวเพี้ยเจ้าเมือง ท้ากเล่าเรื่องที่ไต่แตกมาทูลถวาย ทรงทอศพระเนตรเห็นผ้ากำพลกับแหวนพระธำมรงค์ก็ทรงจำได้ จึงขอไว้เป็นบุตร ทายายก็ต้องยอมทูลถวายพร้อมทั้งเจ้าลืออีกด้วย

เมื่อเจ้าร่วงใหญ่โตแล้วก็ได้ไปเป็นเจ้าครองเมืองสุวรรณโลก พระร่วงเป็นนักกีฬา ชอบเล่นไก่เล่นว่าวและอย่างอื่น ๆ เมื่ออยู่สุโขทัยไปเลี้ยงไก่ที่เขาหลวงเอาข้าวตอกไปให้ ไก่กินเอาน้ำข้าวไปด้วย ข้าวตอกที่เหลือให้ไก่กินก็เอาไปรยทั้งบนเขาเลยกลายเป็นหิน (หิน ๔ เหลี่ยมเกลี้ยงเป็นมัน) จึงเรียกว่า ข้าวตอกพระร่วง มาจนทุกวันนี้ (มีอยู่ที่เขาหลวงสุโขทัยและที่เขากว๊านหลังบ้านปากขยาง) ปลาที่เหลือก็โยนทิ้งลงในห้วยแล้วบอกให้มันว่ายไป เรียกว่า ปลาพระร่วง (ปลาผอมบางไม่มีมัน บางจนเห็นกระดูกก็มีอยู่ที่เขาหลวง) มาจนทุกวันนี้ วันหนึ่งพระร่วงไปขอฝ้ายมาทำบ้านว่าว เขาไม่ให้เพราะไม่รู้ว่าเป็นใคร เลยสาปให้ปลุกฝ้ายไม่เป็นสมอ เล่นว่าวเพลินจนค่ำไปนอนนอนค้างคืน เขาว่าบ้านกับแคบมีเพียง ๒ ห้อง เลยสาปไว้ ถ้าใครปลุกบ้านเกิน ๒ ห้องเป็นเกิดเหตุไม่ดี มีอันตราย วันหนึ่งวิ่งว่าวเพลินไปสะดุดตอไม้เซตุดาไปนึกเสียใจมากจนล้มลุกเข้าเลยไปพักเหยียดแข้งเอาแรง กำบลที่สะดุดตอนั้น จึงเรียกว่า "บ้านแสนตอ" กำบลที่ไปนึกเสียใจนั้น เรียกว่า "บ้านเสียจิต" (สารจิต) กำบลที่ลุกเข้านั้น เรียกว่า "บ้านลุก" กำบลที่ไปนั่งพักเหยียดแข้งนั้น เรียกว่า "บ้านแข้ง" (บ้านแก่ง) มาจนทุกวันนี้ วันหนึ่งไปต่อไก่แล้วไปนั่งถ่ายอุจจาระอยู่ในป่า ไก่ยินเสียงก็กร้องไห้เพราะไม่สบาย มีคนไปตามยาจึงแกล้งโยนไม้ชำระไปให้ว่า ยาคือ ไม้ นั้นจึงเรียกว่า "ไม้ชำระพระร่วง" มีกลิ่นเหม็นเหมือนอุจจาระ มาจนทุกวันนี้ เขานางคำ อยู่ริมหนองตะเข้ ตะวันตกบ้านแก่ง ว่านางคำเป็นพระชายาของพระร่วง ไปซักผ้าผึ่งตากไว้ไม่ทันแห้ง ตะวันก็จะตกแล้ว ผ้าที่นางคำซัก ๆ ตาก ๆ ใวนั้น มีตะเข้มาซับเอาไป จึงเสียเวลา นางคำจึงอ้อนวอนพระอาทิตย์ว่า ผ้าน้องยังไม่ทันแห้ง อย่าเพิ่งตกเลย พระร่วงจะกริ้ว ตะวันก็ค้างไม่ตก ทำให้พระร่วงเสียเวลาราชการ จึงสาปนางคำให้เป็น กูเขา เรียกว่า "เขานางคำ" ส่วนตะเข้ก็ถูกสาปให้เป็นหินอยู่ริมหนองหน้านั้น จึงเรียกว่า "หนองตะเข้" มาจนทุกวันนี้ หินตะเข้มีคนทุบเล่นบ้าง กระเทาะเอาไปบ้างจนหมด คล้ายหินขอมคำหินสุโขทัย ตะเข้ที่หนองตะเข้ นั้น ยังมีเรื่อง กายสิทธิ์อยู่จนบัดนี้

มีคันดินสูงประมาณ ๓-๔ ศอก กว้างประมาณ ๑ วา มีตั้งแต่เหนือเมืองศรีสัชนาลัยขึ้นไปหน้าเขาหลังบ้านหนองอ้อจนถึงเทือกเขาหลังบ้านหาดสูง ว่า พระร่วงจะไปเที่ยวสาวเชียงใหม่ เกรงว่าจะไปถึงยังวันเกินไป จึงแกล้งเอาเท้าทั้ง ๒ คล่อมปูนให้เป็นคันเล่น เพื่อถ่วงเวลา เอาไก่ไปด้วย เพื่อให้ขันทยามจะได้กลับทันเวลา เลยเป็นคัน

ถิ่นอยู่จนทุกวันนี้ กันกันเข้าใจว่า เป็นกันกันนำฝน เพื่อเอาน้ำเข้าหาหลวงแล้วเสยไซ
ไปใช้ในพระราชวังหลวงด้วย นาทหลวงคือทุ่งแม่พอง

งูใหญ่ เมื่อก่อนแต่มีถนนสายสวรรคโลก-ศรีสัชนาลัย เคยมีคนเห็นแต่รอยงูตง
มาที่แก่งหลวงในราวกลางเดือน ๑๒ ปีละครึ่งทุกปี เมื่อมีคนแล้วก็มีผู้ ได้เห็นรอยผ่าน
ถนน ๒-๓ ปีแล้วก็ไม่เคยได้ยินใครพูดถึงอีก รอยงูเนกกว้างคอกเศษ ถ้าเป็นรอยงูจริง
ก็คงตัวโตขนาดลูกควาย เมื่อพ.ศ. ๒๕๐๐ มีคนผู้ท้าวเชื่อว่าชื่อเวลานกยงมชวคอยู่มีอายุ
๘๓ ปี เป็นคนที่ไม่กลัวไม่ว่าผีหรือคน ได้เห็นงูใหญ่ที่วัดเขาอินทร์ เมื่อเข้าไปหาก้อปาก
เหมือนหาบอน ปากกว้างเกือบพอกคอก แขนงมากก็ไม่เห็นอีก ก็ว่าเป็นงูพระร่วง

เมื่อระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีคนพบรอยเท้าคนที่ทางไปบ้านแสนคอและที่
หน้าเขาพระศรี รอยยาวคอกเศษ กว้างคอกเศษ ห่างกันระยะวาเศษ เดินตามทางประมาณ
๑๐ กวาร์อย ก็ว่าเป็นรอยเท้าพวก พระร่วง

เมื่อพ.ศ. ๒๕๐๖ มีสะพานพระร่วงโผล่ขึ้นที่ใกล้วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ คนแตกตื่น
มาดูกันมาก ถึงกับเหมารดมาเป็นพวก ๆ จากไกล ๆ ค้างก็มาพล้เอาไม้และหินทรายไป
กันจนหมดไม้ ว่าศักดิ์สิทธิ์นัก

แม้แต่มีคนพูดกักทายอย่างใดไว้ ถ้าหากบังเอิญไปเป็นอย่างที่ว่านั้นจริงก็ว่า ปาก
พระร่วง ถ้ามีอะไรที่ใหญ่และอัครรย์ผิดเกิดขึ้นก็มักว่าเป็น ของพระร่วง ทงหน ทงน
ก็หมายเอาพระร่วงสวรรคโลกด้วยกันทั้งหมด

ที่ตำบลนครชุม อ. นครไทย จ. พิษณุโลก ที่ทำเขียมแม่น้ำแควน้อย มีหินก้อนใหญ่
เหมือนช้างนอนหมอบ มีหินสี่ครึ่งเป็นก้อนเกลื่อนกลาดอยู่มากมาย ว่าช้างพระร่วงมา
บรรทุกครั้งทำหกไว้ พระร่วงเลยสถาปให้เป็นหิน ทรงนั้นจึงเรียกว่า ช้างพระร่วง ครึ่ง
พระร่วง มาจนทุกวันนี้ มีหินประคูดใหญ่แก่มากอยู่ริมตลิ่งนั้นมรรอยควันทไถนกัน ว่าเป็น
รอยเชือกมัดช้างพระร่วง ไถนั้นลงไปมีหินเป็นแฉกคล้ายกระตัก ว่าเป็นม้าพระร่วงมาตาย
ทรงนั้น บนเขานั้นมีหินโตเหมือนเสาเรือนมีรอยกักรอกกลางต้น ว่าเป็นรอยเชือกผูกว่า
พระร่วง ไถนั้นลงไปเป็นแก่งมีหินเป็นแฉก ๆ เหมือนว่า ว่าเป็นว่าวพระร่วง ทางเดิน
จากอำเภอ นครไทยขึ้นไปบ้านนครชุม ไปสักตะกานจนถึงอำเภอหน้าป่าค จ. อุตรดิตถ์ มีเศษ
หินด้วยสามสี่โลกไปตามไหลเขาหัวตลอดไป หินสี่ตำขนาดและลักษณะเหมือนข้าวสาร
ก็ว่า ข้าวสารพระร่วง เป็นของศักดิ์สิทธิ์

เรือบทหลวงดำหนึ่งก็ชื่อว่า เรือพระร่วง สุภาษิตก็ กัว่า สุภาษิตพระร่วง และ
วิญญาณพระร่วงก็ยังมิเข้าคนทรงมาจากนับัน

พุทธธรรมว่า มิตต์แตวกมชัว มชัวแตวกมิต มมกตรกมสตรู มีรกกมชง มีเจริญ
กิมเส้อม ฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นรัฐบุรุษอัจฉริยมนุษย์หรือชนิกไทก็ถาม กัหนีไม่พ้นทั้ง ๒ ทาง
ไม่มีบุคคลใดหรือสิ่งใดในโลกจะเฝ้าใสไม่มีทำหนีเลย เพราะความกิตความเห็นความ
ต้องการไม่เหมือนกัน ทุกคนจึงมีกิมชัวอยู่ในตัวด้วยกันทั้งนั้น จะหากนเฝ้าใสไม่มีใฝ่ผ้า
เลยนั้น ย่อมหาไม่ได้

กิตของคนเราที่พูดถึงคนอื่นมีอยู่ ๒ ทาง ก็ว่าดีก็ขี้ว่าร้าย แต่การว่าร้ายคนอื่นเป็น
ของสนุก แต่เป็นผลร้ายแก่ตนอย่างยิ่ง การว่าเขาคดีเป็นของไม่สนุก แต่เป็นผลดีแก่ผู้พูด
ตามหลักแห่งจิตวิทยาและศาสนาว่า คนที่ชอบนินทาคนอื่นนั้น เป็นคนที่หากความ
เจริญไม่ได้ รูปร่างผิวพรรณไม่เฝ้าใส ไม่มีสง่าราศรี อนามัยไม่ดี เป็นใจไม่สบายใจ
ปฏิบัติในทางดี เพราะเป็นกฎธรรมดากว่า เมื่อนึกถึงพูดถึงสิ่งใดมาก สิ่งนั้นย่อมเดินเข้า
มาหาตัวทุกวินาที ฉะนั้นการมองหาความไม่คั้นนั้นเป็นโทษแก่ตัวเองการมองหาความดีเป็น
คุณแก่ตัวเองในจิตวิทยาท่านสอนให้หัดมองดูความไม่ดีของตนให้มาก ๆ และมองความดี
ของคนอื่นให้มาก ๆ พระพุทธเจ้าก็ทรงตรัสสั่งสอนเช่นนั้น อันนี้เป็นคุณสำเร็จประโยชน์
มากมายถ้าทุกคนยอมรับว่า ตนก็ไม่ดี ตนก็มีความชั่วมีความผิดมีความเสียหายความ
บกพร่องคนอื่นที่เขาดี ดีแล้ว อย่างนี้โลกก็สงบร่มเย็นเป็นสุขด้วยกัน

คนที่มีปกติชอบนินทาว่าร้ายผู้อื่นอยู่เป็นนิตยนั้น หากความเจริญมิได้ สักวันหนึ่ง
ข้างหน้า ความร้ายนั้นก็มาต้งตนเอง แต่คนที่ชมคนอื่นในทางที่ดีมองในแง่ดี ตั้งใจดี
ต่อกันทั่ว ๆ ไปช่วยเมตตาจิก จะมีความเจริญรุ่งเรือง

(จากหนังสือรัฐบุรุษสำคัญของหลวงวิจิตรวาทการ)

คนที่ปกปิดความดีของเขาแล้วเอาความชั่วใส่แทนให้เขา นั้น หาใช่สัปบุรุษไม่
โจรที่ปล้นเอาเงินทองของเขา ยังไม่ร้ายเท่าโจรปล้นเอาความดีของเขา
คนพาลมีการเพ่งโทษคนอื่นเป็นปกตินิสัยสืบสันดาน ไม่นานเขาก็จะได้รับการ

สพฺพเพ สตุตา อเวรา อนินมา อพฺยาปชฺฌา โทหนตุ, สุขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณตุ
สพฺพทา, มา ลกฺขณสมฺปตฺติโต นิกฺขณนฺติ ฯ
อหเมว สุขีโต โหมิ สพฺพทา ฯ

อำเภอศรีษัชนาลัย

เป็นอำเภอที่ตั้งอยู่เหนือสุดของจังหวัดสุโขทัย เดิมเรียกว่าอำเภอเมืองดง ตั้งอยู่
ตำบลบ้านคึก ต่อมาย้ายมาตั้งที่ฝั่งนายมตะวันออกของบ้านบางว แล้วย้ายมาตั้งอยู่ที่
บ้านหาคเสียว จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอหาคเสียวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐
จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็น อำเภอศรีษัชนาลัย มาจนทุกวันนี้

เขตปกครองของอำเภอ ทิศเหนือติดต่อกับอำเภอวังชันและอำเภอคลอง จังหวัด
แพร่ ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอสังขละและอำเภอทวอน จังหวัดอุตรดิตถ์ ทิศใต้ติดต่อกับ
อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอเด่น จังหวัดลำปาง

รวมเนื้อที่ประมาณ ๒,๕๘๓ ตารางกิโลเมตร

มีตำบล ๕ ตำบล มีหมู่บ้าน ๕๕ หมู่บ้าน มีพลเมือง ๓๘,๗๓๓ คน เป็นชาย
๑๙,๒๖๑ คน เป็นหญิง ๑๙,๔๗๒ คน เป็นคนไทย ๓๘,๖๓๕ คน เป็นคนต่างต่าง
๙๔ คน มีอาชีพทางการทำนา ทำไร่เป็นส่วนมาก มีจำนวนเพิ่มขึ้นทุกปี

การคมนาคม มีถนนจากจังหวัดอุตรดิตถ์ จังหวัดแพร่และจังหวัดสุโขทัย ไปถึง
ได้โดยสะดวกตลอดเวลา

มีโรงเรียนประชาบาล ๓๖ โรงเรียน มีโรงเรียนมัธยม ๒ โรงเรียน

มีวัดที่ขึ้นทะเบียนแล้ว ๓๔ วัด มีพัทธสีมา ๑๗ วัด มีภิกษุสามเณรจำพรรษาปี
ละ ๒๐๐ รูปเศษ มีสำนักศาสนศึกษา ๕ สำนัก มีโรงเรียนปริยัติธรรมถาวร ๒ โรงเรียน
คือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุและวัดหาคเสียว นอกนั้นยังอาศัยศาลาการเปรียญหรือหอฉัน
หอสวดมนต์ วัดที่มีความสำคัญมาก คือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร

มีน้ำตกที่สวยงาม อยู่ที่บ้านป่าคา ตำบลบ้านแก่ง มีน้ำตกตลอดปี ตกสูงประมาณ
๓ วา มีอ่างเก็บน้ำตก ๒ อ่างลึกมาก มีเนื้อที่สำหรับทำสวนทำนาได้หลายพันไร่ ห่าง
จากแม่น้ำยมประมาณ ๓๐ กิโลเมตร ยังไม่มีถนนถาวรไปถึง มีบ่อน้ำร้อน ๒ บ่ออยู่ที่
ตำบลแม่สำและแม่สิน

(อำเภอเมืองดง) คือตำบลที่หมื่นดงนคร แม่ทัพเมืองเชียงใหม่ มาตั้งทัพเข้าตีเมือง
ศรีษัชนาลัย จึงได้นามว่าเมืองดง

เมื่อยังไม่มีถนนสายสวรรคโลกหรือสายอุตรดิตถ์หรือแก่นไชย ก็ก่อน พ.ศ. ๒๔๘๐
 นั้น อำเภอหนบว้าเป็นอำเภอป่าดง ไม่ค่อยมีคนไปมาหาสู่ มีไข้ชุกชุม ขนบธรรมเนียม
 ประเพณีและการแต่งตัว เป็นแบบโบราณอย่างกันเองง่าย ๆ นับตั้งแต่หลังสงครามโลก
 ครั้งที่ ๒ สงบมา ี ประเพณีเก่า ๆ ก็เลือนลางและหายไปหลายอย่าง จนเป็นอย่างที่เราเห็น
 อยู่ในปัจจุบันนี้ ของเก่ายังเก่ามากก็ยังมีราคาแพง แต่ประเพณีเก่ากลับหมดราคา ถ้า
 ใครซื้อมาใช้ก็เป็นทนายหน้า ๆ

๑. เราอยู่ในสมัยกาลที่น่ากลัวมาก จึงเตรียมตัวให้พร้อมไว้ทุกอย่าง.
๒. ดีไม้เท่ากัน ชั่วไม้เท่ากัน ไม่ตกลงกัน ก็ต้องทะเลาะกัน.
๓. เป็นนายคนสู้เป็นนายตัวเองไม่ได้, เป็นนายเขา เราต้องลำบาก
 เป็นนายเรา ทั้งเราทั้งเขาก็สบายด้วยกัน.

หอสมุดแห่งชาติวังมณฑลพิษณุโลก
 จันทบุรี

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร เมืองพะเยา มี
พระปรางค์สวยงามมาก บรรจุพระบรมธาตุไว้แต่
ดึกดำบรรพ์มา สร้างด้วยศิลาแดงแท่งใหญ่ ไม่มีที่ไหน
เหมือน มีโบราณสถานวัดมากมาย มีงานประจำปี
เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำถึง ๑๕ ค่ำทุกปี แคว้นแรม ๑ ค่ำเป็น
วันชอวันขายกันอย่างสนุกสนานครนเครง มีคนไป
ในงานมากจากที่ต่าง ๆ ทางไปมาสะดวก ที่พักหาได้
น้ำใช้บริบูรณ์